

Şırnak Üniversitesi Yayınları

No: 18

Akademi Serisi: 12

BİR KİTAPİYAT ALIMI

BURSALI MEHMET TAHİR BEY

MEKTEP-TARİKAT-SİYASET

Ahmet Yasin TOMAKİN

ISBN

978-605-68065-8-2

Genel Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN

Editör

Doç. Dr. İbrahim BAZ

İç Düzen ve Kapak Tasarım

Abdullah Özgür ORAL

Matbaa Sertifika No: 22114

Birinci Baskı

Kasım 2018

Mardin

Baskı-Cilt

Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık
Yayıncılık Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti

Copyright© Şırnak Üniversitesi Yayınları
Yeni Mahalle Cizre Caddesi

Mehmet Emin Acar Kampüsü 73000 ŞIRNAK
Tel : +90 486 216 82 41- web : www.sirnak.edu.tr

BİR KİTABİYAT ALİMİ
BURSALI MEHMET TAHİR BEY
MEKTEP - TARİKAT - SİYASET

Ahmet Yasin TOMAKİN

SUNUŐ

Üniversiteler evrensel bilginin üretildiği ve toplumla paylaşıldığı yerlerdir. Bilginin paylaşılması birçok kanalla gerçekleşir. Toplum ve özellikle hedef kitle olan akademik çevrelerle bilgiyi paylaşmanın yöntemlerinden biri de yayıncılıktır. Yapılan her bilimsel yayın, bir yandan verilen emeğin kıymet bulması iken diğer yandan bir çok yeni bilimsel çalışmanın temeli olma özelliğini taşımaktadır.

Dünya bilim ve düşünce tarihini etkileyecek birçok önemli fikir ve çalışma, yayına dönüşemediği için sahibi ile birlikte unutulup gitmektedir. İşte bu nedenle Şırnak Üniversitesi olarak akademisyenlerimizin yıllarca emek vererek hazırladıkları tezlerini yayınlamayı bilimsel bir gereklilik olarak gördük.

Bugüne kadar sadece sempozyum kitaplarımızla yer aldığımız yayın faaliyetine yeni bir sayfa açarak doktora ve yüksek lisans tezlerini de bilim insanlarının dikkatine sunmaya başladık.

Akademik çalışmaları içerik ve görsellik açısından en kaliteli şekilde araştırmacıyla ve okuyucuyla buluşturmanın çabası içerisindeyiz.

Basım ve yayın faaliyetlerimiz Şırnak Üniversitesini her an bir adım ileriye götürme hedefimizin önemli bir parçası olacaktır.

Bu vesileyle Şırnak Üniversitesi Yayınlarından eserleri yayınlanan akademisyenlerimize ve eserlerin hazırlık ve baskı süreçlerinde katkı sağlayan yayın birimize teşekkür ediyorum.

Yeni ufuklar açacak yeni kitaplarda buluşmak temennisiyle...

Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN
Rektör

Ahmet Yasin TOMAKİN

1984 yılında Ordu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimimi burada tamamladı. 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2009 yılında "Bursalı Mehmet Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri" adlı tezle yüksek lisansını, 2017 yılında "Abbâsîler Döneminde İlmî Hayatta Süryânîler (132-656/750-1258)" başlıklı tezle doktorasını bitirdi. 2008-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2010-2017 yılları arasında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak görev yapmış, 2017 yılında aynı anabilim dalına doktor öğretim üyesi olarak atanmıştır. İngilizce, Arapça ve Süryanice bilmektedir.

ÖNSÖZ	J
KISALTMALAR	Jl
GİRİŞ	Jll

BİRİNCİ BÖLÜM HAYATI

1.1. Ailesi	1
1.2. Öğrenim Hayatı	7
1.3. Görev Hayatı	8
1.3.1. Öğretmenlik Hayatı	9
1.3.2. Öğretmenlikten Sonra Görev Hayatı	13
1.4. Emeklilik Yılları	15

İKİNCİ BÖLÜM ŞAHSİYETİ ve DÜŞÜNCE HAYATI

2.1. Ahlakî Şahsiyeti	21
2.2. Çalışma Disiplini ve Öğretmenliği	24
2.2.1. Coğrafya ve Tarih Dersleri	24
2.2.2. Kitabet Dersi	29
2.3. Siyasi Yönü	31
2.3.1. Manastır'da Türkçülük Faaliyetleri	32
2.3.2. Meşrutiyet Öncesi Cemiyetlerle İlişkisi	34
2.4. İlmî Yönü ve Bazı Düşünceleri	38
2.5. Tasavvufî Yönü	50
2.6. Bibliyografya İlmindeki Yeri ve Bazı Düşünceleri	56
2.6.1. Osmanlı Coğrafyasında Bibliyografik ilk Çalışmalar	56
2.6.2. Bibliyografya İlimine Dair Düşünceleri	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ESERLERİ

3.1. Biyografi-Bibliyografya	65
3.1.1. <i>Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri</i>	66
3.1.2. <i>Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî</i>	69
3.1.3. <i>Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli</i>	71
3.1.4. <i>Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli</i>	72
3.1.5. <i>Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli</i>	73
3.1.6. <i>Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli</i>	74
3.1.7. <i>Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri</i>	75
3.1.8. <i>Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli</i>	76
3.1.9. <i>Ahlak Kitaplarımız</i>	77
3.1.10. <i>Hacı Bayrâm-ı Velî</i>	78
3.1.11. <i>Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruh) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû' ve Gayr-ı Matbû' Âsârını Hâvî Risâle</i>	79
3.1.12. <i>Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye</i>	80

3.1.13. <i>Kâtip Çelebi</i>	80
3.1.14. <i>Menâkib-i Harb</i>	81
3.1.15. <i>İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri</i>	82
3.1.16. <i>Menâkib-i Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye</i>	83
3.1.17. <i>Osmanlı Müellifleri</i>	84
3.2. Dinî İlimler	92
3.2.1. <i>Nazar-ı İslâm'da Fakr</i>	92
3.2.2. <i>Delîlü't-Tefâsîr: İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dair Ma'lûmât-ı İcmâliyye</i>	92
3.2.3. <i>Fezâil-i İmam Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdîs-i Şerîfe ve Tercümeleri</i>	93
3.2.4. <i>Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdîs-i Şerîfe ve Tercümeleri</i>	93
3.2.5. <i>Mecmûa-i Tahir</i>	94
3.3. Edebiyat	94
3.3.1. <i>Müntehabât-ı Mesârî' ve Ebyât</i>	94
3.3.2. <i>Mecmûa-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Fârisiyye</i>	95
3.4. Tercüme	95
SONUÇ	97
EKLER	99
EK 1: "İlm-i Ahvâl-i Kütüb" Başlıklı Makalesi (Latin Harfleriyle)	99
EK 2: Bazı Eserlerinin Mukaddimleri (Latin Harfleriyle)	109
EK 3: Bazı Eserlerinin Mukaddimleri (Osmanlıca)	113
EK 4: Fotoğraflar	150
KAYNAKÇA	153

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, daha önce “Bursalı Mehmed Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri” başlığıyla yüksek lisans tezi olarak yapılmış olan çalışmanın, güncellemelerle birlikte yeniden gözden geçirilip yayına hazırlanmış halidir. Hayatı ve çalışma azmi gözden geçirildiğinde, ömrünü gayesine vakfetmiş bir insan olarak Tahir Bey’i hayranlıkla anmamak mümkün değildir. Bir milletin en doğru şekilde yazılı eserleriyle tanınabileceği düşüncesinden yola çıkan Tahir Bey, bibliyografya çalışmalarının içine girmiş ve her geçen gün bu alandaki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. O bu alanda birkaç ay veya yıl değil, yaşamı boyunca sürdürdüğü araştırmaları neticesinde, bugün dahi alanla ilgili araştırmacıların sıklıkla başvurduğu kaynaklardan biri olan *Osmanlı Müellifleri* adlı eserini vücuda getirmiştir. Sergilemiş olduğu çalışma disiplini ve devamlılığıyla Tahir Bey’i günümüz insanı ve araştırmacıları için de bir rol model olarak öne çıkarmak abartı olmayacaktır. Bu çalışmada onun eldeki verilen ışığında yaşamı, düşünce hayatı ve ortaya koymuş olduğu eserleri incelenmiştir.

Yüksek lisans çalışmam sırasında tavsiyeleri ile önümü açan ve bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Cahit BALTACI’ya, çalışmanın kitaplaşmasını sağlayan Şırnak Üniversitesi Genel Sekreteri Doç. Dr. İbrahim BAZ’a ve bu tür bilimsel faaliyetlerin önünü açan sayın rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Yayınlanan bu ilk kitabımı; öğrenim hayatım boyunca üzerimde emeği bulunan hocalarıma, küçük yaşımdan itibaren okumam yönünde beni sürekli teşvik eden ve bu yolda sayısız zorluk ve imkânsızlığa katlanan anne-babama, çalışmalarım sebebiyle çoğu zaman ihmal ettiğim eşim ve oğluma ithaf ediyorum.

Ahmet Yasin Tomakin

23 Ekim 2018

Şırnak

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif/yazar
bkz.	Bakınız
der.	Derleyen
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
sad.	Sadeleştiren
ts.	Tarihsiz
ö.	Ölüm yılı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	Yayınevi/yayınları

GİRİŞ

Yaşamış olduğu dönemde “Türklerin en büyük kitabiyât âlimi” diye bahsedilen Bursalı Mehmed Tahir Bey, ilim anlayışının temelden değiştiği ve yeniden yapılandığı 19. yüzyılda; bu dönemin iptidâî olmakla beraber kısa zamanda ihmal edilmez bir ilmi haline gelecek olan bibliyografya veya o dönem yaygın olan kullanımlarıyla *kitâbiyât* ya da *ilm-i ahvâl-i kütüb* ilminin önemini idrak etmesi ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmasıyla temayüz etmiş bir son dönem Osmanlı âlimidir. Bu bakımdan Osmanlı coğrafyasında bibliyografyanın önemini ilk idrak eden Ahmed Midhat Bey ve Ahmed Muhtar Paşa gibi birkaç kişiden hemen sonra gelmektedir. Onun söz konusu bu bilim dalında ün sahibi olmasının sebebi ise bibliyografya biliminin önemini dile getirmekle yetinmiş olmayıp hayatının büyük kısmında bu ilmi geliştirmek için gayret göstermiş olmasıdır. Zira uzun ve ayrıntılı çalışmaları neticesinde meydana getirmiş olduğu *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, her ne kadar kusurları ve eksikleri ifade edilerek haklı veya haksız eleştirilmiş olsa da bugün hâlâ raflardaki yerini muhafaza etmekte ve aradan geçen senelere rağmen yerini tutacak bir ikinci çalışma daha gösterilememektedir.

Asırların gölgesi altında Osmanlı medeniyetini vücuda getirmiş olan “erbâb-ı kemâl ve maârifi enzâr-ı nâsa sunma” gayreti içinde hayatını “harcamış” olan Tahir Bey hakkında, aradan geçen uzun yıllar içerisinde çok yönlü ve etraflı çalışmaların yapılmamış olduğu dikkati çekmektedir. Bununla beraber kabaca bir ifadeyle son otuz yıldır, araştırmacıların Tahir Bey ve eserlerine daha fazla ilgi gösterdiklerini; bu bağlamda öncesine kıyasla konuyla alakalı çok daha fazla çalışmanın ve yayının yapılmış olduğunu ifade etmek gerekir. Esasında konu ile ilgili

birincil kaynakların azlığı ve Tahir Bey hakkında birkaç kitap ve ansiklopedide yer alan kısa ölçekli bilgiler, onun hayatı üzerine araştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Yine de Kuleli Askerî Lisesi'nde öğretmenlik yapmış olan Muallim Vahyî'nin, hocası Tahir Bey hakkında kaleme almış olduğu *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tahir Bey* isimli kitabı Tahir Bey'in hayatı ve kişiliği hakkında önemli bilgiler içermektedir. Muallim Vahyî bu kitabında çeşitli bilgiler, rivayetler ve bizzat kendisinin tanık olduğu durumları yazmak suretiyle Tahir Bey'i anlatmıştır. Yazarın ifadelerinden hocasına karşı azamî bir hüsn-i zan içerisinde olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserden faydalanırken bu durumun gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Diğer yandan onun hocası hakkındaki değerlendirmelerinin karşılaştırılabileceği başka bir eser de bulunmamaktadır. Bu bakımdan bazı ifadelerine ihtiyatla yaklaşmakla beraber, yazmış olduğu bu kitaba Tahir Bey'in özellikle şahsiyetini yakından tanıma adına çokça başvurduk ve sıklıkla doğrudan alıntılar yaparak okuyucunun da konuyu bu bağlamda değerlendirmesine imkân vermeyi uygun gördük.

Çalışmamızın amacı Tahir Bey'in hayatını ve şahsiyetini daha yakından tanımak ve tanıtmaktır. Onun uzun yıllara yayılan ve yorulmak nedir bilmez çabası günümüz insanı ve araştırmacıları için de bir örnek ve model olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda Tahir Bey'in hayatı ve hayatının çeşitli yönleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Diğer yandan bu çalışmada Tahir Bey'in, *Osmanlı Müellifleri* ve onun dışında sayıları yirmiyi aşan eserleri ve içerikleri hakkında bilgi verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

Bu bölümde Tahir Bey'in hayatı mevcut verilerden hareketle incelenmeye çalışılacaktır. Tahir Bey'in ailesi ve hayatı hakkında bilgi edinilebilen en önemli kaynak yukarıda adı geçen Muallim Vahyî'ye ait eserlerdir.

1.1. Ailesi

Tahir Bey'in baba tarafından dedesi kendisiyle aynı ismi taşıyan Tahir Paşa'dır. Tahir Paşa'nın da babası Üsküdar'da Ayazma Camii'nde hatiplik yapmış olan ve Üsküdarlı Seyyid Mehmed Emin Efendi diye tanınan bir kimsedir.¹ Muallim Vahyî eserinde Hatip Mehmed Emin Efendi'nin isminin önüne gelen 'Seyyid' unvanının bu ailenin sosyal durumuna, neslinin temizliğine ve şerefine büyük bir kanıt olduğunu söyler.² Bu yargısını daha da kuvvetlendirmek için bahsin devamında şu ifadelere yer verir:

Zâten oğlu Tâhir Paşa'yı okutmuş olması 1241 hicrî târihinde, Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsında askerlik sülûküne idhâl eylemiş bulunması zamana ve asrın ahkâm ve icâbâtına vâkif olduğunu, bu vukûfu elde edecek kadar da mevrûsât ve meksûbâta mazhar bulunduğunu vâzihan gösterir.³

Tahir Paşa Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) askerlik yapmıştır.⁴ Askeriyeye girişinden sonra 15-20 sene gibi kısa bir zaman içinde Sultan Abdülmecid'in Asâkir-i Hâssa'sında

¹ Muallim Vahyî, Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tâhir Bey (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1334), 8.

² Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 9.

³ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 9.

⁴ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", TDV İslam Ansiklopedisi 6 (İstanbul: TDV Yay., 1992), 452.

*Livâliğa*⁵ kadar yükselir ve Üsküdârî Seyyid Mehmed Tâhir Paşa diye tanınır. Kısa zamanda önemli mertebelere gelmesini Vahyî, Tahir Paşa'nın mümtaz ve müstesnâ şahsiyetiyle açıklar ve aile içerisinde Tahir Paşa ile ilgili anlatımı aktararak konuyu zenginleştirir:

Âile an'aneleri, tevâtürleri ise; Tâhir Paşa'nın her zaman için, bilhâssa o zaman için bir idâre adamına, bir asker kumandanına pek lüzumlu olan azim ve şiddet ile de mütehallî olduğunu anlatıyor.⁶

Ne var ki, kısa zamanda üstün başarılar elde etmiş olduğu anlaşılan Tahir Paşa kumandan olarak Kudüs'te bulunduğu sırada felce yakalanır. Bu hastalık sebebiyle paşa, Sultan Abdülmecid tarafından tam maaşla emekliye sevk edilir ve tedavi amaçlı olarak, özellikle kaplıcalarından istifade etmek üzere Bursa'da ikametine izin verilir. Tahir Paşa Bursa'da felçli olarak yaklaşık on sekiz sene yaşamıştır. Vahyî, o zamanki livâ pašaların aylığının yirmi beş bin kuruş olduğunu ve bu rütbeyle emekli edildiği için ailesiyle birlikte Tahir Paşa'nın müreffeh bir yaşam sürdürdüğünü ifade eder. Ancak felçli olması ve hastalığının konuşmasına da etki etmesi, hayatının son yıllarında bir miktar huzursuzluk sebebi olmuştur. Hatta, konuşma konusunda yaşadığı güçlükten dolayı halk arasında ailesine *dilsiz paşa-zâdele* unvanı yakıştırılmıştır.⁷

Ölümüne kadar hastalığı devam eden Tahir Paşa 1275 [1858-59] yılında Bursa'da vefat etmiştir. Muallim Vahyî, kabrinin Emir Sultan Camii'nin merdivenlerinden çıkarken sol taraf-

⁵ Livâ: İki alaydan oluşan askeri birliğe denir. Bu birliğin başındaki kimseye "mirlivâ" denmekle beraber "livâ" da aynı manayı ifade için kullanılmıştır. Paşa ünvanını alan askeri rütbelerin en küçüğü olup bugünkü karşılığı tuğgeneraldir.

⁶ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 9.

⁷ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 10-11.

ta, çeşmenin arkasında kalan caddeye yakın olduğunu ifade eder.⁸ Mezar taşının üstünde de şu şekilde yazılıdır:

Beni kil mağfîret ey Rabb-i Gufrân

Gelip kabrim ziyâret eyleyen ihvân

Bi-hakk-ı Arş-ı A'zam nûr-ı Kur'ân

Ede rûhuma bir fâtihâ ihsân

Asâkir-i Hâssa Livâsı merhûm ve mağfûrun leh cennetmekân, Firdevs-âşiyân Üsküdârî Seyyid Mehmed Tâhir Paşa'nın ruhu için rızâen lillâh el-fâtîha. 1275⁹

Muallim Vahyî, Tahir Paşaların Bursa'da ikamet ettikleri konağın Tahir Paşa Konağı olarak anıldığını ve kendi zamanında buranın hisar içinde bulunan Gurebâ Hastanesi olduğunu ifade eder.¹⁰

Tahir Paşa'nın Rıfat, Abdülhalim ve Fahreddin isimlerinde üç oğlu olmuştur. Bunlardan Fahreddin Bey babasından birkaç sene sonra, Abdülhalim Bey de daha sonra vefat etmiştir. Böylece Tahir Paşa'nın soyu, Tahir Bey'in babası olan Rıfat Bey'den devam etmiştir.¹¹

Aktarılan bilgilere göre Rıfat Bey ilk tahsiline Üsküdar'da, İskele Camii'nin arkasında bulunan Taş Mektep'te başlar. Ancak Tahir Paşa'nın rahatsızlığı sebebiyle ailenin tamamen Bursa'ya taşınması üzerine tahsiline buradaki Oruç Baba Mektebi'nde

⁸ Tahir Bey üzerine bitirme tezi yapan Korkmaz konu ile ilgili yerde bu kabrin araştırıldığını ancak eserine rastlanmadığını belirtir. Bkz. Fatma Korkmaz, "Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri", (Yayınlanmamış Bitirme Tezi -tezin aynı şekilde özel baskısı- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1994), s.1.

⁹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 11.

¹⁰ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 11. Fatma Korkmaz çalışmasının aynı yerinde böyle bir yapının da bulunmadığını söylemektedir. Bkz. Korkmaz, "Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri", 1.

¹¹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 11-12.

devam eder ve Hattat Saadeddin Efendi adındaki bir hocadan ders görür. Rifat Bey baba mesleği olan askerliğe meraklı ve istekli birisi olduğundan gençlik yıllarında kısa bir süre askerlik yapar ve başçavuşluğa kadar yükselir.¹² Yavuz ve Akün, Rifat Bey'in sağlık durumu sebebiyle askerden ayrıldığını ifade ederler.¹³ Ancak Muallim Vahyî'nin ifadelerinden onun askerden ayrılış sebebinin kendisinin değil babasının sağlık durumu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Rifat Bey babasının vefatından sonra önce ticarete atılır, daha sonra baba dostlarının ve bazı devlet yetkililerinin yönlendirmesi ile memuriyete girip Bursa Belediyesi'nde kâtiplik yapar.¹⁵

Hayatının bir kısmını asker ocağında geçiren, bir süre ticaret ile meşgul olan ve nihayet bir devlet memuru olarak hayatına devam eden Rifat Bey, aynı zamanda ilmi ve bilgiyi seven bir kimseydi. Zamanının diğer okumuş tabakası gibi o da tarih, terâcim-i ahvâl, şiir ve tasavvufla ilgilenmekteydi. Nakşibendî tarikatına mensup olan Rifat Bey kendi zamanındaki bazı dindar ve tasavvuf ehli insanların yaptığı gibi hayattan elini eteğini çekmemiş, aksine hareketli bir hayat yaşamıştır. Bunu Muallim Vahyî'nin şu sözleriyle daha iyi anlıyoruz:

Rifat Bey tarikaten bir Nakşibendî olduğu, bir sabah namazını kazaya bırakmayacak derecede tertîb ve takvâ sâhibi bulunduğu halde; Bursa'nın meşhûr nişancılarıyla, silahşörleriyle pek samîmî düşüp kalkar ve cuma günleri Osmanlı Türklüğünün mübarek an'anelerine riâyetle nişângâhlara nişan atardı. Bu sûretle Osmanlı Türklüğünü yükseltmiş olan hakîkî bir din terbiyesi dairesinde yaşardı.¹⁶

¹² Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 12.

¹³ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (Hazırlayanın Önsözü), haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1: 1; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 452.

¹⁴ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 12.

¹⁵ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 12; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 452.

¹⁶ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 12-13.

Rıfat Bey bu şekilde Bursa'da hayatına devam ederken 1877'de, 93 Harbi diye meşhur olan Osmanlı-Rus Savaşı patlak verir. Bu sıralarda Konya'dan yola çıkmış ve cepheye gitmekte olan ilmiye sınıfından bir tabur Bursa'ya uğrar. O sırada kırk sekiz yaşında bulunan Rıfat Bey tabur içinde nuranî, aksakallı mücahitleri görünce dayanamaz, hemen memuriyeti terk eder ve Bursa *mustahfaz*¹⁷ taburuna gönüllü olarak kaydolar. Muallim Vahyî ayrıca Rıfat Bey'in, bu olaydan iki sene önce rüyasında kırk sekiz yaşında şehit olacağı müjdesini aldığını da ifade eder. Tahir Bey babasının askere kaydolduğu sırada 15-16 yaşlarındadır.¹⁸ Babası yola çıkmadan önce kendisine manzum şu vasiyet-nameyi bırakır:

*İlme sa'y et yürü ey tab'-ı selîm
Seni âlim ede Allah-ı alîm*

*Ehl-i ilmin yeri bâlâ-ter olur
Şems-veş evc-i muallâyı bulur*

*Sanma kim câhil olan insandır
Bâr-ı cehli taşıyan hayvandır*

*Vâris-i Ahmed olan âlimdir
Vuslat-ı hakkı bulan âlimdir*

*İlmi tarif edemem el-hâsıl
Bu nikâta yine âlim vâsıl*

*Kârın olsun heme dem ilm ü kemâl
Hüner ehli bulur elbette kemâl*

*Her zaman abde ibâdet lâzım
Evc-i tâatte uç ey şehbâzım*

*Pederâne sana pendim açtım
Derc kul gevher ü inci saçtım*

*Bu nasîhat seni eyler irşâd
Beyt-i tab'ın ola dâim âbâd*

¹⁷ Kırk yaşını geçmiş olan kimselerden oluşan ve asıl vazifeleri harp esnasında askeri birlikler sevk olunduklarında memleketi korumak olan askeri gurup.

¹⁸ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 14-15.

Gerçi kim cümle söziim nâmevzân
Elde yoktur ki gönül pek mahzân

Tâhir'im yavrucuğum pend ettim
Seni ben Hâlıkıma bend ettim¹⁹

Bu vasiyeti aldığında Tahir Bey Askerî İdâdînin ikinci sınıfındadır. Gerçekten de Rifat Bey rüyasında aldığı müjdeye savaş meydanında nail olur. Plevne yakınlarındaki bir cephede alınından ve boğazından iki kurşun yiyerek şehit olur.²⁰

Rifat Bey'in eşi, yani Tahir Bey'in annesi ise Rahime Hanım'dır. Babası Nakşibendî Tarikatı müntesiplerinden ve mülkiye memurlarından Bursalı Necip Efendi'dir. Vahyî'nin belirttiğine göre kabri Bursa Zindankapısı'nda Pınarbaşı'na giden cadde-nin sağ tarafındaki mezarlıktadır. Mezar taşı ibaresi şöyledir: “Plevne şühedâsından Rifat Bey'in haremi sâlihât-ı ümmetten Rahime Hanım'ın rûhuna el-Fâtîha. 1319 [1901-1902]”.²¹

6

Rifat Bey'in Tahir Bey'den başka Halil Bey adında bir oğlu daha vardır. Tahir Bey'den altı yaş büyük olan Halil Bey ibtidâiye ve rüşdiyeyi bitirdikten sonra uzun süre sanatla meşgul olup sanatçı arkadaşlarıyla uzun yıllar vakit geçirdikten sonra daha münzevi bir hayatı tercih etmiştir. Muallim Vahyî; Halil Bey'in cesareti, dinî yaşantısı, cömertliği ve gönül temizliği ile herkes tarafından bilinen bir kimse olduğunu bildirmektedir. Tahir Bey ise hicri takvime göre 1278 senesi Cemaziyelevvelinin on dokuzuncu gecesinde saat on bir buçuk sıralarında, Bursa'daki Bâb-ı Zemîn (Yerkapı) mahallesinde doğmuştur.²² Bu tarihin miladi karşılığı ise 22 Kasım 1861'dir ve cuma akşamına denk gelir. Mu-

¹⁹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 15; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342 [1915-1924]), 2: 205.

²⁰ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 16; Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 453.

²¹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 16.

²² Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 16-17.

allim Vahyî'nin verdiği Çarşamba bilgisi tarihe uygun düşmektedir.

1.2. Öğrenim Hayatı

Öğrenim hayatına Bursa'da mektepte başlayan Tahir Bey, ardından mülkiye rüşdiyesine girer. Rüşdiye derslerine devam ederken bir yandan da Haraççioğlu Medresesi'nde babasının arkadaşlarından Niğdeli Hoca Ali Efendi'den özel olarak dinî derslerle Arapça dersi alır.²³ Tahir Bey'in ilerdeki kişiliğinin oluşmasında bu yıllardaki öğrenim hayatının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle tarih, tasavvuf ve terâcimle ilgilenen ve bir divançe teşkil edecek kadar da şiirleri bulunan babasının, üzerinde çok etkisi olmuştur.²⁴ Muallim Vahyî bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

Şu kadar var ki; babasının her insafî zekâ, her yüksek vicdan karşısında beğenilen hayatı, hayatının her hâli, bi'l-hassa Müslümanlığa, Müslümanlığın kemâli demek olan tasavvuf ve menâkibe meyli Tâhir Bey'de de bir aşk, maddiyâta taalluku olmayan bir aşk, uyanıyor. O da babası gibi bir vakit namazının fevtine rızâ gösteremiyor.²⁵

Tahir Bey, rûmî 1292 [1876] senesinde rüşdiyeden birincilikle mezun olur ve asker olması istendiğinden aynı sene, askerî idadîye verilir. İdadî sıralarında da aynı çalışkanlık ve gayreti gösterir. Ayrıca bu dönemde daha çocukken gönlüne yerleşen Muhyiddin İbnü'l-Arabî sevgisi ve tasavvufa ilgisi artar. Rûmî 1296 [1880] yılı Eylülünde idadîyi de birincilikle bitirir. O sene, Harbiye Mektebi'ne girer ve Tahir Bey böylece Bursa'dan ayrılıp İstanbul'a yerleşir. Burada da yine sınıfının en iyileri arasında

²³ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 17.

²⁴ Tahir Bey babasının tercüme-i haline Osmanlı Müellifleri'nin şuarâ kısmında kısa bir şekilde yer vermiştir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, 2: 204-206.

²⁵ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 17.

bulunmakla beraber, içindeki manevi arayış da gitgide büyür.²⁶ Muallim Vahyî onun bu halini şu sözleriyle ifade etmektedir:

Mektep hayatının derslere çalışmak, talimlere çıkmak gibi dimâî ve bedenî bütün yorgunluklarına rağmen Tâhir Bey salâh ve mücâhede-sini katiyen bozmuyor, belki artırıyor. Kendi gibi daha iki arkada-
daş buluyor. Artık o sırrı emele; Muhyiddîni anlamak, Muhyiddîni
olmak, mümkün olduğu kadar Muhyiddîne benzeyerek yaşamak aş-
kına tamâmiyle râm oluyor.²⁷

İşte bu içyapı ve ruh hali dolayısıyla Tahir Bey, Harbiye Mektebi'ne başladıktan sonra İstanbul'da kendisine bir mürşid-i kâmil aramaya başlar. Nihayet *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik* müellifi Harîrîzâde'yi tanıyarak dairesine girer ve onun temsil ettiği Melâmiliği seçer.²⁸ İstanbul'daki öğrenimi devam ederken mürşidinin feyzini almayı hiçbir zaman ihmal etmez. Ancak Harîrîzâde çok geçmeden vefat eder (15 Eylül 1882). Onun bu ani ve beklenmedik vefatının Tahir Bey'i çok derinden etkilediğini Muallim Vahyî'nin sözlerinden anlıyoruz.

Lâkin irfân-ı velînimetinin bu pek umulmayan ziyâi karşısında pek derin bir teessür duyuyor. Bereket versin zâbit çıkmak, taşraya gitmek zamanı da yaklaşıyor. Artık Tâhir Bey baba firâkına bir de mürşid hasretini zammediyor; gönlü tamâmiyle münkesir ve mahzûn bir halde hayâtının mukadderâtını ta'kibe başlıyor.²⁹

1.3. Görev Hayatı

Harbiye Mektebi'nde üç sene başarılı bir şekilde okuduktan sonra rûmî 1299 [1883] Temmuzunda buradan mezun olan Tahir Bey; 23 Kasım 1883'te *piyâde mülâzım-ı sânilîği*³⁰ ile Manastır

²⁶ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 20; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 452-453.

²⁷ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 20.

²⁸ Tahir Bey'in tasavvufî arayışı ve intisabı hakkında daha ayrıntılı bilgi ileride ilgili başlık altında verilecektir.

²⁹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 28.

³⁰ Çavuşun üstünde yüzbaşının altında bulunan askeri rütbe. Mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâni diye iki kısma ayrılır ki, harbiye mektebinden mülâzım-ı sâni olarak çıkılıp sonra mülâzım-ı evvel olunurdu. Bugünkü teğmen ve üsteğmenin karşılığıdır.

Askerî Rüşdiyesi coğrafya ve hendese, Mülkiye İdadîsi coğrafya ve kavâid hocası olarak atanır.³¹ Muallim Vahyî, Tahir Bey'in erkân-ı harp (kurmay subay) yakalığı almaya hak kazandığını söyler. Ancak sıralamada kendisinden bir önceki öğrencinin fişlenmiş olması ve erkân-ı harplerin de o öğrenciye kadar alınması dolayısıyla, Tahir Bey'in erkân-ı harp yakalığına hak kazanmış olmasına rağmen alamadığını ifade eder.³²

1.3.1. Öğretmenlik Hayatı

Tahir Bey Harbiye'den mezun olunca o zaman geçerli olan usule göre bir kura çeker ve bu kurada kendisine görev yeri olarak üçüncü orduya bağlı olan Manastır ve Selânik havalisi çıkar. O sırada bazı askerî rüşdiye ve idadîlerinde boş öğretmenlik kadroları vardır. Harbiye hocaları ve Meclis-i Maârif-i Askerî azaları; çalışkan ve kişilikli olduğunu bildikleri Tahir Bey'e Edirne ya da Manastır'dan birini, yine ders olarak da kavâid ya da coğrafya dersini seçmesi için tercih hakkı sunarlar. Tahir Bey Manastır'ı ve coğrafya öğretmenliğini seçer. Muallim Vahyî bu iki tercihin ayrı ayrı sebepleri olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Manastır tercihinin sebebi, şeyhinin şeyhi Hoca Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Melâmî'nin Manastır'a yakın bir konumda olan Ustrumca'da ikamet etmesidir. Coğrafya öğretmenliğini tercihinin sebebine gelince; Tahir Bey babasından kendisine geçmiş olan bir ilgi ile tarihe merak duyuyor, tarih bilgisine sahip olmayı da özellikle kendi zamanı için çok önemsiyordu. Coğrafyayı ise tarihin zemini olarak görüyordu. Bu sebeple de kavâid dersini değil coğrafya dersini tercih etmişti.³³

³¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 328; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

³² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 28.

³³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 29.

Rûmî 1299 [1883] yılında Manastır'da göreve başlayan Tahir Bey, mülkiye rüşdiyesi ve mülkiye idadîsinde de tarih ve hitabet derslerine girer. Öğretmenlik mesleğindeki farklı yaklaşımı ile dikkatleri üzerine çeker. Tahir Bey Manastır'da görev yaptığı sırada, 20 Eylül 1302 (2 Ekim 1886) tarihinde teğmenlikten (mülâzım-ı sâni) üsteğmenliğe (mülâzım-ı evvel), dört yıl sonra da yüzbaşılığa yükselir.³⁴

Tahir Bey Manastır'a gelişinin birinci yılında Nûru'l-Arabî'yi ziyaret ederek ona intisap eder. İki yıl sonraki ziyaretinde de kendisinden icazet alır. Derslerdeki farklı metoduyla ismini duyuran Tahir Bey Melâmîlik yolundaki faaliyetleri ile de çevrede tanınır.³⁵ Muallim Vahyî; “*Adetâ Manastır'da hem resmî ve umûmî hem de sırrî ve husûsî muallimlik, üstâdlık birden yapar.*”³⁶ şeklindeki ifadesiyle bu duruma vurgu yapmaktadır.

10

Tahir Bey, Manastır'da kaldığı süre içinde bir yandan öğretmenlik mesleği bir yandan da ihvan sohbetleriyle meşgul olurken yavaş yavaş da tarih ve terâcim konularında araştırmalar yapmaya başlar. Yaptığı araştırmaların küçük, küçük olduğu kadar da kıymetli olan ilk eserini bu yıllarda ortaya koyar. Bu eser *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* adıyla yayınlanmıştır.³⁷ Muallim Vahyî bu eserin hususiyetini şu sözlerle dile getirir:

Bu eser gerek muhteviyâtı gerek kendini meydâna getiren his ve emel i'tibâiyle ne müntehal ne mütercem ne dışarıdan mülekkâ ve mülhemdir. O baştanbaşa üstâdın fikir ve vicdânından doğmadır... İkdâm Gazetesi sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet Bey'in bunu o senelerde takdîr etmesi, pek musîb ve meşkûr bir âsâr silsilesi olacağı anlaşılın ve maatteessüf sonra bırakılan 'Kitâbhâne-i İkdâm'

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (Hazırlayanın Önsözü), 1: 1.

³⁵ Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 453.

³⁶ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 30.

³⁷ Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 453.

meyânında tab' ve neşr eylemiş olması da ikdâmca cidden fahra şâyân, millî ve ilmî bir muvaffâkiyettir.³⁸

Tahir Bey Manastır'da on dört sene görev yaptıktan sonra 8 Kasım 1313 (20 Kasım 1897) tarihinde Üsküp Askerî Rüşdiyesi coğrafya öğretmenliğine naklolunur. Yüzbaşılıktan kolağalığına³⁹ yükselince kısa bir zaman sonra yine Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne müdür olarak tayin edilir (14 Eylül 1314/26 Eylül 1898). Manastır'da altı yıl daha kaldıktan sonra Selanik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne getirilir (25 Ağustos 1320/7 Eylül 1904). Ertesi yıl da rütbesi binbaşılığa yükseltilir.⁴⁰

Selanik'in hem ordu merkezi hem de kalabalık bir ticaret şehri olması dolayısıyla Tahir Bey burada içlerinde eski talebelerinin de yer aldığı önemli bazı kişilerle bir araya gelme imkânına kavuşur. Selânik'te samimi ve vefakâr bir dost çevresi edinir. Bu sayede de çok geçmeden çevrenin en tanınan isimlerden biri olur. Müdürlük görevine devam ederken Tahir Bey aynı zamanda mahallî olarak idaresi altında bulunan Maârif ve Mekteb-i Sınâyî' komisyonlarında da üyelik yapmıştır.⁴¹

Tahir Bey Manastır'a ilk geldiğinden beri siyasi tutumu⁴² ve Melâmî faaliyetleri dolayısıyla üzerine şüphe çekmeye başlar. Bu şüpheler Selânik'te daha da artınca hakkında iki gizli rapor düzenlenir. Bu raporlar sonucu müdürlüğüne son verilir (31 Ocak 1906).⁴³ Bu olayla birlikte Tahir Bey'in öğretmenlik hayatı sona erer.

³⁸ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 42.

³⁹ Eskide yüzbaşı ile binbaşı arasında bulunan askeri rütbe.

⁴⁰ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 191; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

⁴¹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 70-71.

⁴² Tahir Bey'in siyasi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi ilgili başlıkta verilecektir.

⁴³ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

1.3.2. Öğretmenlikten Sonra Görev Hayatı

Muallim Vahyî Tahir Bey hakkında düzenlenen gizli raporlar hakkında bazı ayrıntılar verir. Buna göre raporlardan biri Üsküp'ten biri Selânik'ten gelmiş ve askerî okul müfettişinin önünde birleşmiştir.⁴⁴ Bu raporların değerlendirilmesi sonucu da görevine son verilmesi kararı alınmıştır. Tahir Bey'in görevinden alınması ile ilgili olarak Köprülüzade Mehmed Fuad da şöyle bir değerlendirmede bulunur:

Meşrûtiyet'in i'lânından evvel Rumeli'deki Harekât-ı Ahrârâne'ye bir sûret-i fa'âlânede iştirâk eden ve aynı zamanda te'lifât ve makâlât-ı ciddiyesiyle âlem-i irfân ve matbu'âtta yüksek bir mevki' işgâl eyleyen Tâhir Bey'e Abdülhamid idâresinin herhalde bir nazâr-ı şüphe ile bakacağı tabîî idi. İşte bundan dolayı müşârun ileyh hakkında müteaddid defâlar jurnal verilmiş, hayât-ı askeriyesinde dâimâ en az 'muzır!' olabilecek yerlerde kullanılmıştır.⁴⁵

12

Tahir Bey için önce Yemen veya Irak'a sürülme kararı çıkar. Sonra Selânik merkezli ikinci ordu bölgesinin dışında herhangi bir yerde görevlendirilmesi yeterli görülür. Bu kararın ardından kendisini yakından tanıyan İstanbul'daki dostlarının özel girişimleriyle, üçüncü ordu idaresindeki Alaşehir Alayı, birinci tabur kumandanlığına tayin edilir (10 Mart 1907). Alaşehir'de beş altı ay kadar kaldıktan sonra, yine dostlarının girişimiyle, Alaşehir'e bağlı kalmak şartıyla fırka⁴⁶ merkezi olan İzmir'e alınır. Burada Dîvân-ı Harb üyeliği ve buna bağlı olarak çalışan tahkik memurluğu ile görevlendirilir.⁴⁷

Vahyî'nin anlattığına göre; sürgün olarak Alaşehir'e geldiğinde, geride bıraktığı fedakâr ve samimi dostlardan ayrılmak, hiç tanımadığı bilmediği bir yerde bulunmak ve ailesinin de halk

⁴⁴ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 71.

⁴⁵ Mehmed Fuad Köprülü, "Bursalı Tâhir Bey", Türk Yurdu 2.46 (1329): 408.

⁴⁶ Bugünkü karşılığı ile tümen.

⁴⁷ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 71-72.

arasında lekeli olarak tanınması Tahir Bey'in çok ağırına gitmişti. Bu sebeple ruhu çok sıkılmış ve Rabbine yönelip bu durumdan bir çıkış istemişti. Bu bakımdan İzmir'e gelmek Tahir Bey için her yönden çok iyi olur. Karadan ve denizden ulaşılabilir bir yer olmasının yanında, tahkik memurluğu gibi çok sevdiği yolculuğu gerektiren bir işi de vardı. Böylece birçok yer gezebilecek, dilediği gibi yayın yapıp görüşlerini yayabilecekti. Diğer yandan İzmir'de Tahir Bey, kendi öğrencileri ve ondan ders almamış olmakla birlikte onu tanıyan genç subaylar sayesinde buraya hızlı bir şekilde uyum sağlar. Ayrıca Tahir Bey daha önceki görev yerlerinde olduğu gibi burada da bey, paşa, şeyh, hoca, tüccar, ağa, asker ve sivil halk ile kısa zamanda tanışıp yakınlık kurmayı başarır. Öte yandan Tahir Bey burada da telif çalışmalarını sürdürmüş, Aydın vilayeti yöresinde yetişmiş müellifler hakkında mahalli araştırmalar yapmıştır.⁴⁸

13

Tahir Bey'in hayatındaki çalkantılı dönem İzmir'de son bulmaz. II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanından önce Balkanlar'da çıkan karışıklıkları bastırmak için İstanbul yönetimi Manastır üzerine sevk edilmek üzere İzmir tümeniyle Karaman alayı rediflerini silâh altına çağırır. Ancak, Yıldız Sarayı'ndan gelen 6 Temmuz 1324 (19 Temmuz 1908) tarihli gizli emirlerle Tahir Bey'in sevk edilen kıtalar ile gönderilmemesi ve kendisinin de bu durumdan asla haberdar edilmeden bir şekilde İzmir'de tutulması yönünde talimat gelir. Ne var ki, bu emrin uygulanmasına zaman kalmaz ve emrin tarihinden beş gün sonra meşrutiyet ilan edilir.⁴⁹ Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Tahir Bey'in sürgün yeri olan Alaşehir ve İzmir'deki günleri sona ermiş olur.

Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki Partisi Tahir Bey'i Bursa'dan aday gösterir. Tahir Bey 17 Aralık 1908'de açılan Mec-

⁴⁸ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 72-73: Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁴⁹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 74.

lis-i Mebûsân'da milletvekili olur. Cemiyetin merkezi olan Selânik, kendisini cemiyet ve meşrutiyet adına konuşmak üzere Konya'ya gönderir. İki arkadaşıyla beraber bu vazifeyi yerine getirirler. Yine İzmir, Alaşehir, Uşak, Karahisar, Kütahya, Eskişehir, Iğın, Kadınhanı, Konya, Karaman, Ereğli, Bor, Niğde, Bolvadin, Sandıklı, Dinar kasabalarında ve en sonra Bursa'da hürriyet ve meşrutiyetin kutlamalarına ve halkı bilinçlendirmek üzere düzenlenen konferanslara katılır. Tahir Bey, vekilliği sırasında askeri encümenin yanı sıra Harbiye Nezâreti tensikat komisyonu üyeliği ve Donanma Cemiyeti Murahhaslığı (delegelik) gibi vazifelerde bulunur.⁵⁰

14

Muallim Vahyî'nin ifadesine göre Tahir Bey kendi isteğiyle değil, cemiyetin bu husustaki kararı ve hemşerilerinin ısrarı üzerine vekil olmuştur. Vahyî ayrıca onun kendisini bir siyaset adamı değil, bir ilim ve irfan adamı olarak gördüğünü de ekler.⁵¹ Zaten meclisin 1911 yılı sonundaki fesih kararı ile kapanan birinci faaliyet devresinden sonra vekillikten ayrılmıştır.⁵² Gölpınarlı, Melâmîlik üzerine yazdığı kitabında; onun melâmî ihvanına dayanarak İttihat ve Terakki'den bir gurup ayırmaya kalkıştığını ve başarısız olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Bu iki durumu da onun siyasete sıcak bakmamasının sebebi olarak göstermek mümkündür.

Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Tahir Bey, Evkâf Nezâreti tarafından İstanbul kütüphanelerinin tetkikiyle görevlendirilir. Muallim Vahyî onun vekillikten kurtulup böyle bir görev aldığı için son derece memnun olduğunu ve bunu daha sonra da dile getirdiğini ifade eder. Bu görevi, Amasyalı Hoca

⁵⁰ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 76-77; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁵¹ Bkz. Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 75.

⁵² Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁵³ Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, 328.

Hüseyin Hüsamettin Efendi ve Kilisli Muallim Fazıl Rıfat Efendi ile beraber bir buçuk sene sürdürür. Görevlendirme süresince bu heyet İstanbul kütüphanelerini dolaşır, yaptıkları araştırmalar sonucunda İbn Sina ve Nasîruddin Tûsî gibi birçok eski âlimin kendi el yazmaları olan eserlerini ortaya çıkarır. Yine bu çalışmalar esnasında hat, tezhib, teclid sanatlarına ait birçok örnek de karşılıklarına çıkar ve onlar da keşfedilmiş olur. Bir buçuk yıl süren bu çok kıymetli, bulgularıyla ilmi çevreleri heyecanlandıran görevden sonra Tahir Bey Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğüne getirilir.⁵⁴

Bu görevleri süresince askeri özlük hakları devam ettiği için Tahir Bey'in rütbesi 27 Nisan 1911'de gönüllü redif alayı kaymakamlığı⁵⁵ kadrosuna yükselir. Daha sonra 1912'de Harp Dairesi Dîvânı-ı Harb üyesi, ardından Ekim 1912'de Muhakemat Dairesi üyesi ve Mart 1913'te tekrar Dîvân-ı Harb üyesi olur. 24 Ocak 1914'te bu görevi yürütürken yarbaylıktan emekli olur.⁵⁶ Bundan sonra kendi ilmi çalışmalarına devam etmekle beraber Tahir Bey resmi bir görev almamıştır.

1.4. Emeklilik Yılları

Emekliliğiyle beraber resmi bütün görevlerden çekilen Tahir Bey, kendi ilmi çalışmalarına devam eder, Çengelköy'deki evinde sadece dostlarıyla ve talebeleriyle irtibatını sürdürür. Kendisi Alaşehir'de iken ailesi burada önce Tevfik Paşa'nın kira evine yerleşmiş, sonra da Feyzi Paşa'nın köy camii yakınındaki konağının üst katına kiracı olarak taşınmışlardı.⁵⁷ Emeklilikten sonra Tahir Bey geçim sıkıntısı ile karşı karşıya gelir. Özellikle

⁵⁴ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 90-91; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁵⁵ Bugünkü karşığı yarbay.

⁵⁶ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁵⁷ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 96.

aile fertlerini çok etkileyen bu durumu Muallim Vahyî oldukça dokunaklı anlatır:

Fazîlethânelerine dâhil olan bir zâir daha ilk nazarda bu âile yur-
dunda tertîbât-ı tefrîşiyeye ve usûl-i ikrâmiyede, hele üstâddan gayrı
vücûh-ı müstakbelede kanâat ve iktisattan çok ziyâde dâimâ örtül-
mek, gösterilmemek istenilen; fakat günden güne de fazla-i şiddet-
ten evin büyüğüne küçüğüne hissettiren bir dîk-i maîşetin tekey-
yüdüdü, suya düşmüş eski bir ümîdin hüsrân-ı tahayyülâtı âsârını
görür. Bütün o eşyâsı soluk renkleri, geçkin yüzleri ile artık hizmet-
ten afvlerini diliyor; ve aralarında iyice bir zamandan beri hemen
celb-i dikkatle onları muâheze-kâr nazarların siktetinden – velev ki
cüz’î ve muvakkat bir zaman için olsun – kurtaracak yeni ve şık ar-
kadaşlarının görülemediğinden şikâyet eyliyor zan ve zehâbını edi-
nir, vâkia köşede bucakta bazı yeni ve kıymetli esâs ve evânî görü-
nürse de bu açık ve çıplak adem-i tecânüsü bunların da bir hesâb ve
kitâb, yesârî ve bed’î bir nisâb netîcesi değil, üstâda karşı hiss edi-
legelen samîmî bir vüdd ve hürmetin bir tuhfe-i semeniyyesi, pek
kısa bir lütf-i tesâdüfün nişâne-i şükârânesi olduğunu i’lânda gecik-
mez.⁵⁸

16

Ancak Tahir Bey, içinde olduğu bu halden hiç haberi yok-
muş gibi görünür ve sürekli bibliyografya, terâcim ve tasavvufa
dair yaptığı araştırmalarla kendini avutur. Zaman zaman ise
sıkıntı hat safhaya ulaşır ve Tahir Bey eşinin kıymetli eşyalarını
rehin bırakmak suretiyle emniyet sandığının yardımını almaya
mecbur kalırdı. Böyle durumlarda ise vefalı dostları yardıma
koşar borcunu ödeyerek rehin olan malları geri alırlardı. Hatta
Muallim Vahyî'nin belirttiğine göre bir gün emniyet sandığının
borçlularını ilan eden *Takvîm-i Vekâyi*'de, Tahir Bey isim listesini
en başında yer alır. İçinde bulunduğu maddi sıkıntıya rağmen
Tahir Bey geleneklerinden, ilmi sohbet ve dostlarından ayrı
kalmamaya hassasiyet gösterir; ailece sevdiklerini yatıya ya da
misafirliğe davet ederlerdi. Sevdiklerini de düzenli olarak ziya-
ret eder ve zaman zaman yatıya kalırdı. Tahir Bey içerisinde

⁵⁸ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 96-97.

bulunduğu maddi sıkıntıya rağmen o derece konukseverdi ki, evinde erkek ya da kadın bir misafirin konaklamamış ya da bir tas çorba içmemiş olduğu hafta neredeyse yoktu.⁵⁹

Tahir Bey'in eskiden beri Üsküdar'daki Hüdâyî Dergâhı'na çok büyük hürmeti vardı. Düzenli bir şekilde dergâhı ziyaret ederdi. O zamanki post-nişîn hazretlerini de çok beğenir takdir ederdi. Tekke için kütüphane lazım olduğunu ifade ettiğinde şeyh efendi de aynı fikri dile getirmiş ve Tahir Bey iki aya yakın bir zaman bu kütüphanenin düzenlenmesi için bizzat çalışmıştı. Gerek kendisi hediye etmek gerekse tanıdıklarını yönlendirmek suretiyle hatırı sayılır miktarda kitabın toplanmasına vesile olmuştur. Bununla beraber ara sıra diğer dergâhları da ziyaret eder, şeyhleriyle tanışır, sohbet eder ve hediyeleşirdi.⁶⁰ Muallim Vahyî onun gündelik yaşamını şu sözlerle aktarır:

Nişîmen ve me'meni ancak mekteb ve kütübhâneler, câmî' ve dergâhlar, bu ma'ârif ve nefâis sergileri, bu sırrî ve ilâhî ezvâk ve eşvâk pazarlarıdır. Onu başka bir yerde, maddî bir metcer (iş-alışveriş) ve melhâda (eğlence) gören yok gibidir. Kahvehâne, kırâathâne gibi yerlere ilişmesi ya mola zamâmî geçmiş bir yorgunluk îcâbı yâhud bir âşinâsını beklemek zarûreti iledir.⁶¹

Tahir Bey emeklilik yıllarında evinde de boş durmaz. Ya okur ya biyografi veya bibliyografyaya dair bazı notlar alır ve onlarla meşgul olurdu. Osmanlı Müellifleri adlı eseri bir taraftan basılırken o da yine onun zeyllerini derleyip hazırlar, tertip ve düzeniyle ilgilenirdi.⁶²

Tahir Bey son zamanlarında hafıza kuvvetini kaybetmeye başlamıştı. Bu nedenle bir süre Üsküdar Zeynep Kamil Hastane-

⁵⁹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 97-98.

⁶⁰ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 101.

⁶¹ Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 102.

⁶² Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, 102-103.

si'nde, bir süre de Cerrahpaşa'da tedavi görür. Bu tedavisi esnasında Zeynep Kamil Hastanesi'nde vefat eder.⁶³ Vefat tarihi hakkında birbirinden çok farklı bilgiler mevcuttur. Muallim Vahyî eserini Tahir Bey henüz hayattayken yazmış olduğundan onda bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Gölpınarlı vefat tarihi olarak; hicrî 9 Rebûlâhir 1343, rûmî 28 Teşrînievvel 1341 tarihlerini verir.⁶⁴ Burada verilen hicri tarihin miladi karşılığı 7 Kasım 1924'e; rûmî tarihin karşılığı ise 28 Ekim 1925'e denk gelmektedir. Gölpınarlı'nın verdiği bu iki tarihin birbiriyle uyumsuz olduğu görülmektedir. Farklı kaynaklarda miladî olarak verilen tarihlere bakıldığında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. *Osmanlı Müellifleri*'ni sadeleştirip yayına hazırlayan Yavuz eserin önsözünde vefat tarihini 1924-25 olarak gösterir.⁶⁵ Nihad Sami Banarlı vefat yılı olarak 1926,⁶⁶ Vasfi Mahir Kocatürk 1921 yıllarını verir. Yusuf Akçura ise 1929'da İstanbul'da değil Bursa'da vefat ettiğini yazar.⁶⁷ Ancak bu yanlış bilgi bir baskı hatasından kaynaklanmış olsa gerektir. Zira bilgiyi içeren kayanağın baskı tarihi 1928'dir. Zamanın *Cumhuriyet Gazetesi*'nde çıkan vefat ilanından hareketle Akün bu tarih problemini çözüme kavuşturmuştur (*Cuhuriyet*, nr. 25, 10 Rebûlâhir 1344 – 29 Teşrînievvel 1341 [1925]).⁶⁸ Gazetenin tarihine bakıldığında Tahir Bey'in hicrî 9 Rebûlâhir 1344 ve rûmî 28 Teşrînievvel 1341 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerin miladi karşılığı ise 28 Ekim 1925'tir. Buna göre yukarıda Gölpınarlı'dan aktarılan tarihlere tekrar bakıldığında aslında verilen tarihlerin doğru olduğu, sadece hicri yılda bir farklılığın bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu karışıklığın nedeni de Tahir Bey'in vefatı üzerine Üsküdar Mev-

⁶³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 328; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁶⁴ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 328.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Hazırlayanın Önsözü), 1: 4.

⁶⁶ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1971) 2: 1078.

⁶⁷ Yusuf Akçura, *Türk Yılı* (İstanbul: Türk Ocakları Matbaası, 1928), 369.

⁶⁸ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454-455.

levihanesi şeyhi Remzi Efendi'nin yazmış olduğu ve son mısraını vefat tarihine denk getirmeye çalıştığı nazım olsa gerek. Gölpinarlı'nın aynı yerde naklettiği bu nazımın son mısraı 1344 senesini değil 1343 senesini göstermektedir.⁶⁹

*Bursalı Tahir Bey'in geldi zamân-ı rihleti
İftirâkı eyledi ashâb-ı ilmi dert-nâk
Namını âsârı ibkâ eyledi bu tarihte
Gitti Tâhir Bey fenâdan Hakk'a el-hak pîrüpâk*

(1343) كیتدی طاهر بك فنادن حقه الحق پیر پاک

Tahir Bey vefat tarihinin ertesi perşembe günü Hüdâyî Dergâhı haziresine defnedilmiştir. Dergâhın yukarı tarafında kalan kabri bugün de ziyaret edilebilmektedir.⁷⁰

⁶⁹ Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, 329.

⁷⁰ Kabrinin bulunduğu yerin fotoğrafı için bkz. Ek 4.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAHSİYETİ ve DÜŞÜNCE HAYATI

Bu bölümde Tahir Bey'in hayatının çeşitli yönlerine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda onun ahlaki şahsiyeti, meslek hayatındaki tutumu, siyasi, ilmi ve tasavvufi yönleri incelenecektir.

2.1. Ahlakî Şahsiyeti

Muallim Vahyî Tahir Bey'in şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Onun bu konuda hocasına karşı hissettiği duygularını ve tek yönlü anlatımını dikkate almakla beraber, hemen hemen tek kaynağımız olan eseri, bize Tahir Bey'i daha yakından tanıma imkânı vermektedir.

Vahyî'nin yazdıklarından anlaşıldığına göre Tahir Bey, tamamıyla bir cemaat ve toplum insanıydı. Maddî olsun manevî olsun şahsi hazlarını sürekli ihmal etmekte, belki de sadece toplum ile alakadarlığı ölçüsünde kendisine çeki düzen vermektedir. Yine o, kendisinden bir şey rica edildiğinde kesinlikle kulak ardı etmez, bütün gününü alması pahasına da olsa o işi yerine getirir; bunu da Allah yolunda, vatan uğrunda bir vazife ifa ediyormuşçasına yapardı. Böyle durumlarda çoğunlukla öğle yemeğini geçirir, zaman zaman da yemeğini ancak akşama doğru yiyebilirdi.¹ Vahyî, “*O e'izzeye has ahlâk mümessili olan şahsiyetlerini tanımayanlar bu gibi ahvâl ve sergüzeşler karşısında onu ya pek hasîs ya pek muktesit görmüşlerdir.*” ifadesiyle onun bu durumuna

¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 52-53.

dikkat çeker. Yine Vahyî'nin bir mütalaası olan şu sözler de Tahir Bey ile ilgili okunmaya değer sözlerdir:

Fahrî ve ma'nevî bir tilmîzleri bulunmak hasebiyle elbette kendilerine karşı yalnız hubb ve hürmet ve tebcîl ve minnet ile mütehasşisim. Böyle bir hissiyet olmasa ihtimâl ben de bu büyük adamın, bu yüksek vicdânın ancak nefsinin ve âilesinin hemen unutacak sûrette cemaatçi olmasından; hemen herkese karşı hüsn-i zan, şefkat ve merhamet beslemesinden dolayı kendilerini -ba'zılarının dedikleri gibi- uysallık marazı, merhamet hastalığı ile itham, bir nevi tenkîd ve muâhezeye kıyâm cür'etini bulurdum. Fakat bana öyle gelir ki, eğer Tahir Bey bu kadar cemaatçi, bu kadar dîger-bîn, bu derece insâniyet-endîş, bu derece hayır-hâh olmasa idiler; yâhut biraz da fertçi, hod-endîş, menfaat-cû bulunsa idiler ne böyle Tahir Bey olurlar ne de nice ben gibi birçok müstefidlerince lillâh, fillâh, hayır-hâhlık timsâli telakkî olunurlardı.²

22

Dinin temel prensiplerinden biri olan başkasına karşı hüsn-i zan da Tahir Bey'in belirgin bir karakteriydi. Özellikle de çevresindeki insanların ve dostlarının yalnızca fazilet ve kemallerini görürdü. Yine yakınlarına ve dostlarına karşı samimi ve vefakâr davranması en önde gelen meziyetlerindendi. Dostlarına ve sevdiklerine karşı hiçbir surette soğuk davranamaz, ilgisiz kalamazdı.³

Etrafındaki insanlarda yaş, sene, sosyal durum ve makam farkı gözetmezdi. Sohbet etmeyi sevdiği insanların bir haftadan fazla hasretine dayanamaz, ya onları bizzat arar veya aratırdı. İnsanların karşısında her zaman mütebessimdi. Öyle ki, çatik kaş görüldüğü pek enderdi. Meclisinde kimse hakkında gybet etmez, böyle bir davranışa da müsaade etmezdi. Tahir Bey mahalle mektebindeki arkadaşlarını dahi unutmaz. İrtibatını sürdürür ve varsa ihtiyaçlarını gidermeye çalışırdı. Vahyî onun bu halini ifade ederken şu ifadeleri kullanır:

² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 5.

³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 53, 54-55.

...‘Bir fincan kahvenin kırk yıl hâtırı var’ darb-ı meselimiz mecele-i hukûkunda hemân birinci mâdde gibidir. Hâtır ve hakka, eski hukûka riâyette pek büyük nasîb ve ihtisâsı vardır. Hattâ bu husûsta müfrit olduğuna kâil olanlar bile vardır.⁴

Yine Tahir Bey sahip olduğu vefa hissiyle merhum anne ve babasının dostlarını da sorup soruşturmaktan, mübarek günlerde ziyaretlerine gidip hayır dualarını almaktan geri kalmazdı. Hatta öyle vefalıydı ki, kendisi Manastır’da iken annesinin mektuplarını yazan ihtiyar bir kadının ziyaretlerini bir vazife, bir şeref ve nimet olarak görürdü. Ahirete göçmüş dostlarını da unutmaz, geride ihtiyaç sahibi kimseler kalmışsa onları da gözetip kollardı. Vahyî; “Böyle bir zavallı âilenin en ufak, hattâ beş on kuruşluk bir işi için bile yorulmak, öteye beriye koşmak, muhtelif devâir ve zevâta başvurmak onun için kesîru’l-vukû’dur.” der. Hastalanan bir dostunu mutlaka ziyarete gider, vefat edenlerin de eğer cenazesine yetişememişse bunu büyük bir talihsizlik sayardı. İnsanlar arasında ayırım yapmadan, kendisini herkese karşı iyilik yapmakla mükellef bilirdi. Tahir Bey hiçbir zaman şahıslara karşı bir nefret hissi beslemezdi.⁵

Bütün bunların ötesinde Tahir Bey’in infak hasleti herkese nasip olmayacak bir tarzdadır. Kendisinden yardım isteyen ihtiyaç sahibi birini geri çevirmesi onun için adeta imkânsız bir durumdu. Vahyî’nin ifadesine göre, görev yaptığı zamanlarda elinde avucunda ne varsa ihtiyaç sahibi fakirlere verir ve kitaplara harcardı. O kadar ki, o zamanlar eline iyi bir miktar para geçmesine rağmen bazen ayın sonunu getiremez, parasız kalırdı. Bu sebeple iki üç senede bir verilen sıra izinlerini parasızlık sebebiyle değerlendiremediği de olurdu. Halbuki, Vahyî’nin anlattığına göre, fazla para harcamasını gerektirecek bir alışkanlığı da

⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 55.

⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 56.

yoktu. Onun bu hali kendisine hürmet besleyen dostlarının da dikkatini çeker ve onlardan biri her ay maaş ödemesinde ‘ihtiyat akçesi’ adı altında bir miktar parasını alıkoyup saklardı. Yine de Tahir Bey çoğu zaman bu ihtiyat akçesini de aniden ortaya çıkan ciddi bir ihtiyaç sahibine verirdi. Tahir Bey’in sergilediği bu hesapsız yardım, infak ve kollama tutumundan dolayı kendisine ‘gurebâ şehbenderi’ unvanını takanlar da olmuştur.⁶

2.2. Çalışma Disiplini ve Öğretmenliği

Tahir Bey tayin olup Manastır’a geldikten sonra vaktinin çok kıymetli olduğu düşüncesiyle gecelerini taksim etmiştir. Böylece vaktinin bir kısmını tasavvufa ve İslam hikmetine, bir kısmını da mekteplerde okuttuğu ilimlere tahsis ederdi.⁷ Yoğun çalışma temposuna rağmen kendisinde bir bıkkınlık veya çevresindekilere karşı rahatsız edici bir tutum görülmezdi. Muallim Vahyî bu konuda şunları söylüyor:

Çalışma hayatının yoğunluğundan dolayı pek asabî ve mütehevvir olması lâzım gelen Tâhir Bey bu derece mütenevvî ve mütemâdî meşgûliyetlerden ancak mânevî terbiye ve zevki sâyesinde halîm, sabûr, sâkin, neşveli, herkes için hayır-diler; milletin yükselmesi için didinmeden, bi'l-hassa resmî talebesiyle şiddetle meşgûl olmaktan müstesnâ bir zevk-i his eylerdi. Hele kendisiyle muhabbeti daha ziyâde hissileştirenler onda âlem-şümûl bir vüdd ve muhabbet, din ahlak felsefesine pek derin bir mütâbaat ve ma'rifet görüyorlar.⁸

2.2.1. Coğrafya ve Tarih Dersleri

Tahir Bey coğrafya derslerinde kendince bir metot geliştirmiş ve onu uygulamaya çalışmıştır. Zira o dönemde yapılan

⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 57.

⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 30.

⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 31.

ders işleme tarz ve metodunun faydasız ve yetersiz olduğunu düşünmekteydi. Nitekim konu ile ilgili bir yerde Muallim Vahyî dönemin hocalarının nasıl ders işlediklerini de anlatmaya çalışmış, eksikliklerinin hangi konularda olduğunu belirtmiştir. Onun anlatımına göre, dönemin coğrafya hocaları daha çok ezberci bir yöntem benimsemişlerdi. Yine her sene bilgi birikimini artırmak bir yana, derse hazırlanma ihtiyacı bile hissetmeyen, dolayısıyla da öğrencilere birçok hatalı bilgiler aktaran öğretmenler vardı. Öğrenciler ise ancak önceki senelerden kalan ders notlarından asgarî düzeyde bilinmesi gereken vilayet, sancak ve kazaları öğrenebilmekteydiler. Tahtaya çizilen haritalar ise Vahyî'nin tabiriyle; “*tabiatın galatına uğramış birer hilkat garibesi eşhası*” andırmaktaydı. Kozmografya dersleri de tahtaya şekil çizilmeksizin yalnız kitap ibaresi okutulmuştu. Sözün özü, o dönemin eğitim ve öğretim hayatında araştırma, tetkik etme, mantık yürütme, tecrübe etme, belli bir usul takip etme gibi hasletler yoktu.⁹

Tahir Bey'in öğretim tekniğinde ise sağlam bir görsele dayanan ve evvela bilginin hoca tarafından hazmedilmesinden geçen bir coğrafya dersi vardı. Zira daha önce de bahsi geçtiği üzere o, coğrafyayı tarih bilgisinin temeli olarak görüyordu ve bu sebeple ders çok önemli idi. Zaten daha işin en başında bu düşünce ile coğrafya dersini tercih ettiğine göre âtil bir metotla ders işlemesi de düşünülemezdi. Tahir Bey coğrafyanın ve coğrafya ile ilgili her türlü bilginin zemini olan haritaya, harita çizip çizdirmeye büyük önem verirdi. Birçok Fransızca atlas getirtir, bunlardan önce kendisi faydalanır sonra da öğrencilerin faydalanmasını sağlardı. Bu suretle öğretiminde harita çizimi önemli bir yer tutardı. Bu işle uğraşırken çok vakit harcar ama mak-

⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 37-38.

dın da hâsıl olduğu düşüncesiyle bunu bir kayıp olarak değerlendirmezdi.¹⁰

Tahir Bey kitap ibaresi ezberletilmesine de şiddetle karşı çıkardı. Ona göre bu iş sürekli isim belleme sebebiyle çocukların hafızasını adeta şehir, nehir, dağ, tepe, göl, körfez gibi coğrafyaya ait özel isimleri içeren bir fihrist haline getirmekten başka bir işe yaramamaktaydı. Yine kitaptaki bütün şehirlerin bilinmesini istemediği gibi istediği şehirlerin nüfuslarını ezberlemeyi de gereksiz görürdü. Bu konuda benimsemiş olduğu yöntem ise şöyleydi: önce bir devletin sınırlarını, idare şeklini, genel nüfusunu, başkentini, başkent in nüfusunu, bu devlet veya milletin genel olarak üç zamandaki halini, şimdiki gücünü ve bu gücü nasıl elde ettiğini özet olarak bilip söylemek güzel bir harita ile yeterliydi. Muallim Vahyî Tahir Bey'in bu şekilde işlediği derslerinin mahiyeti ile ilgili de şunları dile getirir:

Lâkin kendisi haritasını tahtaya çizip de dersini takrîre başladığı zaman bu kadarla iktifâ etmezdi. İslâm ve Türk illerinin, Müslüman ve Osmanlı tarih ve coğrafyasının bu hükûmet ve milletlerle eski ve yeni münâsebetini de anlatır; hâsılı vesîle buldukça, belki de bir takım bahâneler îcâd ederek talebesine Müslümanlıklarını, Türklüklerini hissettirmeye çalışırdı. Onların her türlü telkîhe müstenid tâze kalp ve dimağlarına din ve millet, vatan ve hamiyet aşk ve sevdâsını telkîne savaşırdı.¹¹

Muallim Vahyî'nin naklettiği bilgilerden Tahir Bey'in görevini vicdânî bir sorumluluk bilinci ile yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. O modern coğrafya ve modern tarih ile iktifa etmezdi. İslam ve Türk milletlerinin eski coğrafya ve tarihlerini araştırır, bugünkü hal ile eski hali karşılaştırarak zaman içeri-

¹⁰ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 38-39.

¹¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 39-40.

sinde meydana gelmiş olan değişiklikleri sebepleri ile beraber irdeleyerek derslerini zenginleştirdi.¹²

Diğer taraftan dönemin tarih ve coğrafya hocalarının büyük kısmı ise çoğunlukla derslerinde geçen özel isimlerden eski olanları araştırmamakta, yenilerini olsun bugünkü okunuşlarıyla öğrenip doğrusunu öğrenciye vermek için en küçük bir gayrette bulunmamaktaydılar. Bunun yerine çoğu kimse hayal gücüne dayanıp kendilerine müracaatla yetinmekteydi. Bu garip durumu Muallim Vahyî bize şu şekilde naklediyor:

Meselâ kurûn-ı ûlâ târihinde Arapça 'kâf'ın üstünüyle okunması lâzım gelen ve eski millet ve cemaatlerden birine alem olan 'Keldânî' kelimesini âdetâ bir nevi' Arapça îlâl yapar gibi indî bir uydurma ile ma'lûm bir çiçek ma'nâsına olan 'gül' Fârisî kelimesi ile 'dân' kelime-i Fârisiyesinden müteşekkil bir tertîb diyerek işi geçiştirirlerdi. Çünkü mercî' ve me'hazleri menfî kafaları idi.¹³

27

Muallim Vahyî'nin ifadesine göre bu dönemde 'müverrih' geçinen bir kısım kimseler de yer isimlerini Fransızcadan olduğu gibi alarak kolay bir yolu tercih ediyorlardı. Bu konu da Tahir Bey'in gözleminden kaçmaz ve okunması bilinmeyen ve güç olan yer isimlerini ihtiva eden harekeli tablolar hazırlardı. Derslerde de bu tabloları öğrencilere dikkatle yazdırıp ezberlemelerini isteyerek problemi usulüne göre çözüme yoluna giderdi.¹⁴

Hocaların çoğunluğunun derslerine bile gereken önemi vermedikleri bu dönemde Tahir Bey; dersten sonra zaman olursa öğrencilerin yazılı olarak yönelttikleri soruları alır, merak edilen noktaları hemen orada açıklamaya çalışırdı. Şayet o an cevaplanamayacak bir durumda ve araştırmayı gerektiriyorsa soru kâğıdını yanına alır, cevabını araştırır, bulup öğrendikten sonra

¹² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 40.

¹³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 40.

¹⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 41.

da diğer dersin sonunda sınıfta açıklardı. Tahir Bey'in bu yön-
temiyle ilgili Muallim Vahyî'nin değerlendirmesi şöyledir:

Gerçi bugün için bu kadar geniş ve nâ-muayyen bir usûl hiç de
maktûl olmasa da o zamanlar için talebeye tarih hakkında bir he-
ves, bir merak vermek, kendini de muttasıl taharriyât ve teteb-
buâtâ mecbûr eylemek için muvâfık idi. Yoksa elbette târihin fennî
bir telakkîye mazhar olduğu bir muhît ve vasatta bu hiç de doğru
bir şey değil idi. Mea-mâ-fih bunun sırf üstâda dokunmuş bazı
mahzûr ve zararları da vardı...¹⁵

28

Muallim Vahyî'nin ifadelerine göre bu dönemde mektep-
lerde büyük bazı hocalar bulunmakla beraber bu insanların da
bazısı derse hiç ilgi göstermemekteydi. Bu gibi hocalar derse
girdiğinde “*Dersiniz kitaptan buradan buraya kadardır*” deyip san-
dalyesine oturur, kendi düşünceleri veya eserlerinin tashihi ile
meşgul olur, dersin bitmesiyle de sınıftan ayrılırlardı. Tahir Bey
ise coğrafya ve tarih derslerinde her fırsattan istifade ile öğren-
cilerde İslam dininin içtimâîliğini, Türk milletinin büyüklüğünü
düşündüren değerlendirmeler yapardı. Meselâ Muallim
Vahyî'nin anlatımına göre; Tahir Bey coğrafya dersi esnasında
Arabistan yarımadasından söz açıldığında hac konusuna girer,
hac ibadetinin siyasi, askeri, ekonomik ve ticari maksat ve hik-
metlerini açıklamaya çalışır, sonra da bugün için böyle bir du-
rumun mevcut olup olmadığını sorar, neden olmadığını dâir de
düşüncelerini öğrencilerle paylaşırdı.¹⁶

Tahir Bey öğrencilere olan bu yakınlığı sebebiyle onlar ta-
rafından çok sevilirdi. Öyle ki başka mekteplerde okuyanlar da
derslerine katılmak için onun bulunduğu okula kayıt aldırıyor-
lardı. Muallim Vahyî bunlardan biri olan meşhur Resneli
Niyâzî'nin hatıratından şu sözlerini nakleder:

¹⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 43.

¹⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 44-45.

Manastır Mekteb-i Mülkî İdâdisinde rahle-i tadrîs ve irfânında, kemâlât-ı insâniye ve mürşidânesine meftûn olduğum Bursalı Yüzbaşı Tâhir Efendi gibi muallimlere mâlik olması hasebiyle ancak Rüşdiye-i Askeriye’de feyz-yâb olabileceğimi ve derûnumda dâğ-hûnîn şu sukût-ı millîye varlığımla çalışabilmek için askerî mekteplerinde iktisâb-ı sermâye eyleyeceğimi teemmül ederek Mülkiye İdâdisinden Rüşdiye-i Askeriye’ye atlamış idim.¹⁷

2.2.2. Kitabet Dersi

Manastır’da Akerî İdadî’de kitâbet öğretmeni kadrosu boşalınca Tahir Bey bir süre burada son sınıfın derslerine girmiştir. Muallim Vahyî’nin anlattıklarına bakıldığında, onun bu ders için de ne kadar hazırlıklı ve birikim sahibi olduğu rahatlıkla görülmektedir:

Onun bu derste de ta’lîme yetecek derecede vukûfu vardır. O zâten Arapça ve Acemceyi sarf ve nahviyle, lügâtı ile pek güzel tanıyor. Türkçenin de edebiyâtına oldukça esaslı bir âşinâlığı var. Çünkü sûfiyye edebiyâtının kısm-ı a’zamını gözden geçirip okumuş; hattâ bu vâdide ba’zı şi’ir ve manzûmerler bile yazmıştır.¹⁸

29

Tahir Bey dil konusunda yenilik ve sadelik taraftarı idi. Onun düşüncesine göre, İstanbul’da yazılan bir kitap Kaçkar’da da okunabilmeliydi. Bunun için birçok Arapça ve Farsça terkiple kullanılan ağıdalı dil bırakılmalı, Türkçe kendi tabii dairesinde bir ıslah görmeliydi. Dilbilgisi kurallarımız, yazı ve imlamız mantıkî, ilmî, fennî esaslara dayanmalı; edebiyatımız ise Anadolu insanının hayatını yansıtmalıydı. Böylece bir parça tahsil gören herkesin kendini bulabileceği bir edebiyat ortaya çıkar düşünce-sindeydi. Diğer yandan tamamıyla Avrupalılaştırmış, o ölçüde de Müslümanlıktan, Türklükten ayrılmış insanların, manen ve ahlaken çökmüş ve bozulmuş batılların yaşayışını gösteren, bu

¹⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 45-46.

¹⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 46.

gösterişi de yapma ve düzme bir dille anlatmaya yeltenen roman ve hikâyelerin de ona göre hiçbir değeri yoktu.¹⁹

Dil konusunda özetle böyle bir fikriyata sahip olan Tahir Bey sadece dilin iyi öğrenilmesi ve konuşulmasını savunmakla kalmaz, geçici olarak girdiği kitabet derslerinde uyguladığı farklı metotlarla düşüncelerini hayata geçirmeye çalışırdı. Bu amaç doğrultusunda Tahir Bey'in uyguladığı yöntem kısaca şöyledir: Öncelikle öğrenciye bir konu verir. Bu konuyu mümkün olduğu kadar açıklar ve sorularla genişletir. Sonra öğrencilerden bunu yazmalarını ister. Yazıları yanına alıp götürür ve kendi çalışma masasında bunları bir bir gözden geçirir. Her birinde gördüğü imla, dilbilgisi hatalarının üzerini kırmızı kalemle çizer ve yeniden öğrenciye verir. Öğrencilerden bu hatalarını kendilerinin düzeltmesini ister. İkinci defa yazılan yazıları tekrar alır ve tas-hih eder. Tahir Bey uyguladığı bu yöntemle iki defa uğraşmış oluyordu ama öğrencileri de uğraştırarak daha çabuk öğrenmelerini sağlıyordu.²⁰

Tahir Bey ezberci bir eğitim sistemini pek benimsemezdi. Ancak ahlaki, millî ve vatanî manzumelerin, hikmet dolu beyit ve mısraların ve özellikle de atasözlerinin ezberletilmesini uygun görürdü. Ezberlettiği bir beyit, mısra veya atasözünü öğrencinin kullanması için de gayret gösterirdi. Ayrıca vurgulamak gerekir ki; Tahir Bey'in meşrutiyetten sonraki vekillik döneminde *Müntehabât-ı Mesârî*' ve *Ebyât* adı ile bastırılmış olduğu eser de yayınlandığı dönemde derlenmiş değil, öğretmenlik dönemindeki bu çalışma ve hazırlıkların sonucunda ortaya çıkmış bir kitaptı.²¹

¹⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 46-47.

²⁰ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 47.

²¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 47-48.

Bütün bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Tahir Bey, ülkenin ve milletin dünya ölçeğinde siyasi, askeri, ekonomik ve belki de en önemlisi fikri sahalarda geri kaldığı bu hassas dönemde kendisini ilme, fikre, bilgiye, eğitime adanmış bir insandı. Gerek derslerini tekdüzelikten kurtarmaya çalışıp öğrencilerinin nitelikli fikir sahibi olarak yetişmesini sağlamaya çabalarken, gerek çevresindeki insanlarla aktif bağlantılar kurup heyecanları sönmüş münevverlerin gönüllerine bir kıvılcım atmaya çalışırken ve gerekse kimsenin girmediği alanlarda yeni ilmî araştırmalar yaparken biz onu bu amacın peşinde görmekteyiz.

2.3. Siyasi Yönü

Esasında Tahir Bey, kendisinin de zaman zaman ifade ettiği ve hayatından da anlaşıldığı üzere siyasi karaktere sahip birisi değildi. Yusuf Akçura'nın onun siyasete bakışı hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

Tahir Bey ruhen idealist fikren hakikatçi olduğundan meşrutiyetin ilanından sonra amelî siyaset sahnesinde katiyen muvaffak olamamıştır. Tahir Bey siyaset-i ameliyede dahi tettebbuât-ı ameliyedeki doğruluk usulünün, ilmî sıdk ve samimiyetin tatbik olunmasını ister ve beklerdi.²²

Tahir Bey'in ana gayesi yurduna faydalı olabilme çabasından ibarettir. Bunun için de eline geçen fırsatları değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu çoğunlukla ilim ve öğretim faaliyetleri olurken bazen de siyaset olmuştur. Bu başlık altında Tahir Bey'in dönemin siyasi oluşumlarıyla ilişkisi ve bu alandaki çalışmaları üzerinde durulacaktır.

---

²² Akçura, *Türk Yılı*, 368.

2.3.1. Manastır'da Türkçülük Faaliyetleri

Tahir Bey daha Manastır'da görev yapmakta iken Veled Çelebi, Necib Asım Bey gibi birkaç kişi ile beraber Türk milliyetçiliği fikrini yaymaya çalışırken görülür.²³ Bu yıllar meşrutiyetin ilanından 20-25 sene önceydi ve o yıllarda Türkçülük düşüncesini savunan cereyanlar henüz ortada yoktu. Şu halde Tahir Bey'in, siyasi cereyanlardan ayrı olarak vatansever düşüncelerini insanlara ulaştırma gayreti içinde olduğunu söylemek mümkündür. Vahyî de Tahir Bey ile ilgili olarak; "*Dersaadet, Selanik gibi yerlerde baş gösteren teşkilatlı teşkilatsız hamiyet zümreleri, hak ve adalet cereyanları tarafından büyük bir teslimiyet ile tanınarak tebçil ediliyor idi.*"²⁴ şeklindeki sözleriyle onun insanlar tarafından görüldüğü hüsn-i kabulü ifade eder. Ayrıca yine Vahyî'ye ait olan şu sözler Manastır'da bu yolda yapmış olduğu faaliyetleri ortaya koymaktadır:

Manastır'da bir nevi şebeke-i sevkiyye te'sîs ediyor bir şimendifer ateşçisi, bir posta seyyarı buluyor; din ve vatanın bizden Müslümanlık ve insanlık namına metâlibini, bu metâlibin sûret-i istifâ ve edâsını gösteren dînî ve vatanî müellefât, cerâid ve risâlât getiriyor. Avrupa'dan bilhassa Mısır'dan getirttiği bu paketlerle kendi ihvan ve yârânı arasında hamiyet-i dîniyye ve vataniyye iştiyâkâtını tatmin ve tenmiye ettikten sonra İlbasan, Ohri, Debre, Yanya hatta İşkodra'daki erbâb-ı vicdân ve irfânın, bilhassa din rehberleri olan meşâyih ve ulemânın nazar-ı fikir ve basîretlerini açmaya ale't-temâdî ve muntazaman sa'y ediyor.²⁵

Tahir Bey'in milletçe yeniden Türklüğün eski azamet ve şanını kazanması yolunda insanların zihinlerini uyandırma amaçlı bu çabaları hükümet tarafından bir devrimcilik olarak değerlendirilmiştir; ilk defa 22 Nisan 1311 (4 Mayıs 1895) tarihinde evi ve mektepteki odası basılarak arama yapılmıştır.

²³ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (Hazırlayanın Önsözü), 1: 2-3.

²⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 65.

²⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 63.

Vahyî, Tahir Bey'in kısa bir zaman görev yapmış olduğu Üsküp'te de aramalara maruz kaldığını kaydeder (1897-1898). Bu gibi aramalara sebep olan raporlarda ayrıca Tahir Bey'in her şeyi hak gören, hulûl ve ittihadı kabul eden bir tasavvuf yolunu benimsemiş olduğu iddiaları da yer almaktaydı. Bu durum “*din içinde bir din ihdas etmek, ehl-i sünneti dalalete sevk etmek*” şeklinde bildirilmektedir.²⁶

1897'de *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* adı ile Tahir Bey'in kaleme almış olduğu ilk eseri onun insanları bilinçlendirme yolundaki gayretlerinin bir tezahürü ve birinci elden şahidi olarak değerlendirilebilir. O, dönemin bazı hızlı cereyanlarının kapıldığı bir inkılâp sevdasına düşmemiştir. Zira ona göre -adına inkılâp da denecek olsa- değişim bütün bir halkın bilincinde, milletin sahip olduğu genel ruh halinde olmalıdır. Bu durumda gerçekleşecek bir inkılâbın da aksi tesir yapacağı konusundaki fikirlerini Vahyî'den öğreniyoruz:

Milleti kurtarmanın yolu; bütün millet efradına az çok âbâ ve ecdâdının büyüklüğünü tanıtmak, bu büyüklüğün sonradan gelenler tarafından yitirildiği için gönüllerde burukluktan doğan bir iştiyâk doğurmak, böyle bir iştiyâkın vereceği karşı konulmaz bir güçle milleti dilirtip yükselterek vatanın terakkî ve tekâmülü uğrunda fedakârlık yaptırmak... yoksa bu mertebeleri geçmeden tahlîs-i vatan etmenin imkânı yoktur. Bu şekilde körü körüne bir inkılâp bile yapsak netice hayırdan ziyâde aksi çıkar.²⁷

Bununla beraber Tahir Bey'i genelin sahip olduğu ruh hali ile değil belki ama kendi fikirlerini hayata geçirebilmek için, meşrutiyet öncesindeki siyasi cereyanların içinde görürüz. Ancak Tahir Bey'in bu dönemi ile ilgili elde mevcut olan veriler oldukça çeşitlidir.

²⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 63-65.

²⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 67-68.

2.3.2. Meşrutiyet Öncesi Cemiyetlerle İlişkisi

Tahir Bey 7 Eylül 1904'te Selanik'e gelmiştir. Burası büyük, büyük olduğu kadar da kozmopolit bir şehirdi ve Balkanların da bir bakıma merkezi sayıldığından her bakımdan hareketli bir yerdi. Böyle bir şehrin o dönemdeki gizli örgütlenmelere imkân sağlaması ise olağan karşılanabilecek bir durumdur. II. Abdülhamid'in yönetimini (1876-1909) beğenmeyen sivil ve askeri şahsiyetler alınan her türlü önleme rağmen faaliyetlerine ara vermeden devam etmekteydiler. Bu faaliyetlerden biri ve belki de en etkili 1906 yılı Eylülünde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı ile oluşturulan gizli bir hareketti. Tahir Bey de bu hareketin kurucusu olan on kişiden biri olmuştu.²⁸

34

Akün konuyu incelerken “Bazı araştırmacıların Bursalı Tahir'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır'daki kolunda faaliyet gösterdiğini sanmaları yanlıştır.”²⁹ der. Sözüünü ettiği kişi olan Sina Akşin'in ifadeleri ise; “Manastır, Bursalı Tahir, Bnb. Süleyman Askerî, Bnb. Vehib, Teğmen Atıf gibilerinin önderliğinde önemli bir merkez oldu.”³⁰ şeklindedir. Tahir Bey 1904'te Selanik'e tayin olmuş ve Manastır'dan ayrılmıştı. Cemiyetin kuruluşu ise 1906'dır. Bu duruma göre Akün, Tahir Bey'in cemiyetin Manastır kolunda faaliyet gösterme ihtimalinin bulunmadığını savunmaktadır. Hâlbuki Akşin ilgili yerde bu yönde açık bir ifade kullanmış değildir. Ayrıca konunun iki sayfa öncesinde Selanik'te kurulmuş olan cemiyetin üyelerini sayarken Tahir Bey'e de açıkça yer vermektedir.³¹ Tahir Bey'in Selanik'te olduğunu bildiği halde iki sayfa içerisinde böyle bir hataya düşmesi ise düşük bir ihtimal-

²⁸ Bkz. Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakkî Hatıralarım* (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957), 13; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), 21; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.), 1984, 1: 21.

²⁹ Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 453.

³⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 62.

³¹ Akşin, *Jön Türkler*, 60.

dir. Şu halde Tahir Bey, Selanik'te cemiyetin kuruluşunun akabinde henüz yeni ayrıldığı ve toplamda 20 sene bilfiil görev yapmış olduğu Manastır'daki bağlantılarını ve özellikle de Melamî çevredeki nüfuzunu kullanarak cemiyetin orada yaygınlaşmasına yardımcı olmuş olmalıdır.

Tahir Bey'in bu yılları ile ilgili diğer bir rivayette ise, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hiç zikredilmeksizin, onun Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne üye olduğunun ifade edilmesidir.³² Bu bilgi önceki bilgiye göre çok daha zayıftır. Zira Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuran on kişilik heyetin içinde bulunan Kazım Nami Duru ve Mithat Şükrü Bleda gibi kimselerin yazmış oldukları hatıratlar Tahir Bey'in ismini açık bir şekilde zikretmektedir. Yine iki cemiyetin birbirinden ayrı hareketler olduğu kesin olmakla beraber, Eylül 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin mi; yoksa Mustafa Kemal'in ilk olarak Şam'da Vatan adı ile kurduğu, sonra Selânik'te bazı görüşmelerde bulunup bir şubesini oluşturmaya muvaffak olabildiği Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin mi daha önce olduğu konusu net değildir. Şu kadar var ki Mustafa Kemal, 1922'de Ahmet Emin Yalman'a verdiği bir röportajda Tahir Bey'le de görüştüğünü ifade etmiştir.³³ Cebesoy da yazmış olduğu hatırat-ta Tahir Bey'in bir zaman sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nden ayrılıp İttihat'ın bir numaralı adamı olduğunu ifade etmektedir.³⁴

³² Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* (İstanbul: Temel Yay., 2000), 116; Ernest Edmondson Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton: Princeton University Press, 1957), 98, 114; Afet İnan, "Atatürk'ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca", *Bellekten* 1.3-4, (Temmuz-İlkteşrin 1937): 609.

³³ Bkz. Ahmed Emin Yalman, "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Müakat", *Vakit* 1468 (10 Kanunusânî 1922) aktaran: Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün İkinci Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", *Bellekten* 26.102 (Nisan 1962): 341-342.

³⁴ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 135.

Bu karışıklığın birkaç farklı sebebinin olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bu dönem olayların iç içe geçtiği ve faaliyetlerin gizliden yürütüldüğü bir dönemdi. Bu sebeple dönemi anlatan farklı kaynaklar incelendiğinde bilgilerin her zaman birbirini tutmadığı görülmektedir. Diğer yandan bir çıkış yolu arayan okumuş insanlar tek bir cemiyete üye olmakla yetinmemekte, fayda umdukları diğer oluşumların da üyesi olabilmekteydiler. Hareketler gizli yürütüldüğü için de herkesin birbirinden haberi olmaması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. Meselâ, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Ömer Naci Bey aynı zamanda Mustafa Kemal ile de çok yakındı. Selanik'e geldiğinde görüşmüşlerdi ve Ömer Naci o zaman Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer almıştı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Selanik'e geldiği zaman Tahir Bey'le de görüşmüş, ona fikirlerini açıklamış ve hatta destek de bulmuş olabilir. Ancak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni zikretmeksizin Tahir Bey'i Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir üyesi olarak göstermek eksik bir yaklaşım olacaktır.

Bu karışıklığın bir sebebi de özellikle cumhuriyetten sonra bazı çevrelerin Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan ve meşrutiyeti gerçekleştiren ana unsur olduğu yönündeki iddialarıdır.³⁵ Konu ile ilgili olarak Tevetoğlu, bu işin anlamsız bir gayretkeşlik olduğunu söyleyerek şu ifadelerle yer verir:

Önce Hürriyet, sonra Vatan ve Hürriyet adını alan gizli kuruluşu İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve daha sonra Partisi'nin nüvesi, başlan-

³⁵ Afet İnan, "Atatürk'ü Dinlerken; Vatan ve Hürriyet", *Belleten* 1.2 (1 Nisan 1937): 298; Hüsrev Sami Kızıdoğan, "Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakkî", *Belleten* 1.3-4 (1 Temmuz-İlkteşrin 1937): 622, 625.

gıcı sayarak Atatürk'ün İkinci Meşrutiyet İnkılabı'nın hazırlayıcısı olduğunu iddia ve ispat etmeye kalkışmak yanlışlıktır.³⁶

Tunaya da; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin başka hiçbir ihtilâlcî örgüte nasip olmamış şekilde çok kısa bir sürede çok hızlı bir gelişme kaydettiğini ve kendisine rakip olabilecek her kuruluştan daha güçlü olduğu için rejime kaşı en büyük cepheyi ve örgütlenmeyi kurmuş olduğunu ifade ederek bu durumu destekler.

Öyle anlaşılıyor ki Tahir Bey'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne mensubiyeti hakkında herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Bununla birlikte o dönem için hangi cemiyetin faydalı olacağı bilinemeyeceğinden herkes farklı ilişkiler içine giriyor ve farklı kişilerle görüşüyor, fikir paylaşımında bulunuyordu. Bu manada Tahir Bey'in de Mustafa Kemal ve gurubu ile görüşmüş olması ve onlara destek vermesi ve hatta belki üye de olması ispat edilememekle beraber tamamıyla ihtimal harici görülecek bir durum değildir. Şu kadar var ki; Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin çok aktif bir duruma gelememiş olması sebebiyle bu ilişki pek önem kazanmamış olmalıdır.

Yukarıdaki iki bilgiden ayrı olarak Akçura, Tahir Bey'i İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bir numaralı üyesi olarak gösterir.³⁷ 1906 Eylülünde kurulmuş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kısa bir süre Paris merkezli İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile birleşmiş olması göz önünde tutulduğunda bu karışıklığın sebebi de ortaya çıkmaktadır. Tunaya'nın Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden haberdar olmakla beraber onlardan “*Selanik İttihatçıları*”³⁸ diye bahsetmesi de benzer bir durumdur.

³⁶ Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci* (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., 1973), 75-78.

³⁷ Akçura, *Türk Yılı*, 368.

³⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3: 16.

Tahir Bey'in siyasi cereyanlar içerisinde girişini değerlendirirken 31 Ocak 1906'da görevine son verilmiş olmasını da dikkate almak gerekir. Politik bir karaktere sahip olmayan böyle bir şahsiyetin gizli-siyasi bir cemiyete girmesi çok sevdiği bir meslek olan öğretmenlikten azledilmesinden yedi-sekiz ay sonra denk gelmektedir. 10 Mart 1907'de Alaşehir'e sürgün edilmesi siyasi bakımdan pek fazla etkinlik göstermesine olanak tanımamış, bununla beraber Temmuz 1908'de ilan edilen meşrutiyetten sonra açılan meclise vekil olarak davet edilmiştir. İki yıldan biraz fazla süren vekilliği sürecinde ise İttihatçıların siyasetini benimsememiş ve muhalif kanatta yer almıştır. 1911'de vekillikten ayrılması ile de siyasi hayatı son bulmuştur. Ömrünün geri kalan kısmında siyasete müdahil olmak bir yana, sohbet meclislerinde siyaset konuşmayı bile vakit israfı olarak görmüştür.

38

2.4. İlmi Yönü ve Bazı Düşünceleri

Tahir Bey'in öne çıkan bilimsel yönü biyografi ve bibliyografya araştırmacılığıdır. Manastır'a gelmesinden hemen sonra bu alandaki ilk araştırmalarını yapmaya başladığı görülmektedir. Babası Rıfat Bey ve mürşidi Harîrîzâde'nin eserinden kazanmış olduğu ilgiyle Tahir Bey, önce civarda yaşamış mutasavvıfların hayatlarını ve eserlerini incelemeye başlar. Gitgide bu çalışmalarını şair ve âlimleri de kapsayacak şekilde genişletir. Bir ara Manastır ve çevresindeki Müslim ve gayr-ı Müslim mektepleri teftiş vazifesini sürdürürken buralarda yaygın tarikat mensupları ve şeyhleri ile de tanışır.³⁹ Bu süreç içinde Tahir Bey her okuduğunu mümkün olduğunca aklında tutmaya çalışır, yeri geldiğinde sahip olduğu bilgileri birbiriyle karşılaştırır, bağlantılar kurar, belli tasnifler yaparak notlar alırdı. Bu şekildeki zihni meşguliyet ve alınan notlar neticesinde bir süre sonra ilgilendiği

---

³⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 33.

konularla ilgili kitap veya makale şeklinde çalışmalar yapma isteği duyar ve bu günden güne daha sistemli çalışmasına sebep olur. Tasavvufu daha fazla önemsemekle beraber Tahir Bey ke- lam, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerine; bu dinî ilimlerle meşgul olan âlimlere karşı da ilgisiz kalmaz. Yine dil ve üslubun kuvvetli olmasını gerekli gördüğü için edebiyata da ilgili duyar. Müslümanların, özellikle de Osmanlı Türklerinin bu çevrede bilinen eserlerini, divanlarını gözden geçirir, büyük kısmı hakkında da az çok bir not alır. Bu şekilde araştırmalar ve alınan notlar sonucu meydana gelen yazılarını ve makalelerini de Manastır'da bazı gazetelerde yayımlar.⁴⁰

Bu sıralarda Avrupa'dan gelen bir müsteşrik Manastır'a uğrar. Burada ilim erbabı birini sorar. Kendisini dilci ve tarihçi sıfatıyla Tahir Bey'le tanıştırlar. Tahir Bey bu Alman müsteşri- ki ile uzun uzun sohbet eder. Sohbetin bir yerinde müsteşrik şu ifadeleri kullanır:

Evet, büyük bir milletsiniz, lâkin bu büyüklüğünü göstermesi lâzım gelen şâirlerinizin kısm-ı a'zamı hemen mevzûları i'tibâriyle gayr-ı lâyük kasîdeler ve fesâd-ı ahlâkı müeddî gazeller yazmakla isrâf-ı ömür ve kelâm etmişler. Bizdeki Schiller, Goethe gibi millete hayat ve nur veren millî ve ictimâî şâirlerinizi göremiyorum.⁴¹

Bu sözler Tahir Bey için kabul edilebilir türden değildir. Sohbet esnasında Osmanlı Türkünün son asra kıyasla milli ve medeni bir inkişaf gösterememesinin istidatsızlıktan değil, ancak birbirini takip eden sorunlardan kaynaklandığını anlatmaya çalışır. Yine de müsteşriğin bu sözleri Tahir Bey'in içinde bir ukde meydana getirir ve bu düğümü çözmek adına giriştiği çalışmalarını sonucunda ilk eseri olan *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'ni 1897 yılında yayımlar. Bu eserinde Tahir Bey, aslen

⁴⁰ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 81-82; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

⁴¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 82-83.

Türk olmakla beraber eserlerini Arapça ve Farsça kaleme aldıkları için batılılar tarafından Arap ya da Fars olduğu düşünülen birçok âlimin aslen Türk olduğunu ispatlamaya çalışır.

Tahir Bey Üsküp'e naklinden sonra da çalışmalarına devam eder ve burada özellikle şeyhi Nûru'l-Arabî'nin söz ve menkıbelerini derler. Zira Nuru'l-Arabî daha çok burada yaşamıştı ve hayatta olup kendisini yakinen tanıyan takipçileri vardı. Bu canlı vesikalar Tahir Bey için oldukça ilgi çekici bir araştırma malzemesiydi. O da bu kişilerden Nuru'l-Arabî hakkında bilgiler toplayıp bir araya getirir. Topladığı bu malzeme ile daha sonra, o dönemde bazı kimselerin tekfir ettiği hocasının biyografisine ve melamiliğe dair *Menâkib-i Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* adlı eserini meydana getirecektir.⁴²

40

İkinci defa Manastır'a gelişinden sonra Tahir Bey, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye duyduğu hayranlık sebebiyle ikinci eseri olan *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî* adlı eseri yazar. Tahir Bey'in burada ayrıca *Delîlüt-Tefâsîr* adı ile kaleme almış olduğu eseri ve yine tasavvuf, kelâm, ahlak, tarih ve sair konulardan bahseden toplama, seçme ve ilavelerle oluşturduğu *Mecmûa-i Tâhir* adlı eseri onun dinî ilimlere duyduyuğu ilgiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁴³ Muallim Vahyî basılmamış olan *Mecmûa-i Tâhir* hakkında şunları söyler:

...denebilir ki, İslam'ın hikemiyât ve i'tikâdiyâtı, muâmelât ve ahlâkiyâtı i'tibârıyla kurcalanan ve kurcalanmaktan hâli kalmayacak olan, bilhassa fennî bir zihniyet ile i'tilâfları ciheti müteassir gibi görünen ne kadar mesâili varsa burada gelişi güzel bir surette, muhâzarât tarzında bast ve temhîd edilmiştir. En yüksek İslam ve Osmanlı Türk mütefekkir ve âlimlerinin bu gibi mesâil hakkında fi-

⁴² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 33-34; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

⁴³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 35; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

kir ve mütâalarını anlamak, bilmek hırsını göstermeyecek bir genç tasavvur edemem. Doğrusu daha bazı tashîhât ve ta'dailât ile bu eserin tab'ı Osmanlı maârifine, dînî ve millî maârifimize pek büyük hizmet eder.⁴⁴

Bu arada yaptığı bu geniş çaplı çalışmalar ve araştırmalarla kendisini ileride meydana getireceği büyük eseri Osmanlı Müellifleri'ne götürecektir kitapçık ve risaleler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Nihayet bu büyük yükün altına girmeye karar verir ve bu eserini, soy olarak Osmanlı Türkü olan veya terbiye olarak bu milletin rengini almış eser sahibi şeyhlere, hocalara, şair ve ediplere, tarihçilere, tabiplere, riyaziyecilere ve coğrafyacılar hasreder.

Tahir Bey zihninde kurguladığı büyük çalışmasını oluşturma çalışmalarına öncelikle eski terâcim-i ahvâl kitaplarını inceleyerek başlar. Ancak o sadece buradaki bilgileri alıp kullanmakla yetinmez; bu eserlerde adı geçsin veya geçmesin tespit edebildiği bütün müellifleri doğum yeri ve tarihini, ölüm yeri ve tarihini, eserlerinin isimlerini ve eserlerine ait genel bir malumatı ortaya koymayı amaç edinir. Bunun için de Tahir Bey imkân bulduğu sürece bizzat müelliflerin kabirlerine gitmiş, hattâ bâzen mezar taşını bulabilmek için küçük çaplı kazılar dahî yaptırmıştır. Bu şekilde mezarlıklarda kaybolmuş pek çok âlimin kabrini de ortaya çıkarmıştır.⁴⁵ Bu yoldaki aşırı hassasiyeti ve çabası neticesinde dostları tarafından da oldukça garipsenen Tahir Bey'in durumunu Muallim Vahyî şöyle dile getirir:

Zavallı üstâd, en yakın ve oldukça mütefekkir dostlarından bile; 'Hâlâ mezarları mı dolaşıyor, hâlâ ölümlerle mi uğraşıyor?' yolunda gıyâbî itâblara, muâhezelere bile uğruyor.⁴⁶

⁴⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 35.

⁴⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 84-85.

⁴⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 87.

Ayrıca Tahir Bey bu işe ilgi duyan kimselere de ihtiyaç duyduka müracaat ederdi. Bölgenin pek çok yerinde kabirleri dağınık halde bulunan müellifler hakkında en küçük bir bilgi elde edebilmek için çeşitli şehirlerdeki tanıdıklarına, tanıdıkları yoksa ilim ehli şahıslarına mektuplar yazardı. Bazen aynı isimde iki müellifin veya eserin farkını ortaya çıkarmak ya da iki üç yerde kabri bulunan müellifin hakiki mezarını tespit edebilmek adına aynı anda iki üç yere birden mektup yazar ve ilgililerden ricada bulunurdu. Tahir Bey kendisine bir soru sorulmasını sevdiği kadar kendisi de içinden çıkamadığı konuları iyi bilen birilerine sorup doğruyu öğrenmekten çekinmezdi ve bunu kendisi için bir adet edinmişti. Zira, onun düşüncesine göre eksik bilmek tam bilgisizliğin çok daha zararlıydı.⁴⁷

42

Diğer yandan Tahir Bey'in bu tür biyografik ve bibliyografik bir çalışmaya haddinden fazla önem vermesi ve bu konunun üzerine düşmesi ihvanı arasında pek hoş karşılanmamıştı. Zira artık tasavvuf ve tarikatın manevi ortamlarına iştirak etmeye eskisi kadar vakit bulamıyordu. Sohbetlerinde daha önceki manevî ve ilahî halet de bu sebeple zayıflamıştı. Muallim Vahyî bu durum hakkında şu ifadelere yer verir:

Günden güne mutasavvıflığı hafâya çekiliyor, kitâbiliği ise ayâna çıkıyor. O kadar ki, hazreti Manastır'dan tanımayanlar mutasavvıf ve ahlâkliğine güç inanır oluyorlar. Meslek taassubundan kurtulmayan ihvân bile biraz yan bakar oluyorlar.⁴⁸

Tahir Bey'in öğretmenlikten azledilmesi konusuna yukarıda değinilmişti. Tahir Bey aslında Alaşehir'e sürgün edilmiş olmasına rağmen, onun İzmir'de tahkik memurluğuna getirilmesi daha önce başlamış olduğu çalışmalarının ivme kazanmasında çok etkili olmuş ve Aydın vilayeti yöresinde yaptığı araştırmalar

⁴⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 82, 84, 87.

⁴⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 86.

sonucunda o zamana kadarki en kapsamlı eserini meydana getirmiştir. Meşrutiyet'ten sonra vekil olarak İstanbul'a gelişi ise daha önce hayal edemediği pek çok imkânın önüne gelmesini sağlamıştır. Aslen bir vekil olmasına karşın onun bu dönemde zihin dünyası hep kütüphaneler ve kitapsever âlim zatlarla meşgul olmuştur. Böylece İstanbul'da Bağdatlı İsmail Paşa, Diyarbakırlı Ali Emirî Efendi, Hafız-ı Kütüb Hoca İsmail Efendi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl Bey, Tevhid Bey gibi zatlarla bir araya gelme imkânı elde etmiştir. Tahir Bey sürekli bir şekilde bu kimselerle irtibat halinde olur, vekilliğin sunduğu imkânlarla da araştırmaları doğrultusunda çeşitli yerlerden bilgi ister ve kesin bilgiye dayandığı sürece bu bilgileri kullanırdı. Diğer yandan buradaki müelliflerin mezarları ile de meşgul olmaktan geri kalmayan Tahir Bey, bu şekilde çalışmalarını sürdürmeye İstanbul'da da devam eder.⁴⁹

Yine bu sıralarda çeşitli ilim topluluklarında yer almaya başlar. 25 Aralık 1908'de Türk Derneği'nin kurucu üyesi olmuş, 1910'da kurulan Târih-i Osmânî Encümeni'nin on dokuz kişilik 'muavin aza' heyetine Bağdatlı İsmail Paşa, Ali Emirî, Halil Edhem, Faik Reşad gibi seçkin simalarla birlikte alınmıştır. Vekillikten ayrıldıktan sonra 1914'te Türk Bilgi Derneği'nin Türkiyât koluna üye seçilmiş; 1915'te de Tettebbuât-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni'nin, aralarında W. Thomsen, Von Lecoq, Dr. Mordtmann, Dr. Ignace Kunoş, Dr. Friedrich Giese ve Von Müller yanında Veled Çelebi, Halil Edhem, Ahmed Tevhid, Mimar Kemaladdin, Süleyman Nazif gibi isimlerin de bulunduğu on dört fahrî üyesinden biri olmuştur.⁵⁰

Tahir Bey bu şekilde kitap deryasına dalınca siyasi ve tasavvufî çevresinden biraz uzaklaşmış ve daha çok kitapsever

⁴⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 88-89.

⁵⁰ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

dostları ile bir araya gelmeye başlamıştı. *Osmanlı Müellifleri*'ni oluşturma gayreti içerisinde bu çalışmalarını sürdürürken bir yandan da çevresindeki insanları bu işe ısındırmaya, onlara teşvik etmeye çalışırdı.⁵¹

İstanbul'a gelişinden sonra da Tahir Bey makale çapında kitapçıklar yayınlamaya devam etmiş, yanı sıra araştırma ve bulgularını Meşrutiyetle birlikte geniş bir yayılım gösteren çeşitli dergilerde yayınlamaya başlamıştır. O dönemde adı *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebülürreşâd*, *Cerîde-i Sûfiyye*, *Kelime-i Tayyibe*, *Türk Dereği*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Kırım Mecmuası* gibi dergilerde, çoğunluğu biyografi ve bibliyografya konusundaki yazılarla sık sık görülür olmuştur.⁵² Onun kaleme aldığı bu yazılar ilim çevrelerince merakla beklenmiş ve heyecanla karşılanmıştır.

44

Aynı dönemde Tahir Bey, Kilisli Rifat Bey ve Hüseyin Hüsameddin ile beraber Evkaf Nezaretince İstanbul'daki vakıf kütüphanelerini teftiş etme vazifesiyle görevlendirilir. Bu görev de kendisi için ayrı bir fırsat olmuş, bu sayede pek çok elyazması eseri görme imkânı bulmuştur. Nihayet Tahir Bey yaklaşık yirmi yıllık bir çalışmanın sonucunda 1915 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları altında *Osmanlı Müellifleri*'nin ilk cildini yayınlatabilmiştir. Diğer taraftan hayatının son dönemine girdiği devrelerde, sağlığı da bozulduğu için yazıları dergilerde artık pek görülmez olur. Kitabının ikinci cildinin ikinci baskısı yapılırken (1922) hasta olan Tahir Bey, son cilt olan üçüncü cildin baskısında yine rahatsız bir durumdaydı ve geçim sıkıntısı içine düşmüştü. Öyle ki resmî bir mercî de bulunmadığından baskı masraflarının yükünü kendisi karşılamak durumunda kalmıştı. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın yardım gayesiyle eserin

⁵¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 89-90.

⁵² Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

ikinci cildinin ikinci kısmından 500 nüsha satın almış olduğu bilgisi de mevcuttur.⁵³ Muallim Vahyî bu zor şartlar altında yazılan şaheser hakkında şu düşüncelerini dile getirir:

Osmanlı Müellifleri öyle millî bir eser-i muazzam ve âlidir ki, meydâna getirilmesi husûsunda iktihâm edilen mezâhim ve müşkilât hemân Tâhir Bey'den gayrı bir ferd için pek de iktihâm edilemezdi, dense hiç de mübâlağa olmaz.⁵⁴

Elbette ömrünü bu şekilde kitap sevgisiyle geçirmiş bir insanın kütüphane oluşturmak gibi en önemli işlerden birini ihmal etmiş olması düşünülemez. Muallim Vahyî onun bu yoldaki çalışmalarına da yer verir. Buna göre; Muallim Vahyî'nin de hocaları arasında bulunduğu Kuleli Askeri İdadisi Kütüphanesi'nin temeli bile Tahir Bey'in Selanik Askeri Rüşdiyesi müdüriyetinde iken kurmuş olduğu bir kütüphanenin, mektebin ciltçi ve kütüphanecisi Muhlis Efendi tarafından hemen hemen hiç kayba uğratılmaksızın düşman elinden kurtarılması ve İstanbul'a ulaştırılmış olması ile kurulmuştur. Bunun dışında Tahir Bey, Bursa'daki Cami-i Kebir, Üsküdar'daki Hüdâyî Dergâhı, Manastır'daki İshâkiye Kütüphaneleri için gerek kendisi bizzat kitap bağışlamış gerekse başkalarını bu yerlere bağışta bulunmaya teşvik etmiştir. Muallim Vahyî bu şekilde toplanan kitabın kemiyet ve keyfiyet olarak hiç de azımsanamayacak derecede olduğunu ifade eder.⁵⁵

Tahir Bey sahip olduğu kişiliği sayesinde görev yaptığı yerlerde çabucak tanınan ve özellikle ilim sevgisi ve araştırmaya meraklı olmasıyla çok kimse tarafından aranan, bilgisine ve görüşüne başvuru birisi idi. Kendisi ile bizzat görüşme imkânı bulamayanlar ise mektuplarıyla Tahir Bey'e sıklıkla ulaşabilir-

⁵³ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 454.

⁵⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 93.

⁵⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 48-49.

lerdi. Muallim Vahyî onun mektuplarla olan alakasını ve insanlara faydalı olabilmekten duyduğu hazzı şu ifadelerle tarif eder:

Manastır hem vilâyet hem de ordu merkezi olmak dolayısıyla dışarıdan Manastır'da işi bulunan yabancılar da işlerinin tesviyesi için mektuplarla müracaata başlıyor. Râkımü'l-hurûf bile üç yüz on sekiz, on dokuz senelerinde mektupla, gıyâben peydâ-yı nisbet için mürâcaat etmişim. O bu mürâcaatlardan bıkip usanmak yerine memnûn ve müftehir, hayra delâletinden dolayı Rabbisine ihlâs ile hâmid ve şâkirdir. ... bu vechile zaman olmuştur ki Tâhir Bey bir iki ay içinde bir sepet mektup bakmak mecbûriyetinde kalmıştır.⁵⁶

Tahir Bey sevdiklerine bir haber, hediye veya müjde, özellikle de güzel bir kitap alıp götürmeyi çok severdi. Meselâ; tasavvuf, edebiyat ya da tarihe, hatta musikiye dair nadir bir eser eline geçerse onu hemen konunun meraklısı ve ihtisas sahibi bir tanıdığına bildirirdi. Herhangi bir yerde rastladığı değerli bir eserin mutlaka tanıdık birinin eline geçmesini isterdi. Muallim Vahyî onun bu durumunu; “*Eslâf ve ecdâdının dellâl-ı ilim ve hüneri olmayı o ayrıca mühim bir vazîfe telakkî etmiştir.*” sözleriyle açıklar.

57

Tahir Bey'in en fazla haz duyduğu şeylerden biri de zeki ve kavrayış sahibi bir gencin aradığı herhangi bir kitapla ilgili bilgi sorup öğrenmek için yanına gelmesiydi. O böyle zamanlarda bütün dertlerini unuttur, ruhani bir zevkle ihtiyacın giderilmesine çalışırdı.⁵⁸ Bu hali ile Tahir Bey birçok kimseye araştırmaları konusunda tavsiyeler vermiştir. Muallim Vahyî bu kimse-ler arasında kendisi ile beraber Hüseyin Vassaf Bey, Hüseyin Mazhar Bey gibi zatların da isimlerini zikreder:

Râkımü'l-hurûfun bugün nüsha-yı matbûası ender *Müselmân*'ı, Hüseyin Mazhar Bey'in *Tafsûü'n-Neş'eteyn* ve *Menâib-i Üveys el-Karenî*

⁵⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 57-58.

⁵⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 59.

⁵⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 92.

tercümeleri, Hacı Hüseyin Vassâf Bey'in *Vesiletü'n-Necât*'ı, Ahmed Refik Bey'in *Tarih'te Osmanlı Neferi* gibi birçok te'lifler ve tercümeler vardır ki sırf üstâdın eser-i teşvîk ve ilhâmıdır. Muktedir ve salâhi-yetdâr gençlerimize mesleklerine dâir yazmış oldukları makâleler, vermiş oldukları vesâik ve malumât ise pek çoktur.⁵⁹

Tahir Bey'in yaşadığı dönem Osmanlı'nın artık oldukça zayıfladığı ve batı medeniyetinin üstünlüğünün her alanda hissedildiği bir dönemdi. Onun batıya karşı, özellikle de batının kültürüne karşı tavrı da asırlar içerisinde yoğrulagelmiş olan ve kendisinin de baba ocağında tevarüs etmiş olduğu Türk-İslam terbiyesinden beklenen şekildediydi:

Şu kadar ki, bu güzide heykel-i ahlâk ve ahlâkiyi temâşâ ve tettebbü' ederken onun tamâmiyle şarkî, islâmî, tam Türk olduğunu unutmamalıdır. Onda garbdan gelme sırtındaki ceket ve pantolondan başka hiçbir şey yoktur. Garbın yakalık ve kolluğuna karşı müstağnî yaşayan üstâd ahlâkiyâtına karşı büsbütün büyük altından güler.⁶⁰

47

Tahir Bey ilmin tartışılması ve paylaşılması noktasında sohbet meclislerini çok önemserdi ve hayatının her aşamında bu tür meclislere katılmıştır. Kendisi sohbet meclislerinde az fakat özlü konuşurdu. Yanlış bir şey söyleme konusunda çok dikkatli davranması sebebiyle konuşmasında akıcılık yoktu. Ancak Vahyî onun bu üslubunun sıkıcı olmadığını şu sözlerle ifade eder:

Hadd-i zâtında serî'... ve şakrak olmayan bu beyân üstâdın fem-i tâhirinden nebeân ederken öyle latîf ve rûhânî, samîmî ve vicdânî bir halâvet iktisâb eder ki, kâbil değil, sığ ve kumsal bir dereciğin hayâl-i ... feşâfeşini hâtıra getirir.⁶¹

Tahir Bey'de çok büyük bir dinî gayret ve tasavvufi bağlılık olmasına rağmen en küçük bir taassup eseri görülmezdi. Top-

⁵⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 90.

⁶⁰ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 60.

⁶¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 99.

lum içindeki her sınıf ve meslek erbabını kendi açısından görmeye çalışır ve öyle değerlendirirdi.⁶² Kendisi de iddiacı bir karaktere sahip değildi. Bunun için de dinî, tarihî, toplumsal ya da ahlakî konulardaki sözleri her zaman ilmî üsluptaydı. Onun bu üslubunun karşıt görüşte olanları da bir şekilde etkilediğini ifade eden Muallim Vahyî, bu durumu şu sözleriyle dile getirir:

Mesleken bir muhalif bile dinlese bu mes'elenin hilâfını kabûlde kendini huzûr-i tâhirde pek de haklı bulmaz; haklı da bulsa muhâlefetini tenmiye ve tezyîd edecek bir gıdâya mümkün değil destres olmaz.⁶³

Tahir Bey tamamıyla bir görev insanıydı. Ona göre kendini bilen herkes ömrü boyunca kendisini adayacağı bir işe, bir mesleğe sahip olmalı ve o alanda görüşüp konuşmaktan, fikir alışverişinde bulunmaktan ve düşünmekten zevk almalıdır. Bu manada kendi uğraş alanı olmayan konular hakkında, özellikle de siyaset ile ilgili bilgisi olmayan kimselerin atıp tutmalarına karşı dinleyici ve muhatap olmaya dahi tahammül göstermezdi. Bu gibi sohbetlerin, neticesi olmayan boş sözler olduğuna inanırdı.⁶⁴ Vahyî'nin onun bu anlayışını gösteren sözleri gayet manidardır:

Hemen ale'l-ekser dâhil-i harîmi olduğum bu gibi bezm ve sohbetlerinde dikkat ederim; müsâfirîn ve züvvâr sevk-i kelâm ile ihtiyâc-ı merâm ile vâdi-i siyâsete düşerlerse üstâddan artık hiç ses çıkmaz olur; oturduğu yerde, masasının başında hemen kendi kendine bir meşgale bulur, Osmanlı Müellifleri'ne, kitâbiyât tetkikâtına dâir cebinden hiç de eksik olmayan el kadar ufak ufak kâğıtlar çıkarıp üzerine birer türlü kayıt düşmeye başlar. Böyle bir meşgale bulamadığı yerlerde, zamanlarda bu vâdînin verdiği bir ağırlık ile hazretin hafif bir uykuya daldığı çok kere vâkî'dir. Fakat bahis rûh ve vicdânının, fikir ve îkânının cidden istînâs eylemiş bulunduğu dîniyyât ve Türkiyyât âlemine dâirse gözlerinin içi parlamaya başladığı, se-

⁶² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 95.

⁶³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 99.

⁶⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 100-101.

sinin büyük bir tokluk ile çıktığı, hatta bâzen daha ziyâde bir kuvvet ve germî ile söyleyebilmek için fes ve paltosunu bile çıkardığı görülür.⁶⁵

Türk Yurdu dergisinin “*Türklerin en büyük kitâbiyât âlimi*”⁶⁶ şeklinde söz ettiği Tahir Bey’in çalışma düsturunu açıklayan Muallim Vahyî şu ince noktaya ışık tutar:

Tercüme sâhibi kâffe-i tedkîkâtını sırf kendi atş ve irfânını, rûhî ve sırrî ihtiyâcını tatmîn emel ve zevkiyle yapmış, hiçbir zaman bunlar için ileride ya nâmına bir şeref ve şân hâlesi vurmamak, yahud da maddî hayâtını terfiye ve tezyîn eylemek hayâlîne kapılmamışlardır.⁶⁷

Başka bir yerde de şunları söyler:

Tahir Bey’in âsâr ve akvâli, sîret ve ahvâli gözden dikkat ve basîretle geçirilince tahakkuk eder ki o, sırf kemâl ile nemâlanan yüksek ve büyük vicdânının telkînâtı dâiresinde yaşar. Müslümanlık, Türk-lük, muallimlik, vatanperverlik, ahlâkîlik gibi hayâtının bütün tezâhürlerinde her nevî meded-i inâyeti, rehber ve reşâdeti ancak kendi vicdânından almakla iktifâ kılan bir Müslüman âlimidir, bir Türk mütefekkiridir.⁶⁸

Yine Tahir Bey’in kendisine karşı duyulan iştihâya ve her an birileri tarafından aranan kimse olmasına, etrafında daima bilgi almak üzere toplanmış kimselerin bulunmasına dikkat çekerek şöyle der:

Gün geçdikçe ... birçok eski üstadlar kûşe-i inzivâlarında yalnız eyyâm-ı mübârekeye has ziyâretlerle iltifât ve hürmet görürken, kitâbî üstadımız her an kütüphânelerde ve betahsîs Kütüphâne-i Umûmî’de sorulur; etrâfî ekseriyâ bir halka-i rağbet ve ta’zîm ile bezenir.⁶⁹

⁶⁵ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 99-100.

⁶⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 100-101.

⁶⁷ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 36.

⁶⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 35.

⁶⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 92-93.

Köprülüzade Mehmed Fuad da Tahir Bey'in örnek çalışma disiplinini, eşine az rastlanır çalışma aşkını ve şevkini şu sözleriyle dile getirmektedir:

Tâhir Bey tarz-ı mesâisi itibâriyle herkese ve bilhassa gençlerimize ibret-âmîz bir misâl olmalıdır. Bir memleketin terakkiyât-ı ilmiye ve fikriyesi her şubede büyük mütehassıslar yetişmekle kabul olur. Hâlbuki kemâl-i teessüfle itiraf etmeliyiz ki, bu zî-şeref unvana id-diâ-yı istihkâk edecek adamlarımız gençler arasında da ihtiyarlar arasında da pek nadirdir. Yorulup usanmadan bir mesele hakkında senelerce teksîf-i mesâî edecek erbâb-ı himmete, erbâb-ı ihtisâsa bedel bizde en mühim mevzular hakkında üç haftada ciltler vücuda getiren sahte mütehassıslar mevcuttur. İşte Tâhir Bey'i bu itibar ile de çok nadir bir nümûne-i mesâî addediyoruz.⁷⁰

50 Sonuç olarak Tahir Bey küçüklüğünden itibaren önce ailesinden, sonra mürşitlerinden ve belki de en fazla hayatına mana katan kitaplardan aldığı İslâmî terbiye ve öğretiyi hayatına geçirmiş, bildiklerini bizzat kendisi tatbik etmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahir Bey'in ilmi yönünü çeşitli açılardan yazmaya çalıştığımız bu başlığı yine Muallim Vahyî'nin kendisi ile ilgili şu düşündürücü değerlendirmesi ile bitirmek yerinde olacaktır:

Vâkıa sâhib-i tercüme ne fevka'l-âde bir akıl ve dehâ ne de hariku'l-âde bir ihâta sâhibidir. Lâkin benim i'tikâdımca pek fevka'l-âde bir insanlık âşığı, bu din ve vatana pek değerli hayırları dokunmuş bir terakkî ve tekâmül taraftârıdır. Ben kendisine kısaca 'amelî hayır-hâhlık hâcesi' ünvanını veririm.⁷¹

2.5. Tasavvufî Yönü

Hayatıyla ilgili yukarıda geçen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Tahir Bey tasavvufî yaşantıdan uzak kalmış biri değildi. İbnü'l-Arabî'ye hayranlığı, İstanbul dergâhlarındaki mürşid-i

⁷⁰ Köprülü, "Bursalı Tâhir Bey", 409.

⁷¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 3.

kâmil arayışı, Melâmîliğe girişi ve bu yoldaki faaliyetleri onun tasavvufa duyduğu ilgiyi açık bir şekilde göstermektedir. Tahir Bey tasavvufla o derece iç içeydi ki, şaheseri olan *Osmanlı Müellifleri*'nin temelini oluşturan ilk çalışmalar tasavvuf ehli kimselerin hayatlarını araştırma merakıyla ortaya çıkmış, eserin tasnifinde de ilk sırayı şeyhler almıştır. Diğer taraftan her ne kadar Tahir Bey *Osmanlı Müellifleri* ile ilgili yoğun çalışma gayreti içine girdiğinde tasavvufi çevreden uzaklaşmış olsa da ona bu alanda çalışma ilhamını veren Harîrîzâde ve onun keleme almış olduğu *Tarikatler Kamusu*'nun hayatındaki önemini göz ardı etmemek gerekir.

Tahir Bey'in tasavvufa ilgi duymasındaki en büyük etken şüphesiz babasıydı. Zira Tahir Bey daha küçük bir çocukken babası Rıfat Bey geceleri kendi kendine kitaplar okur, tefekkür eder ve ibadetle meşgul olurdu. Yine aynı zihniyete sahip dostları da ara sıra gece ziyaretine gelirler; tasavvuf, tarih ve teracim-i ahval üzerine sohbetler ederlerdi. Henüz küçük yaşlardayken böyle ortamlara girip çıkması dolayısıyla Tahir Bey'in içinde tasavvufa karşı bir ilgi oluşmuştu. Daha da ötesinde, bazılarının tekfir ettiği Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye de gönül vermişti. Onun tasavvuf ilgisi ve İbnü'l-Arabî sevgisi rüşdiye ve idâdiye sıralarında devam ettiği gibi harbiyede daha da artmıştı. Harbiye'deki derslerinin ağırlığına rağmen Tahir Bey tasavvufi ilgisinden vazgeçmez. Kendisi gibi iki arkadaşıyla beraber tasavvufi bir arayış içine girer ve bir mürşid-i kâmil arama yollarına düşer. Bu amaçla yanındaki iki arkadaşıyla birlikte cuma günleri tekkeleri dolaşmakta, kendisine mürşit olabilecek bir şeyh bulmaya çalışmaktaydı. Beraber olduğu arkadaşlarından biri şeyhin kerametine çok önem verirken Tahir Bey mürşidinde feraset vasfı aramaktaydı. Bir süre bir dergâha devam eder, fakat şeyhin sohbeti

bir türlü kendisini tatmin etmez.⁷² Muallim Vahyî onun şeyhinde aradığı vasıfları şöyle anlatır:

O öyle bir şeyh istiyor ki, mektepte okuduklarına hiç de yabancı olmasın. Ve Hazret-i Muhyiddîn gibi âsâr neşr eder olsun. Zühd ve takvâsında riyâ ve Bürûdet değil, ihlâs ve hikmet bulunsun. Huzûr ve likâsı adamın gönlüne ferahlık versin, içindeki ğıll u ğışı gider-sin, hayâtın her türlü gam ve kederini unuttursun, insanı ilâhî ve semâvî emeller içinde avuttursun. Bir şeyh, bir mürebbî ki, onda kendine karşı bir arkadaş refâkat ve meşvereti, bir ana rahm ve şefkâti, bir baba himâyet ve sahâbeti, bir muallim tecrübe ve ma'rifeti, babasında aynı gördüğü Müslüman sıdk ve istikâmeti belirir olsun.⁷³

52

Bu duygularla tekke tekke dolaşan Tahir Bey uzun bir süre aradığı gibi birini bulamaz. Daha önceden duyduğu “*Her isti'dât sâhibi mutlakâ kâbiliyeti ile mütenâsib bir mürebbî ve mürşide ulaşır*” sözü kulağında yankılanır. Bu kadar aramasına rağmen istediği gibi bir mürşit bulamamasını, bulduklarını da beğenmemesini kendi istidatsızlığına yorar. Yetim olmanın da zaman içerisinde biriktirdiği duygularla bu psikolojik bunalım birleşince artık hayat onun için çekilmez bir hal alır, ye'se ve karamsarlığa düşer.⁷⁴

Tahir Bey bir arayış içinde olduğu bu dönemde keramete önem veren arkadaşının tavsiyesi üzerine bir cuma günü Hırka-i Şerîf'te, Eski Ali Paşa Câmii'nde düzenlenen mevlid toplantısına katılır. Orada kendisine gösterilen hocaefendiye ilk anda dahi içi ısınır ve onu mürşidi olarak benimser. Sonrasında Tahir Bey cuma gün ve gecelerini, tatil zamanlarını daima mürşidinin yanında geçirir. Tarih, tasavvuf ve teracime dair sorularıyla sürekli hocasını yoklamaktan da geri durmaz. Tahir Bey'i kendisine

⁷² Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 19-20; Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 453.

⁷³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 20.

⁷⁴ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 21.

çeken bu zat *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik*⁷⁵ müellifi Harîrîzâde'dir.⁷⁶ Tahir Bey daha önce de ifade edildiği üzere bibliyograflığını da bir manada bu hocasına borçluydu. Çünkü Harîrîzâde aynı zamanda bir tasavvuf bibliyografı, kitabiyatçısıydı ve *Tarikatler Kamusu* adlı eseri onun bu yönünü ortaya koymaktadır.⁷⁷ Harîrîzâde de ondaki istidadı fark etmişti ve onunla birlikte olmaktan çok memnun idi. Öyle ki, cuma günlerini o da iple çeker olmuştu. Ancak iki sene devam eden bu yakın ilişki 15 Eylül 1882 tarihinde hocaefendinin beklenmeyen vefatı ile son buldu. Vefatından önce Harîrîzâde kendi el yazmaları ile bazı telif ve kitaplarını Tahir Bey'e vasiyet etmişti.⁷⁸

Hocasının bu beklenmeyen vefatı ile Tahir Bey derinden sarsılır. Bu dönemde Harbiye'den mezun olacak olması ve tayin zamanının yaklaşması onu bir ölçüde rahatlatır. Tayin zamanında da hocasının hocası olan Muhammed Nûru'l-Arabî Ustrumca'da ikamet ettiği için oraya daha yakın olan Manastır'ı tercih ettiğine yukarıda değinilmişti. Manastır'da yaptığı bir senelik görevinin ardından izin için memleketine dönerken Ustrumca'ya uğrar ve Nûru'l-Arabî ile görüşüp kendisine biatini yeniler. İki sene sonra yine bu suretle gerçekleşen bir ziyarette de gösterdiği kabiliyet üzerine Manastır'daki öğrencilere sohbet yapmak üzere icazet alır. 12 Ocak 1888 tarihinde şeyhinin vefatı esnasında artık bölgede Melâmîliğin önde gelen isimlerinden birisi olur. Tahir Bey artık Manastır'da bir taraftan mektep öğ-

⁷⁵ Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman Haririzade, *Tibyanu Vesaili'l-Hakaik fi Beyani Selasili't-Taraiik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 430.

⁷⁶ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 21; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453. Tahir Bey eserinde Harîrîzâde hakkında bilgi vermektedir. Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, 1: 155.

⁷⁷ Harîrîzâde ve eserleri hakkında bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, 1316), 52-53; a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, 1: 155-157; Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 326-327; Yakup Çiçek, "Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989-1995): 407-484; a.mlf., "Harîrîzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 192-193.

⁷⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 27-28; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

rencilerini yetiştirirken, diğer taraftan da tarikatteki gençleri yetiştirmeye başlar. Resmi çevre tarikat faaliyetlerine pek iyi bakmasa da Tahir Bey buna pek aldırmaz. Tahir Bey'in Manastır'daki çabalarıyla oluşan tasavvufî ihvan topluluğunun hemen hepsi o çevrenin ahlaken ve fikren en güzide insanları olurlar.⁷⁹ Muallim Vahyî, Tahir Bey'in tasavvufî sohbetlerinde takip ettiği tarzı şu şekilde bizlere yansıtır:

Mukannen gecelerde evlerde husûsî ictimâ' ediliyor. Bu ictimâlar da muntazam celseler, vakfeler, fasılalar ile müretteb bulunuyor. Ale'l-ekser bir âyet, bir hadîs veyâ bir kelâm-ı kibâr okunur ve üstâd tarafından sânihât tarzında muhâkemât ile uzun boylu tefsîr, bilhassa enfûsî üslûbda te'vîl edilir. Bu sıralarda sigara içilmez, edîbâne oturulur, cevablar verilir; kış geceleri, hele cum'a geceleri her hafta hep böyle ârifâne sohbetlerle geçirilir. Vakfelerde kahve nâdiren çay ikrâm olunur. Ba'zen de güzel sesliler tarafından âşıkâne na'lar, vahdet-perestâne ilâhîler okunur. Mea-mâ-fih böyle bir âyet-i kerîmenin kırâet ve tefsîri, tevcih ve te'vîli sânihât tarzındaki muhâkemât sözünden sırf indî bir sûrette yapılıyor zannedilmesin. Hâyır, üstâd en başta pîr ve mürşidi Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî el-Melâmî Hazretlerinin ve Harîrîzâde Seyyid Muhammed Kemâleddin Efendi Hazretlerinin âsar ve müellefâtı olmak üzere, Muhyiddîn-i Arabî, Celâleddîn-i Rûmî, Abdürrezzâk Kâşânî, İmâm Şa'rânî, Necmüddîn-i Kübrâ, Gazzâlî, Azîz Neseî, Azîz Mahmûd Hüdâyî, Abdülkerîm Cîlî, İsmâil Hakkı-yi Brûsevî gibi nice sûfiyye e'âzımının en ma'rûf ve mu'teber âsar ve enfâsından mülhem olmak ve istişhâd eylemek şartıyla bu sohbet ve muhabbet meclisini uzatıp giderlerdi. Filhakîka Tâhir Bey, ancak ehil ve erbâbına ma'lûm olduğu vechile böyle Manastır'da dînî hakikat ve dakikaları, gâmiza ve nükteleri, yükseklik ve derinlikleri şerh ve îzâh, tebyîn ve telkîn eyledikleri sırada cidden pek büyük vicdânî ve dînî hizmetlerde bulunmuşlar ve keyfiyeten gıpta ve fahr edilecek bir ihvân ve yârân cem'iyeti meydâna getirmişlerdi.⁸⁰

⁷⁹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 29, 31-32; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 453.

⁸⁰ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 32-33.

Tahir Bey Melâmîlik yolunu tutmuş olmakla ve bu yolun önde gelenleri arasına girmekle beraber hiçbir zaman kör taassuba kendini kaptırmamış, diğer şeyhlerle ilişkisini hep canlı tutmaya çalışmıştır. Bunun da ötesinde onun farklı din ve mezhepten olanlara da ayrı bir hoşgörüsü mevcut olagelmıştır. Muallim Vahyî'nin bu konudaki sözlerine kulak veriyoruz:

Tâhir Bey bütün edyân-ı semâviyye, mezâhib-i hakka âbidlerinin ibâdetlerine, ta'abbüdî âyinlerine aynı hürmet ve riâyeti taşırlar; başta Türklük, bütün Müslümanlık olmak üzere umûm beşeriyetin refâh ve hayrına, selâmet ve sa'dına cehd ve ikdamı âdemiyet farîzâsı telakkî ederler.⁸¹

Anlaşılmaktadır ki Tahir Bey, her ne kadar bibliyografik kimliğiyle tanınıyor olsa ve özellikle bibliyografya çalışmalarına yoğunlaştıktan sonra, tasavvufî çevresinden uzaklaşmış olsa da onun mayasında tasavvufî mayanın, tekke mayasının olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Tahir Bey de kaleme almış olduğu farklı eserleriyle sahip olduğu bu yönünü göstermektedir. Yine onun tasavvufî yönüne şahitlik eden şu gazelle konuyu bitirelim:

*Gâh rahîk-i neşve-i tevhîde meclâdır gönül
Gâh safâ-yı zevk-i vahdetle mücellâdır gönül*

*Âsumânî feyz-i irfanda demâdem seyreder
'Len terânî' mazharı mestana Musa'dır gönül*

*Çok mudur söylese bangi 'Lâ uhibbü'l-âfilîn'
Mazhar-ı feyz-i Muhammed, nûr-ı mevlâdır gönül*

*'Semme vechullah'a masdar Ka'be-i Rahmân'dır
Berkuru nûr-ı ilâhî, Arş-ı a'lâdır gönül*

*Sırrının idraki ancak keşf ü zevke münhasır
Bu sebepten hallolunmaz bir muammadır gönül*

*Münkeşif olmaz rüsûm erbâbına Tâhir bu râz
Neşveyâb-ı sehve-i nûr-ı tecellâdır gönül⁸²*

⁸¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 36.

⁸² Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 329.

2.6. Bibliyografya İlimindeki Yeri ve Bazı Düşünceleri

Pek çok ilim dalına ilgi duymuş ve bazılarında eser yazmış olmakla beraber Tahir Bey aslında bir bibliyografı. Hayatının büyük kısmını da bu alandaki araştırmalarına adanmıştır. Bu bakımdan dönemin Osmanlı coğrafyasında bibliyograf olarak bulunduğu konum ve bu alana dair görüşlerini ayrı başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır.

2.6.1. Osmanlı Coğrafyasında Bibliyografik ilk Çalışmalar

Aslı Yunanca olan bibliyografya/bibliyografi kelimesi 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransızca üzerinden Türkçeye geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı aydınları bibliyografya kelimesi için çeşitli karşılıklar üretmeyi denemişlerdir. Önerilen bu karşılıklar arasında *esâmî-i kütüb*, *ilm-i kütüb*, *ahvâl-i kütüb*, *ilm-i ahvâl-i kütüb* gibi kavramlara rastlanmaktadır.⁸³ Tabi ki günümüzde bibliyografya kelimesi artık yaygın bir kullanım kazanmış olup sözü geçen ifadelerin çok kısa bir dönem dışında kullanım şansı bulamamış ve yaygınlık kazanmamış olduğunu ifade etmek gerekir. Bir ilim dalı olarak bibliyografya, okura/araştırmacıya yazılı eserler hakkında ayrıntılı bilgiler vermeyi hedefler. Eserin ismi, içeriği, yazarı, alanındaki değeri gibi konular bibliyografik çalışmalarda öne çıkar.

Osmanlı döneminde bu anlamda elde mevcut en eski bibliyografik kayıtlar vakfiyelerde ve kütüphane defterlerinde yer almaktadır. Yine de bunlar bibliyografya açısından pek kıymeti olmayan kayıtlardır. Bu konudaki ilmî çalışmaların temelini oluşturan, ilimlerin sınıflandırılmasına yönelik eserlerin tarihi ise 15. yüzyıla kadar gider. Bu tarihlerde el-Bistâmî, Molla Lutfî, Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Kâtip Çelebi gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Klasik dönemin bu temsilcilerinin ardından 1728'de matbaanın yayın hayatına girmesiyle beraber bibliyografya an-

⁸³ İsmail Durmuş, "Kitâbiyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 83.

layışı da değişmek durumunda kalmıştır. Matbaanın erken dönemlerinde çok az sayıda kitap basılmış olup bunların bibliyografik denetimine yönelik ilk çalışmalar, çoğu Türkiye’de elçilik görevlisi olarak bulunan batılılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı yayın hayatında bibliyografya alanında sayılabilecek ilk etkinlikler *Takvîm-i Vekâyî*, *Cerîde-i Havâdis* gibi gazetelerdeki yayın duyuruları ile Arakel, Karabet, Asır, Cihan gibi kitapçıların neşrettikleri kataloglardır. Bu dönemde ayrıca sözü edilmesi gereken bir çalışma da II. Abdülhamid’in (1876-1909) emriyle 41 kütüphanenin kataloğunun basılması olmuştur. Yine Mizancı Murat Bey tarafından, 1876-1890 yılları arasında yayımlanan kataloglarla kanun ve nizamnameler de dâhil yaklaşık 4000 yayını kapsayan *Devr-i Hamîdî Âsârı* adıyla bir kitap listesi de neşredilmiştir. Yenileşme dönemi Osmanlı aydınlarının ise bir ilim dalı olarak bibliyografyayı gündeme getirmelerinin bilinen en eski tarihi 1891’dir. Bu tarihte Serkiz Orpilyan ile Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir’in hazırladığı *Mahzenü’l-Ulûm*’un mukaddimesinde ilk defa bibliyografya kavramından söz edilmiştir.⁸⁴ Bundan birkaç sene sonra Ahmed Midhat Efendi’nin *Tercümân-ı Hakikat*’te “Bibliyografya” başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır (2 Ağustos 1310/14 Ağustos 1894). Konu ile ilgili son zamanlarda gösterilen ilgiye duyarsız kalamayan İkdâm Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, Taşköprüzâde’nin *Mevzûâtü’l-Ulûm*’unu yayınlamıştır (İstanbul 1311). Bibliyografyanın artık bilinen bir ilim dalı olmasının ardından 12 Eylül 1895 tarihinde ise bibliyografya kelimesine Türkçe bir karşılık bulunması için *Ma’lumât* dergisinde bir çağrı yapılmıştır (İlave-i Ma’lumât, nr.12, s.4).⁸⁵

Bu dönemde Ahmed Muhtar Paşa *Ahvâl-nâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmaniyye* ismiyle, askeriye üzerine yazılmış olan

⁸⁴ Bkz. Serkiz Orpilyan ve Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir, *Mahzenü’l-Ulûm Mukaddimesi* (İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308), 3-8.

⁸⁵ Alim Kahraman, “Kitabiyât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 8.

eserlerin bibliyografyasını oluşturma iddiasıyla bir kitap kaleme almıştır (İstanbul 1316). Ahmed Muhtar Paşa kitabının önsözünde bibliyografya kelimesinin Türkçe karşılığı olabilecek bazı tekliflerini de şu ifadeleriyle sunar:

“bibliyografya” kelimesinin dahi “ilm-i tahtît-i kütüb” veyahut daha iyisi “ilm-i ahvâl-i kütüb” suretiyle nakil ve tercümesi bizce münasip gibi görünmekte ise de bu hususta “mevzûâtü'l-ulûm” ismini tadilen “mevzûâtü'l-kütüb”, “ahvâlnâme-i müellefât”, “keşfü'z-zunûn” isminden iktibas suretiyle “keşf-i mahiyet-i müellefât”, “mahiyetnâme-i müellefât” ve bunun gibi birçok örnekleri bulunan isimler arasından bir uygun olanının kesin olarak seçilmesi ve kabulü maarif ve fen erbabının bu hususta rey ve fikirlerinin birleşmesine bağlı bulunmakla bu zevâtın bu babda kesin bir karar vermeleri zannındayız.⁸⁶

58

Ahmed Muhtar Paşa önsözün devamında medeniyetin ve teknolojinin ilerlemesinde kitabın önemine dikkat çektikten sonra ilerlemenin ancak kitaplardan istifadenin kolaylaştırıldığı zaman mümkün olabileceğini ve bunun da ancak bibliyografya ilmi ile sağlanabileceğini ifade eder. Yine bir bibliyografya çalışmasının nasıl yapılması gerektiği konusundaki düşüncelerini açıklar ve sözü yapmış olduğu çalışmaya getirerek yazısını şöyle bitirir:

Ediplerimiz bütün edebî eserlerimizin, tarihçilerimiz yüzyıllardan beri kütüphanelerimizi dolduran tarih kitaplarımızın, bilginlerimiz her türlü dini ve mukaddes kitaplarımızın, hukukçularımız hukuk ilmine müteallik eserlerle kanunlarımızın, hekimlerimiz tıp kitaplarımızın, denizcilerimiz denizciliğe müteallik her türlü eserlerin velhasıl ilim ve fen şubelerinden her birine mensup olmakla müftehir bulunan bütün bilgi sahiplerimiz mensup oldukları ilim ve fen kitaplarının bibliyografyalarını yazmalı ve bu suretle her nevi eserlerle teliflerimizin mahiyetlerini meydana koyan bir büyük “Bibliyografya-i Osmanî” vücuda getirilmeli ve sonra ecnebî eserlerinin

⁸⁶ Ahmed Muhtar Paşa, *Ahvâlnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmaniyye* (İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316) aktaran Adnan Ötügen, *Bibliyotekçinin El Kitabı II* (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1948), 355-363.

bibliyografyaları da buna ilave edilmelidir ki ilim ve fendeki yüksek terakkîlerimizin esasları az vakitte kökleşip yüksek istek olan Osmanlıların umumî saadeti tamamen hâsıl olsun.

Böylece 19. yüzyılın sonlarına denk gelen bu dönemde, eski zamanlarda örnekleri verilmiş olmakla beraber modern çağda batılı ilim adamlarının konuyu geliştirdikleri ve sistemleştirdikleri bir çerçeve içinde bibliyografya ilmi Osmanlı aydınının zihninde yer etmeye başlamış olur. Bu manada ilk düşünceler ortaya konur, ihtiyaç dile getirilir, ilim camiasının dikkati bu konuya çekilmeye çalışılır. Ne var ki, bu dönemde bibliyografya yazıcılığı Muallim Naci, Faik Reşad gibi kalemlerden çıkan fakat çok da sözü edilen niteliklere sahip olmayan bir iki eserden yapılan derleme ve nakillerle sınırlı kalmıştır.⁸⁷ Bu sahada ciddi araştırmalar sonucu elde edilen ve göz dolduran ilk eserler ise Bursalı Tahir Bey'e nasip olmuştur.

59

2.6.2. Bibliyografya İlmine Dair Düşünceleri

Tahir Bey biyografi ve bibliyografya ilimlerini birbirinden tamamen ayrı olarak düşünmemiş, birini ötekinin tamamlayıcısı olarak kabul etmiştir. Onun vücuda getirmiş olduğu *Osmanlı Müellifleri* de esasında bunun bir şahididir. İsmiinin müellifler oluşu ve tercüme-i hal olarak tertip edilmiş olması ilk bakışta biyografiye ait bir çalışma olduğu izlenimi veriyorsa da eserin kitap yazan şahsiyetlere hasredilmiş olması ve müelliflerin hayatlarından ziyade eserlerini tanıtmaya amacının gözetilmesi külliyyatın bibliyografyadan sayılması için yeterli bir sebep olarak karşımızda durmaktadır. Onun *Hüdavendigâr Gazetesi*'nde "İlm-i Ahvâl-i Kütüb" başlığı ile yazmış olduğu bir makalesinde *bibliyografya* (ilm-i ahvâl-i kütüb) ve *biyografi* (terâcim-i ahvâl) ile ilgili ifadeleri şu şekilde olmuştur:

⁸⁷ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 455.

Terâcim-i ahvâl müessirden esere, ilm-i ahvâl-i kütüb eserden müessire intikâl suretiyle arz-ı endâm eder. Eserden müessire istidlâlin kuvve-i mantikiyesi ve müellefâtın yazılmış oldukları zamandaki terakkiyât ve tekemmülât-ı maneviye ve binnetîce maddiyesi-ni mükemmelen irâe ve izâh eylemekteki kat'iyet-i müsellemesi nazar-ı itibâra alınırsa bu ilmin ehemmiyeti anlaşılır.⁸⁸

Bu ifadelerinden Tahir Bey'in kitabında takip ettiği usulün gereği olarak bibliyografya ilmini biyografi ilmine üstün tuttuğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu makalesinde bibliyografya ilmi ile ilgili diğer düşüncelerini de büyük ölçüde açıklayan Tahir Bey, ancak bibliyografya sayesinde ilim ehlinin kıymetinin tam olarak bilinebileceğini söyler. Ona göre; ilmî seviyesi yüksek görülen pek çok müellifin aslında vasat bir seviyede oldukları bu ilimle ortaya çıkacağı gibi adı unutulmuş birçok dâhi kimsenin de gerçek seviyeleri ancak bu ilim sayesinde bilinebilecektir. Genel ölçekte bir milletin de kemali yine ancak kendisinin bibliyografyası ile tam olarak anlaşılacaktır.

Bibliyografya ilminin genel ve özel olmak üzere iki faydası olduğunu söyleyen Tahir Bey; genel faydasını bir milleti sahip olduğu eserler ile diğer milletlere tanıtması, özel faydasını ise her ilim sahibini eserleri ile tanıtip gerçek kıymetini bildirmesi olarak tarif eder. Bu ilme uzak olmanın ise zararları vardır. “Bu ilme ait fikdân-ı vukûftur ki meraklı erbâb-ı mütalaamızı mahsur bir daire içinde bırakmış ve ihâta-i ilmiyelerini istidatları ile mütenasip bir surette tekâmülden alıkoymuştur” diyen Tahir Bey, yazılan pek çok eserin basit bir düzeyde kalmasını da bu sebebe bağlar. Yine eserlerimize karşı ilgisiz kalışımızın ve birçok eserimizin de Avrupa'ya götürülmesinin de bibliyografya ilmine yabancı oluşumuzla ilgili olduğunu söyler. Bu bağlamda Tahir Bey; “Bizdeki ihtiyâcât-ı maâriften hemen en büyüğü bu zaman-ı hürriyet-nişân ile

⁸⁸ Bursalı Mehmed Tahir, “İlm-i Ahvâl-i Kütüb”, *Hüdavendigâr Gazetesi Kitap Şeklinde Donanma Özel Sayısı* (1325): 36-42.

mütenâsip bir ‘Osmanlı Bibliyografisi’ni meydana getirmektedir” der. Akün bu ifadeden yola çıkarak onun millî bibliyografya fikrini ortaya attığını ifade etmiştir.⁸⁹ Tahir Bey yazmış olduğu bu makalede bibliyografya ya da ilm-i ahvâl-i kütübün konusuna da açıklık getirmeye çalışır:

Müellifini ve müellefâtı nisbet-i mevzûlarına göre nazaran tasnif eder. Ebvâb ve fusûlü; yazma-basma, âsâr-ı nâdireden olup olmadığı hakkında beyân-ı malumât eyler, tarz-ı tahrîrini de bildirir. Âsâr-ı nâdireden olan musannefâtın buldukları kütüphaneleri gösterir. Fazla olarak da sînâyi-i nefîse-i İslâmiye’den olan hat, teclid, tezhib hususunda hâiz oldukları kıymeti de anlatır.

Diğer yandan o zamana kadar yaygınlaşmış olan ve kitap meraklıları tarafından sık sık başvurulmuş kitapçı fihristlerine de değinmeden geçmez. Tahir Bey’in düşüncesine göre kitapçı fihristleri bir ilandır ve tabîî kitapçılığın ihtiyaçlarına yönelik olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla çok da dikkat gösterilmeden hazırlanmış olduğu için birçok hatayı içerebilmektedir. Bu sebeple bu fihristler ya da kataloglar bibliyografyaya dair bir telif sayılmazlar. Tahir Bey bu düşüncelerini söylerken elbette bu fihristleri hazırlayan kimselerin çok araştırmadan, belki ehil de olmadan bu işi yaptıklarına da vurgu yapmak istemektedir. Zira ona göre bir bibliyografya bulunması gereken nitelikler vardır. O bu nitelikleri şöyle sıralar:

Bibliyograf olan zat metîn bir ihata-i ilmiye ile beraber pek bîtaraf ve musîb bir muhâkeme-i mantikiye sahibi olmak lazımdır ki hakkında beyân-ı mütalaa eylediği âsârın hakikî kıymetlerini meydana koymuş olsun. Bu nokta-i nazardan ilm-i ahvâl-i kütüb, müellefâtın tetkik ve tenkîdinden, tefahhus ve muâhezesinden ibaret gibi görünür ki ne derecelerde müşkil olduğu meydandadır. ... İlm-i ahvâl-i kütüb öyle bir fihist-i umûmî-i âsârdır ki, *واعطوا كل ذي حق حقه*⁹⁰ düstûr-ı hakîkat-nüşûr-ı nebevîsi mâdde-i ûlâ-yı ta’limât-

⁸⁹ Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, 455.

⁹⁰ Her hak sahibine hakkını verin.

nâmesidir. Burada şahsiyet ve hususiyet, gazez ve nefsâniyet kat'iyyen yer bulamaz. Bu şu'be-i ma'rifetin safahâtında samimiyet ve ihlastan, nef'-i umûmî-i nâstan gayrı bir şey cilvegeer olamaz.

Tahir Bey makalesinin sonuna doğru Rusçuklu Ali Efendi'nin İstanbul kütüphanelerindeki eserleri toplayarak *el-Kitâbü'l-Âsâru'l-'Aliyye fi'l-Hazâin* adlı bir eser tertip etmeye başlamış, ancak tamamlayamamış olmasını örnek göstererek bu tür çalışmaların tek bir şahsın gayreti ile meydana gelemeyecek kadar kapsamlı ve ayrıntılı olduğun ifade eder.

Tahir Bey *Ulemâ-yı Osmaniyye'den Altı Zatın Terceme-i Hali* isimli çalışmasının başlangıcında kendisinden önce bu sahada yapılmış Şekâik ve Zeylleri ile Tezâkir-i Şuarâ çalışmalarını değerlendiren, eksiklerini ortaya koyar ve ileride meydana gelecek olan *Osmanlı Müellifleri'*nde de takip edeceği kendi sisteminin ne olduğunu açıklar. Buna göre; Şekâik-i Numâniye ve Zeylleri, Şuara Tezkireleri gibi eserlerde tercüme-i halleri incelenen insanların öğrenim hayatları ve mertebeleri hakkında uzun uzun bilgiler verilirken asıl önemli olan eserlerinin sayılmasına ve açıklanmasına önem verilmemiştir. Bu durum ise büyük bir âlim ile orta derecedeki bir âlimin birbirinden ayrılmasını zorlaştırmaktadır. Yine büyük bir şair ile -Tahir Bey'in ifadesini kullanacak olursak- bir *müteşairi* ayırmak için ayrıca bir araştırma gerekmektedir, bu ise vakit israfına neden olmaktadır.⁹¹ Diğer bir eseri olan *Meşâyih-i Osmaniyye'den Sekiz Zatın Terâcim-i Ahvâli'*nin mukaddimesinde de kendi benimsemiş olduğu yöntemi açıklar.⁹² Burada ifade edildiği üzere Tahir Bey, konu edindiği kişilerin hayat hikâyelerini kısa tutarken eserleri hakkında imkân olduğu kadar bilgi vermeyi tercih etmektedir. Zira ona göre, menakib

⁹¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Ulemâ-yı Osmaniyye'den Altı Zatın Terceme-i Hali* (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1321), 3-6.

⁹² Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Meşâyih-i Osmaniyye'den Sekiz Zatın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Kitaphane-i İslâm ve Askerî, 1318), 4-6.

tarzında yazılan hal tercümelerinde söz konusu edilen harikula-de haller sadece o şahısların zatlari ile kaimdir. Bunlari öğrenmekle marifet-i ilahiye ve kemalat-ı Muhammediye'ye doğru yol almak mümkün değildir. Belki sadece kendilerine duyulan hürmet artar. Bunun yerine asıl yadigârlari olan eserleri bilirse ve onlar üzerine çalışılrsa o zaman hem bu nevi kemalâtlarına hem de asıl maksat olan ilmî ve irfanî kemalâtlarına tam olarak vakıf olunabilir.

Mehmet Zeki Pakalın da bir makalesinde, hocası olduğunu ifade ettiği Tahir Bey'in bu konudaki tutumuna dikkat çekmiştir. Pakalın'ın aktardığına göre bir defasında Tahir Bey'e, biyografileri verilen bazı zatlar hakkında "şu seneye doğru öldü" gibi kapalı bırakılmış olan bazı bilgilerin tahkikinin mümkün olduğunu ifade etmiş; hocası ise "*Eserimle müellifleri değil müellefâtı tanıtmak gayesi güdüyorum. Tercüme-i hal bence ikinci derecededir*" şeklinde cevap vermiştir.⁹³ Bu ifadeler de Tahir Bey'in benimsemiş olduğu usulü net bir şekilde göstermesi bakımından manidardır.

Tahir Bey, o zamanlar daha çok örnekleri sergilendiği şekilde ikinci üçüncü elden bilgiler ve hal tercümesi diye birtakım anekdotlarla yetinmek yerine biyografi yazıcılığına; konu edinilen müelliflerin doğrudan doğruya kendi eserleri ile temastan, kütüphaneleri dolaşip çok kitap görmekten kazanılma bir muhteva getirmiştir. Onun bibliyografik çalışmalarında, eser bırakmış eski Türk müelliflerini unutulmaktan kurtarip günümüze tanıtmak kadar; çeşitli sahalarda eser bırakan müellifler ve bunların eserleri ile Türklüğün ilim, tefekkür ve edebiyata olan hizmetlerini, İslam medeniyetine neler kazandırdıklarını gösterme düşüncesi de hâkimdir.⁹⁴

⁹³ Mehmet Zeki Pakalın, "Bibliyografya Tarihine Bir Bakış", *Akademi* 1.3 (1946): 28.

⁹⁴ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 455.

Tahir Bey, kendisinden önce bu işe dikkat çeken ilk kişiler olan Ahmed Midhat Efendi ve Ahmed Muhtar Paşa'nın ardından biyografi ve özellikle bibliyografya çalışmalarına değer ve genişlik kazandırmaya çalışmış, bu gayretleri ve ortaya koyduğu eserleri ile de kendisinden sonra gelen Bağdatlı İsmail Paşa, Ali Emirî, İbnülemin gibi bibliyografya ve biyografi uzmanlarının öncüsü olmuştur. Bu anlamda Tahir Bey'in biyografi ve bibliyografya ya da terâcim ve kitabiyât ilimlerinde klasik dönem ile modern dönem arasında bir köprü vazifesi yapmış olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ

Tahir Bey'in eserlerinin büyük çoğunluğu biyobibliyografik türdedir. Bununla birlikte ilgi duyduğu birkaç farklı alanda da eser vermiştir. Bu alanlar arasında tasavvuf, tefsir, hadis ve edebiyatı saymak mümkündür. Bu bölümde Tahir Bey'in eserleri alanlarına göre yapılmış bir tasnif halinde ve basım yılına göre kronolojik bir düzen içinde tanıtılacaktır.¹

3.1. Biyografi-Bibliyografya

Tahir Bey'in bu alanda kaleme almış olduğu 17 eseri mevcuttur. Bu eserler onun hayatı boyunca dönemsel ilgi ve ihtiyaçlara binaen yapmış olduğu çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Eserlerin pek çoğu küçük kitapçıklar şeklinde iken bazıları daha kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaların *Osmanlı Müellifleri*'nin oluşması yolunda yapılmış ön çalışmalar olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Bu bakımdan her birinde yer alan biyografik ve bibliyografik bilgiler son olarak *Osmanlı Müellifleri*'nde bir araya getirilip toplanmıştır. Yine de gerek önsözleri ve gerekse belli bir noktaya odaklanmış olmaları sebebiyle *Osmanlı Müellifleri*'nin ilgi ve kapsamı dışında kalan bazı bilgileri içermeleri bakımından özgün eserler olarak değerlendirilmelidirler. Bu başlık altında Tahir Bey'in alanla ilgili

¹ Bursalı Mehmed Tahir'in eserleri hakkında bkz. Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 193-194; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 329; Adem Ceyhan, "Biyografi ve Bibliyografya Âlimi Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in Eserleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8.2 (2010): 1-16; Mustafa Tatcı ve Burak Anılır, "Bursalı Mehmed Tahir Bey", *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* içinde, XV-XXVII (İstanbul: H. Yayınları, 2014), XXIII; Ahmet Yasin Tomakin, "Bursalı Mehmed Tahir: Hayatı, Eserleri ve Bibliyografya Üzerine Düşünceleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8.2 (2017): 105-112; Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", 456-461.

yazmış olduğu eserleri, ilk eserlerinden başlanmak üzere, basım yılına göre kronolojik bir sıra içinde tanıtılacaktır. Biri dışında bu eserlerin tamamı basılmıştır ve bugün elde mevcuttur.

3.1.1. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*

Tahir Bey'in Manastır'da görev yaptığı sırada kaleme almış olduğu ilk eseri olan kitap önce *İkdam Gazetesi*'nde tefrika halinde yayımlanmıştır. Daha sonra haiz olduğu ehemmiyete binaen gazetenin sahibi Ahmed Cevdet Bey tarafından 1314'te [1897] İstanbul'da kitap olarak yayımlanmıştır ve 42 sayfadan oluşmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise bazı ilavelerle Türk Derneği'nin ilk kitabı olarak Necm-i İstikbal Matbaasında yeniden basılmıştır (İstanbul 1327/1909). Bu baskı 47 sayfadır. Eserin bir yazması Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 1848). Yavuz Unat-Remzi Demir ve Said Öztürk bu eseri yeni harflerle ve sadeleştirilmiş olarak ayrı ayrı yayımlanmışlardır.²

66

Yazılmış olduğu dönem dikkate alındığında bu eser - Muallim Vahyî'nin de dikkat çektiği üzere- ne bir başka yerde görülüp taklit edilmiş ne tercüme edilmiş ne de dışarıdan ilham alınarak yazılmış bir eserdir. Aksine Tahir Bey'in tamamıyla kendi fikir ve çalışmalarının bir ürünüdür. Bu bakımdan orijinal bir eserdir.³ Eserin içeriğinin yanı sıra Tahir Bey'in yazmış olduğu önsöz de oldukça değerli bilgiler içermektedir. Tahir Bey burada; özellikle de Gazneliler ve Selçuklular zamanında yaşamış olan Türkler arasından yetişmiş büyük insanların ekseriyetle ilmî eserlerini Arapça, edebi eserlerini ise Farsça yazmış olduklarına dikkat çeker. Bu durumu gözden kaçırın bazı araştırmacı-

² Bursalı Mehmed Tahir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, haz. Yavuz Unat ve Remzi Demir (Ankara: TDV Yay., 1995, 1996); a.mlf., *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, haz. Said Öztürk (İstanbul: Kitabevi Yay., 1996).

³ Muallim Vahyî, *Bursalı Tâhir Bey*, 42.

ların ise bu dikkatsizlik neticesinde Türkler içinden yetişmiş olan birçok âlim, edip, şair ve bilim adamının Arap ya da Acem olduğunu düşündüklerini belirtir. Tahir Bey bu hususa bir varsayım ile değil kendi zamanına göre geniş denebilecek bir bakış açısı ile açıklama getirmeye çalışır:

Hele ulûm-ı dîniyede yani; tefsîr, hadîs, tasavvuf, fıkıh, kelâm ilimlerinde eser yazan zevât-ı kirâmın hemen nısfının Türk oldukları künye ve memleketleri delâletiyle meydandadır. (...) Meamâfih, me'hazimiz olan kitaplardan isimleri yazılabilen zevât içinde belki bir ikisinin Arap ve Acem ensâlinden olmak ihtimali var ise de bunların da müddet-i medîde Türk devletlerinin himaye ve terbiyelerinde bulunmalarından dolayı adetâ Türkleşmiş oldukları âşikardır.⁴

Tahir Bey ayrıca en küçük Türk memleketleri de dâhil olmak üzere Gazneliler ve Selçukluların ilim adamlarına verdiklerinin değeri bu iddiasını destekleyen en büyük delil olarak sunmaktadır.

Kitabın içeriğine bakıldığında Tahir Bey'in "Urefâ ve Meşâyih-i Muhakkikîn", "Müfessirîn-i Kirâm", "Muhaddisîn-i İzâm", "Mütekellimîn ve Fukaha", "Tabakâtü'l-Fukaha içindeki Türk Fukahası", "Ulûm-i Edebiye Ulemâsı", "Sâhib-i Dîvân Meşâhîr-i Şuarâ", "Hükemâ ve Etıbbâ", "Nücûm, Hey'et ve Riyâziyye Ulemâsı", "Tarih ve Coğrafya Ulemâsı" başlıkları altına çalışmasını on bölüm olarak düzenlemiş olduğu görülmektedir. Bu on bölümde tercüme-i haline yer verdiği isimleri maddeler halinde sıralamıştır. Bu şekilde kitabın tamamında toplam 185 maddeye yer verilmiştir. Bu isimlerin içerisinden Ebû Mansûr Matürîdî, Ebu'l-Kâsım Zemahşerî, Siracü'd-Dîn Yûsuf es-Sekkâkî, Ali Kuşçu ve Ebû Cafer Musâ el-Hârizmî olmak üzere beş zatın ismi ayrı ayrı iki bölümde listelenmiştir. Bu isimler dışında

⁴ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314), 4.

biyografileri verilmeksizin Türk oldukları zikredilmekle yetinilen 90 âlimin daha kitapta adı geçmektedir. Bu isimlerden de biri müfessir, sekizi şair olmak üzere dokuzu kadındır. Ayrıca daha önce herhangi bir bölümde yer verilen, bununla beraber coğrafya ve tarih ile ilgili eserleri de bulunan kimselerin, “Coğrafyacılar ve Tarihçiler” bölümünde sadece eserlerine yer verilmiştir. Bu şekilde kaydedilmiş olan 16 adet eser mevcuttur. Bunların dışında Tahir Bey, Nakşibendî silsilesini oluşturan isimlerden çoğunun; yine İran’da devlet kurmuş olan Selçuklu Türkleri ile Şamlu, Oymak, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Afşar Türkmenlerinden olan şair ve ediplerin de Türk olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.

68

Eserde adı geçen kişilerin biyografileri çok kısa tutulmuştur. Genel olarak şahısların tam isim ve künyeleri, yazmış oldukları eserler, vefat tarihleri ve vefat yerleri hakkında bilgi verilmiştir. Bununla beraber herhangi bir eseri zikredilmeyen, vefat tarihi ve yeri verilmemiş olan pek çok isim de vardır. Meselâ; Mâtürîdiyye mezhebinin imamı Mâtürîdî, vefat tarihi belirtilmemiş olan kimseler arasındadır. Bunun dışında bazı kimselerin ilim camiasındaki kıymetleri ve etkileri, kimin döneminde kimin yakınında buldukları, kimden ders aldıkları ve hangi talebeleleri yetiştirdikleri hakkında da yer yer bilgiye rastlanmaktadır. Çok nadir olmakla beraber, künyelerde geçen yer isimleri hakkında dipnot açıklamalarına da rastlanmaktadır.

Kitapta Osmanlı döneminde ve coğrafyasında yaşamış olan insanların isimlerine yer verilmemiş, özellikle Osmanlı öncesi ve Osmanlı yurdu dışında yaşamış olan ilim adamlarının isimleri üzerinde durulmuştur. Tahir Bey kitabın ilk baskısına yazmış olduğu önsözde Osmanlı zamanında yetişmiş olan zatları da ikinci bir cilt olarak ayrıca yayınlama niyetinde olduğunu söylemektedir. 1909’da basılan kitabın önsözünden ise bu ikinci

cilt yerine *Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî* adıyla 3 cilt olarak planlanan çalışmadan söz edilmektedir. Sözü edilen bu çalışmanın ilk cildi ise birkaç yıl sonra *Osmanlı Müellifleri* olarak yayınlanmıştır. Öyle görülüyor ki Tahir Bey daha işin en başındayken zihninde Osmanlı Müellifleri'nin taslağını oluşturmuştu ve bu sebeple ilk etapta Osmanlı dönemi ilim adamlarına ilk eserinde yer vermemişti. Kitabı ayırmış olduğu bölümleri de aslında *Osmanlı Müellifleri*'ndeki tasnifin ilk şekli olarak düşünmek mümkündür. Şu kadar var ki çalışmalar derinleştikçe oluşturmayı düşündüğü kitabın hacmi artmış ve 3 ciltlik büyük bir eser haline almıştır.

3.1.2. *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî*

Tahir Bey'in kaleme aldığı ikinci eser olup yine Manastır'da yaptığı araştırmalar neticesinde meydana gelmiştir. İlk olarak 1316'da [1898-1899] İstanbul'da Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî tarafından basılan kitap 56 sayfadır. Sonraları da aranan bir kitap olmasından dolayı 1329'da [1911] yine İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası tarafından yeniden basılmıştır. Bu baskı ise 47 sayfadan oluşmaktadır. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde esere ait bir yazma bulunmaktadır (nr. 1113). Tahir Galip Seratlı ise eseri sadeleştirerek yayınlamıştır.⁵

Daha önce de ayrıntılı bir şekilde değinildiği gibi Tahir Bey çocuk yaşlarından itibaren İbnü'l-Arabî sevgisiyle dolmuş, yıllar geçtikçe de onu takip etme ve onun gibi olma sevdasına düşmüştü. Manastır'da görev yaptığı senelerde Tahir Bey İbnü'l-Arabî'yi anlama çabasından hiç vazgeçmemiş, diğer taraftan da onu yanlış anlayan ve tekfir edenlere karşı savunma yapma ihti-

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, "Tercüme-i Hal ve Fezail-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî", *İbn Arabî Hazretleri* içinde, haz. Tahir Galip Seratlı, 13-90 (Konya: Kardelen Yayınları, 2011).

yacı hissetmiştir. Bu amaç doğrultusunda kaleme almış olduğu çalışmasının önsözünde, İbnü'l-Arabî'ye karşı takınılan tavırları üçe ayırmıştır. Buna göre birinci grupta bulunanlar, İbnü'l-Arabî'nin kıymetini takdîr etmekte ve onu övgüyle anmaktadırlar. İkinci gruptakiler, işin hakikatini anlayamayacaklarını düşündüklerinden ve yanlış hüküm vermekten de çekinerek onun hakkında konuşmamakta ve yorum yapmamaktadırlar. Üçüncü gruptakiler ise İbnü'l-Arabî'yi tekfir edenlerdir. Tahir Bey bunları da ikiye ayırır. Bunların bazıları, fazilet ve kemalini görüp bildikleri halde ya hasetten ya da işin mahiyetini kavrayamadıkları için onu tekfir ederler. Diğerleri ise bazı büyük zatların, onun hakkında dile getirdikleri düşünceleri bilmemeleri sebebiyle tekfir ederler. Tahir Bey eserini, ikinci grup ve üçüncü grubun ikinci kısmındakilerin şüphelerini gidermeye yönelik olarak kaleme aldığını ifade etmektedir.

Kitapta öncelikle İbnü'l-Arabî'nin kısaca hayat hikayesi verilmektedir. Asıl konuyu oluşturan ikinci kısımda “Fezâil-i Hazret-i Şeyh” başlığı altında ilim-irfan ehlinden kimlerin İbnü'l-Arabî'nin kıymetini ifade eden yazılar kaleme aldığını tek tek saymaya çalışmıştır. Burada; Kâtip Çelebi, Allâme Taftazânî, İbn Hacer el-Askalânî, İmam Şa'rânî, Mevlânâ Câmî gibi ilim camiası tarafından hürmet gösterilen pek çok âlimin İbnü'l-Arabî hakkındaki olumlu kanaatleri onun fazilet ve kemalinin şahidi olarak gösterilmektedir. Tahir Bey sadece bu zatların isimlerini vermekle yetinmemiş, hangi eserinin neresinde konuya değindiğini de elden geldiğince vermeye çalışmıştır. Bu bölümün sonunda Mevlânâ İbn-i Kemal, Fîrûzâbâdî, Rum Asım Efendi, Mevlânâ Hâdimî ve Gelenbevî Mevlânâ İsmail Efendi'nin konuyla ilgili düşüncelerini olduğu gibi nakletmiş; aynı şekilde İbn Hacer'in sözlerini de talebelerinden Sehâvî'den nakille aktarmıştır.

Diğer bir bölümde Tahir Bey İbnü'l-Arabî'nin eseri *Füsûsu'l-Hikem*'e yapılmış olan şerhleri liste halinde vermektedir. Burada 42 adet müellifin vefat tarihleri ile beraber isimleri listelenmiştir. Ardından da İbnü'l-Arabî'ye ait olan 439 telifin isimleri sıralanmıştır. Kitabın son kısmında da Nâbî, Sünbülzâde Vehbî, Muhtar Efendi ve Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin İbnü'l-Arabî hakkında yazmış oldukları kasideler derlenmiştir.

Tahir Bey kitabın önsözünde yer alan dipnotta; yapmış olduğu bu çalışmanın, Muhyiddîn-i Arabî'nin neslinden şeyh Muhammed Receb Hilmi Efedî'nin *el-Bürhânü'l-Ezher fî Menâkibi's-Şeyhi'l-Ekber* (Kahire 1326) adlı kitabının sonuna bazı notlar ilave edilerek alınmış olduğunu ve bundan şeref duyduğunu ifade etmektedir.

3.1.3. *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*

1317 [1899-1900] yılında İstanbul'da Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'de basılan kitap 56 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey'in önsözde ifade ettiğine göre kitap, daha önceden makale olarak yayınlanmış bazı hal tercümelerinin bir araya getirilmesi sonucu oluşmuştur.

İsminden de açıkça anlaşıldığı üzere eserin içeriğinde tasavvuf ve ilim erbabı on iki kişinin biyografisine yer verilmektedir. Tahir Bey daha önce tercüme-i hali basılmış olan İbnü'l-Arabî'yi (ö. 638/1240) bu kitabına da almış ve ona birinci sırada yer vermiştir. Ancak burada onunla ilgili bilgileri kısa tutmuş ve eserlerinin tamamını zikretmemiştir. Onun ardından sırasıyla; Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ve 14 adet eserinden, Abdurrahman Bistâmî (ö. 858/1454) ve 39 adet eserinden, Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494) ve 13 adet eserinden, Sofyalı Balî Efendi (ö.

960/1553) ve 7 adet eserinden, Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ve 16 adet eserinden, Niyazî-i Mısrî (ö. 1105/1694) ve 13 adet eserinden, İsmail Hakkı Celvetî (ö. 1137/1725) ve 103 adet eserinden, Karabaş Velî (ö. 1097/1686) ve 12 adet eserinden, Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1197/1783) ve 42 adet eserinden, Mur-tazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ve 41 adet eserinden, son olarak da mürşidi Harîrîzâde Seyyid Mehmed Kemaleddin Efendi ve 34 adet eserinden bahsedilmektedir.

Adı geçen on iki isim arasında ulemâdan olan tek kişi Mur-tazâ ez-Zebîdî'dir. Diğer on bir isim mutasavvıftır. Bu da Tahir Bey'in tasavvufa olan yakın ilgisini gösteren işaretlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Tahir Bey bu eserinde biyografilerini verdiği zatların eserlerini daha çok liste halinde vermiş, eserle-rin içeriği hakkında pek ayrıntı vermemiştir. Ancak yer yer eser-lerin basılı olup olmadığı, yazmasının nerede olduğu veya içeri-ğiyle ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür.

72

3.1.4. Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli

Eser 1318 [1900-1901] senesinde İstanbul'da Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'de basılmıştır. Tahir Bey'in 1320/1904'te Manas-tır'dan ayrıldığı düşünülecek olursa bu eserini de orada yazdığını söylemek mümkündür. Kitap 48 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey kitabın önsözünde, yaptığı biyografik çalışmalardaki amacı-nın bu büyük zatların olağanüstü ve harikulade hallerini ve ke-rametlerini zikretmek olmadığını, daha çok ilim ve irfan dünya-sına kazandırdıkları kıymetli eserlerini serdetmek olduğunu açıklar. Bu sebeple çalışmada söz konusu zatların hayat hikâye-leri kısa tutulurken eserleri etraflıca tanıtılmaya çalışılmıştır.

Eserde geçen sekiz kişi sırasıyla şu şekildedir: Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597), Bosnevî Ali Dede (ö. 1007/1598), İznikli Ali

Çelebi b. Hüsrev (ö. 1018), İsmail Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), Abdülahad Nûrî (ö. 1061/1651), Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1202/1788), Gazzîzâde Abdülatîf Efendi (ö. 1247/1832). Bu sekiz isim dışında Tahir Bey konusu geçen zatlarla alakalı birkaç isim hakkında da notlar halinde bilgiler vermiştir. Ayrıca eserin sonuna adı geçen şeyhlerin şiirleriyle kendileri hakkında yazılmış olan şiirlerden örnekler konulmuştur.

3.1.5. *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli*

Eser 1321'de [1903-1904] İstanbul'da Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası'nda basılmıştır. 39 sayfadan oluşan kitabın ön-sözünde Tahir Bey, biyografi yazıcılığı hakkında daha önceki çalışmaların eksik noktaları üzerinde durur ve kendi çalışmalarının onlardan farkını açıklar. Ona göre Şakayık-ı Numâniye ve zeylleri ile Tezâkir-i Şuarâ gibi biyografik eserlerin en büyük eksiklikleri ele alınan şahısların ilmi seviyeleri veya şiirdeki özgünlükleri konusunda araştırmacıya yeterli bir bilgi verememesidir. Bu eserleri inceleyen biri -kendi ifadesiyle- bir âlim-i kâmil ile uveylim ya da bir şâir ile müteşâiri birbirinden ayıracak bilgiye sahip olamamakta, fazladan araştırmaya girmek ve ekstra vakit harcamak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık kendisinin, biyografilerini verdiği kişilere ait eserleri kendi alanında sahip oldukları önemle birlikte tanıtmayı usul olarak benimsediğini ifade etmektedir. Bu açıklamadaki niyetinin de yapılmış olan önceki çalışmaları küçümsemek değil, onların bir nedenle ihmallerinden kaynaklanan eksikliği belirtmek olduğunu söyler.

Tahir Bey eserine İmam Suyûtî'nin de hocası olan Muhammed Muhyiddin Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) biyografisi ile başlamış ve ona ait 22 eserin isimini vermiştir. Ardından Kadı Beyzâvî tefsirine haşiye yazan Dede Cöngî lakabı ile meşhur

Amasyalı Kemaleddin İbrahim'in (ö. 975/1567) 11 eseriyle birlikte biyografisine yer verilmektedir. Aynı başlık altında Kadı Beyzâvî tefsirine yazılmış 44 haşiye ve 23 talikât, yazarları ve yazarlarının ölüm tarihleriyle beraber listelenmiştir. Üçüncü başlık *Avâmil* ve *İzhar* yazarı Birgivî'ye (ö. 981/1573) ayrılmıştır ve burada 26 adet eseri zikredilmektedir. Bununla beraber *Avâmil*'e şerh yazan 5, *İzhar*'a şerh yazan 9 kişinin isimleri de yine vefat tarihleriyle beraber verilmektedir. Dördüncü başlıkta *Mültekâ* şarihlerinden Ayşî Mehmed Efendi'ye (ö. 1016/1607) yer verilmiştir. Onun 9 adet eserinden bahsedilmekle beraber başka eserlerinin de olduğu belirtilmektedir. Bu bölümde ayrıca *Mültekâ*'ya şerh yazmış olan 31 kişinin de isimleri vefat tarihleriyle birlikte listelenmiştir. Beşinci bölümde, *Sahih-i Buhârî*'nin tamamı ve *Sahih-i Müslim*'in yarısına kadar şerh yazmış olan Yusufzâde Abdullah Hilmi Efendi'nin (ö. 1167) biyografisine yer verilmektedir. Ona ait 7 eser burada zikredilmiş, ayrıca Arap dili ve şer'î ilimlere dair 23, kıraat üzerine de 28 risalesinin bulunduğu belirtilmiş ve kıraate dair eserlerinden üçünün adı verilmiştir. Eserde son olarak Mehmed Ebû Saîd el-Hâdim'den (ö. 1176/1762) bahsedilmektedir. Ona ait 21 eserin isminin verilmesiyle Tahir Bey'in bu çalışması sona erer. İsimlerine yer verdiği eserleri liste halinde düzenleyen müellif birçok yerde eser üzerine yapılmış olan çalışmaları, tercümelere ve önemli gördüğü bazı bilgileri de dipnotlar halinde belirtmektedir. Şahısların hayatları ise Tahir Bey'in benimsemiş olduğu usule uygun olarak 3-4 sayfayı geçmeyecek şekilde özet olarak kaleme alınmıştır.

3.1.6. *Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli*

Bu eseri, *Osmanlı Müellifleri*'ni ortaya çıkaracak olan çalışmaların öncüsü mahiyetinde bir eser olarak düşünmek yanlış olmaz. Tahir Bey bu eserini yaklaşık 20 yıl görev yaptığı Manas-

tır ve çevresinde yetişmiş olan müelliflere tahsis etmiştir. Bir yazmasının Manastır Kütüphanesi'ne verildiği ifade edilmektedir.⁶ Ancak eserin bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

3.1.7. *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri*

1322 [1904-1905] senesinde Selânik'te Hamîdiye Mekteb-i Sınâyî Matbaası'nda basılan kitap 47 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey 17 sayfa ayırdığı Gelibolulu Âlî Efendi'nin (ö. 1008/1600) hayatını Hammer'den bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak yazdığını ancak eserleri hakkında kendi araştırmaları sonucu ulaştığı bilgilere yer verdiğini ifade etmektedir.⁷ Eserde hacim olarak daha fazla yer tutan Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) biyografisini oluştururken ise *Mîzânü'l-Hak* adlı eserinin sonuna bizzat kendisinin yazmış olduğu hayat hikayesini bazı eklemeler yaparak aldığını, ancak yine onun da eserleri hakkında yazmış olduğu bilgilerin kendi araştırmalarına dayandığını söylemektedir.

Gelibolulu Âlî Efendi'nin 40 adet eserini sayan Tahir Bey eserlerin çoğunun içeriği hakkında ve basılmış olanların baskıları hakkında bilgiler vermektedir. Kâtip Çelebi'nin ise 16 eserine yer verilmiş olup en fazla ayrıntı *Keşfü'z-Zunûn* hakkındadır. Bununla beraber diğer eserler hakkında da bilgiler verildiği görülmektedir. *Keşfü'z-Zunûn*'dan bahsedilen kısımda Bağdatlı İsmal Paşa'nın (1839-1920) kitap ile ilgili bir yazısı olduğu gibi nakledilmiştir.

⁶ Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", 460.

⁷ Çok yönlü bir Osmanlı âlimi olan Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi hakkında bkz. Kasım Ertaş, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti İslahat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nasihatü's-Selâtin* İsimli Eseri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2.2 (2011): 127-142; a.mlf., "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı ve Eserleri", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (2013): 191-211.

Kitabın sonunda “Müellefât-ı Osmâniyye’den Avrupa Lisanslarına Tercüme Olunan Âsârdan Bazıları” başlığı altında bir tablo hazırlanmış ve burada 44 adet eserin adı, müellifi ve tercüme edildiği dil kaydedilmiştir. Son olarak Tahir Bey’in daha önce basılmış olan 5 adet kitabı ile ilgili çok kısa bilgiler verilerek çalışma bitirilmiştir.

3.1.8. *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*

1324 [1906-1907] senesinde İzmir’de Keşişyan Matbaası’nda basılan kitap 186 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey Selanik’teki görevinden azledilip Aydın yöresine sürgün olarak gönderildikten sonra, bu yörede yapmış olduğu çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bölgede yaşamış âlim, şair ve mutasavvıfları içeren bir çalışmadır. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi’nde esere ait bir yazma bulunmaktadır (nr. 4229). Dağ eser üzerine yaptığı bitirme tezinde, eserin transkripsiyonunu yapmış ve sonuna dizin eklemiştir.⁸ Eser ayrıca, Erdoğan tarafından yeni harflere çevrilerek ve indeksli olarak yayınlanmıştır.⁹ Ancak onun çalışmasının bariz okuma hataları içerdiği görülmektedir. Arıkan bu konuda bir eleştiri yazmış,¹⁰ Kılıç ise Türkçe, Arapça ve Farsça okuma yanlışlarını gösteren bir yazı kaleme almıştır.¹¹

⁸ Hayal Dağ, “Bursalı Mehmed Tahir Bey’in Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (İnceleme, Çeviri, Dizin)” (Bitirme tezi, Ege Üniversitesi, 1986-87).

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, haz. M. Akif Erdoğan (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994).

¹⁰ Zeki Arıkan, “Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (Hazırlayan M. Akif Erdoğan), İzmir (Akademi Kitabevi) 1994, IX+123 s.”, *Tarih ve Toplum* 135 (1995): 60-61.

¹¹ Atabey Kılıç, “Bursalı Mehmed Tahir Bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli [(Hazırlayan M. Akif Erdoğan), Akademi Kitabevi, İzmir 1994, XI+125 s.] Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri (The Journal of Cultural Studies)* 14 (2006): 185-192.

Tahir Bey yazmış olduğu önsözde, çalışmasında yer verdiği kişilerin çoğunun kabrini ziyaret ettiğinden ve yine eserlerinin birçoğunu da inceleme şansı bulduğundan iftiharla bahseder. Şahıslar hakkında bilgi verirken benimsemiş olduğu usulü; “mevlid, tarih-i vefat ve medfenleriyle eserlerinin isimlerini derc ve nakl etmek...”¹² şeklinde ifade eder. Tahir Bey eserinde genel olarak bu usulü takip etmiş olmakla beraber zaman zaman daha fazla bilgiye ve sıklıkla şiirlere yer vermiştir.

Kitap beş bölüme ayrılmıştır. 22’si mutasavvıf, 73’ü âlim, 37’si şair, 5’i tarihçi ve 2’si tabip olmak üzere eserde toplam 139 biyografiye yer verilmiştir. Bu çalışma, *Osmanlı Müellifleri* dışında Tahir Bey’in yapmış olduğu en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılmış olan tasnif ve bölümlerin sıralanması da *Osmanlı Müellifleri*’ndeki tasnifin aynısıdır. Eser içeriğinde başka kaynaklarda bulunmayan, Tahir Bey’in bizzat o yörede yapmış olduğu araştırmalar sonucunda elde etmiş olduğu orijinal bilgilere rastlamak mümkündür.

3.1.9. *Ahlak Kitaplarımız*

1325’te [1907-1908] İstanbul’da Necm-i İstikbal Matbaası’nda basılan kitap 44 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey bundan önceki çalışmalarında da yer yer görüldüğü üzere müelliflerin biyografisini yazmak dışında belirli bir konu ile ilgili yazılmış olan eserleri derleme çalışmaları da yapmıştır. Bu gibi çalışmalara *Osmanlı Müellifleri* ve diğer kitaplarda listeler halinde sıkça rastlanmakla beraber bu şekilde kitap olarak tertip edilmesi bir ilk olmuştur. Kitap olarak basılmadan önce *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde “Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız” adıyla yayınlanmış-

¹² Bursalı Mehmed Tahir Bey, Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324), 4.

tır.¹³ Kaplan eseri yeni harflere çevirmiş ve bazı notlar ilave ederek yayılamıştır.¹⁴ Özgen ise yaptığı sadeleştirmeyi makale halinde yayınlamıştır.¹⁵

Tahir Bey çalışmasındaki gagesinin her ilimde eser vermiş olan Osmanlı müelliflerinin ahlak ilmine dair yazmış oldukları eserleri dikkate sunmak olduğunu söyler. Ona göre, zaten Müslüman ilim adamlarının bu konuda himmet göstermemiş olmaları da düşünülemez. Zira ahlak İslam'ın temel bir prensibidir. Bu anlamda Tahir Bey, esere giriş mahiyetinde ahlak ile ilgili 15 hadise yer vermiş ve bu hadisleri Türkçeye çevirmiştir.

Kitapta herhangi bir tasnif gözetilmeksizin ahlak ile ilgili telif veya tercüme olarak kaleme alınmış Arapça, Türkçe ve Farsça 108 eser genel olarak yazarları, dönemleri, basılmışsa baskı tarihleri ile ilgili bilgilerle beraber listelenmiştir. Ayrıca dönemin ilim adamları tarafından telif veya tercüme olarak kaleme alınmış olan matbu 99 eserin de bir listesi, eser adı ve yazar adından oluşacak şekilde düzenlenmiştir.

3.1.10. *Hacı Bayrâm-ı Velî*

Kitabın 1329'da [1911] Necm-i İstikbal Matbaası'nda, 1331'de [1912-1913] Mahmud Bey Matbaası'nda ve 1341'de [1925] Orhaniye Matbaası'nda olmak üzere üç baskısı yapılmıştır. Elimizde bulunan 1341 tarihli üçüncü baskıya göre kitap 14 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında ikinci baskı olduğu yazılmış olmakla beraber baskı tarihleri karşılaştırıldığında üçüncü baskı olduğu anlaşılmaktadır. Edirne Selimiye Yazma Eser Kü-

¹³ Bursalı Mehmed Tahir Bey, "Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız", *Sırât-ı Müstakim* 1.13 (24 Şevval 1326/6 Teşrînisânî 1324): 201-203; a.mlf., "Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız", *Sırât-ı Müstakim* 1.15 (9 Zilkade 1326 /20 Teşrînisânî 1324): 229-232.

¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, haz. Mahmut Kaplan (Malatya 2002).

¹⁵ Mehmet Kasım Özgen, "Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri", *Bilimname* 18.1 (2010): 251-264.

tüphanesi'nde eserin bir yazması mevcuttur (nr. 1398). Eser, Yananlı tarafından sadeleştirilmiş ve yayınlanmıştır.¹⁶

Eserde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) hayatı, şahsiyeti ve Bayramiyye tarikatı ile ilgili bazı bilgiler aktarılmaktadır. Akün konuyla ilgili değerlendirmesinde bu çalışmanın, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatı hakkında o zamana kadar yapılmış çalışmaların en kapsamlısı olduğunu belirtir.¹⁷ Kitabın sonuna Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ait ilahilerden bazı seçmeler de ilave edilmiştir.

3.1.11. Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruh) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyile Matbû' ve Gayrı Matbû' Âsârını Hâvî Risâle

Rûmî 1329 [1913] senesi Martında İstanbul, Matbaa-i Bahriye'de basılan kitap 9 sayfadan oluşan küçük bir risaledir. Tahir Bey risaleyi hazırlarken *Silsilenâme-i Celvetî* isimli eserden faydalandığını ve buradan aldığı bilgilere göre İsmail Hakkı el-Celvetî'nin doğum tarihinin 1063 vefat tarihinin 1137 olduğunu, on bini aşkın manzumesi ve yüzden fazla eserinin bulunduğunu söyler.

Tahir Bey, İsmail Hakkı Hazretleri'nin yazmış olduğu 26'sı matbû olmak üzere toplam 106 eserini liste halinde vermektedir. Bu eserlerden matbû olanların yanına "mim" harfi koymuştur. Yine bu eserlerin içinden de sadece altısı hakkında yanlarına not düşmüş diğerlerinin sadece isimlerini vermekle yetinmiştir.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, "Hacı Bayram Velî", sad. H. Rahmi Yananlı, *Hacı Bayram Veli* içinde, haz. M. Ali Aynî, 201-214 (İstanbul: Akabe Yay., 1986). Ayrıca Tahir Bey'in eseri hakkında yapılmış bir kitap tanıtımı için bkz. Ercan Alkan, "Bursalı Mehmed Tahir b. Rif'at, Hacı Bayram-ı Velî, Dersaadet: Orhaniye Matbaası, 1341/1925, 14 s.", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 30 (2012): 218-220.

¹⁷ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 457.

3.1.12. *Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye*

1330 [1911-1912] ve 1332'de [1913-1914] İstanbul'da Kader Matbaası tarafından basılmış olan kitap 24 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser de *Ahlak Kitaplarımız*'da olduğu gibi Tahir Bey'in belirli bir konu hakkında yazılmış olan eserleri bir araya getirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu şekilde müstakil olarak basılmış olan ikinci kitabıdır. Çalışma daha kitap halinde basılmadan daha önce aynı isimle *Sebîlürreşâd*'da yayımlanmıştır.¹⁸ Eser yakın dönemde sırasıyla Severcan,¹⁹ Akpur²⁰ ve Deniz²¹ tarafından yayınlanmıştır.

Tahir Bey yapmış olduğu bu çalışmayı, atalarımızın daha çok sarf, nahiv, mantık, maânî, kelam, fıkıh gibi ilimlerle meşgul olduğu; buna karşılık devlet yönetimine, siyasete ve sosyal bilimlere dair eserlerinin bulunmadığı şeklindeki iddiaya karşı hazırlanmış olduğu söylemektedir.²² Kitabın içinde yazarı, dili, basılı olup olmadığı veya hangi kütüphanede bulunduğu ile ilgili bilgilerle beraber 172 eserin ismi sıralanmıştır.

3.1.13. *Kâtip Çelebi*

1331 [1913] senesinde İstanbul'da Kanaat Matbaası'nda basılan kitap 30 sayfadır. Tahir Bey yazdığı önsözde; daha önce yayınlamış olduğu *Müverrihîn-i Osmanîyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi* isimli eserin Kâtip Çelebi ile ilgili olan bölümüne, İstanbul'a gel-

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, "Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye", *Sebîlürreşâd* 9.231 (31 Kanûnusânî 1328): 400-401; a.mlf., "Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye", *Sebîlürreşâd* 9.238 (21 Mart 1329): 69.

¹⁹ Şefaettin Severcan, "Bursalı Mehmet Tahir Efendi ve Siyasete Mûteallik Asar-ı İslamiyyesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990): 585-595.

²⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Dair İslami Eserler (Siyasete Mûteallik Asar-ı İslamiyye)*, haz. Hikmet Akpur (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 1994).

²¹ Gürbüz Deniz, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset'e Mûteallik Âsâr-ı İslamiye Adlı Risalesi", *İslâmî Araştırmalar* 12.1 (1999): 58-64.

²² Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, "Siyâsete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye Mukaddimesi", *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tahir Bey* içinde, haz. Muallim Vahyi (İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1334), 106-108.

dikten sonraki araştırmaları sonucunda bazı ilaveler yaptığını ve bazı bilgileri de çıkardığını ifade etmektedir.

İki çalışma karşılaştırıldığında özellikle eserler kısmındaki bilgilerin düzenlenmiş olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre Tahir Bey ilk çalışmasında Kâtip Çelebi'ye ait 16 eserden bahsederken Şehrîzâde Mehmed Said'in *Târîh-i Nevpeydâ*'sından istifade ederek bu listeye 5 eser daha eklemiştir. Diğer yandan Kâtip Çelebi'ye aidiyeti şüpheli olan *Kâunnâme-i Teşrifât*'ı ise listeden çıkarmıştır. Tahir Bey eserler hakkında da öncekine göre daha kapsamlı bilgiler vermektedir. Özellikle *Keşfü'z-Zunûn*, *Takvîmü't-Tevârîh* ve *Cihânnümâ* eserlerinin içeriğinden ve ne zaman hangi amaçla yazıldıklarından bahsetmekte, yine kitapların baskıları ve tercümeleri hakkında bilgiler vermekte ve bu çalışmalarla aynı alanda yazılmış olan başka eserlerden de bilebildikleri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunlar dışındaki eserler hakkında ise genelde içerikleri ve telif zamanlarıyla ilgili daha kısa bilgiler verildiği görülmektedir.

81

Akün bu eserle ilgili olarak; Kâtip Çelebi hakkında daha önce yazılmış olan kitapla bunun arasındaki farkın bilinmemesinden dolayı bazı araştırmacıların eskisine başvurmalarından yakındır.²³ Kitap çıktığı dönemde, Kâtip Çelebi'nin yüksek ilmi şahsiyetini delilleriyle ortaya koyan ve eserleri hakkında en mükemmel ve doğru bilgiyi veren bir eser olarak karşılanmıştır.²⁴

3.1.14. *Menâkib-i Harb*

Kitap 1333 [1914-1915] yılında Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık ile Matbaa-i Hayriye tarafından ayrı ayrı basılmıştır.

²³ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 457.

²⁴ Mehmed Fuad Köprülü, "Kâtip Çelebi", *Tasvîr-i Efkâr* 781 (3 Receb 1331/26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913).

Matbaa-i Hayriye tarafından basılan kitap 30, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık tarafından basılan kitap ise 23 sayfadan oluşmaktadır. Eser Osmanlı harp tarihinde vuku bulmuş bazı kahramanlık sahnelerinin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmanın temeli Tahir Bey'in öğretmenlik yıllarında tarih dersleri için hazırlamış olduğu notlara dayanır. Önce *Sebilürreşâd*'da²⁵ Balkan Savaşı münasebetiyle yayınlanmış olan bu notlar daha sonra, Tahir Bey'in verdiği bilgiye göre, cihadın fazileti hakkında eserlerin *Cerîde-i Sûfiyye*'de yayımlanmış bir listesi ve konu ile ilgili bir makale de eklenerek risale şeklinde basılmıştır. Kozan ve Çakırbaş, eser üzerine bir makale yazmışlar ve metni yeni harflerle yayınlamışlardır.²⁶

82

Kitabın içeriğinde Osmanlı tarihinden bazı kahramanlık menkıbeleri, cihad ile ilgili tarihi şahsiyetlere ait bazı vecizeler, cihadın faziletine dair bir makale ve cihadın faziletine dair Osmanlı müellifleri tarafından yazılmış olan 38 adet esere yer verilmiştir. Tahir Bey yazmış olduğu önsözde bu tür bir çalışmanın eksikliğini dile getirmekte ve eserin yapılacak olan çalışmalara öncü olmasını temenni etmektedir.

3.1.15. *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*

Rûmî 1335 [1919] tarihinde Orhaniye Matbaası'nda basılmış olan kitap 38 sayfadan oluşmaktadır. Risale kitap olarak basılmadan önce *Kırım Mecmuası*'nda yayınlanmıştır.²⁷ Edirne

²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, "Osmanlı Menâkib-i Harbiyyesinden Bir Nebze", *Sebilürreşâd* 9.217-219 (18 Teşrinievvel 1328-1 Teşrinisani 1328): 165-166, 186-187, 202; a.mlf., "Osmanlı Menâkib-i Harbiyyesinden Bir Nebze", *Sebilürreşâd* 9.223 (6 Kanunuevvel 1328): 267; a.mlf., "Fezâil-i Cihad Hakkında Müellefât-ı Osmaniyeye", *Sebilürreşâd* 9.228, (10 Kanunusâni 1328): 347-348.

²⁶ Ali Kozan ve Ali Çakırbaş, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Menâkib-i Harb* Risalesi", *Tarihi Peşinde* 5.9 (2013): 37-71.

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, "Kırım Müellifleri", *Kırım Mecmuası* 1.16 (12 Kanunuevvel 1334/1918): 288-292; a.mlf., "Kırım Müellifleri", *Kırım Mecmuası* 2.17 (3 Kanunusâni 1335/1919): 302-309.

Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde eserin bir yazması mevcuttur (nr. 1380). Sarı herhangi bir sadeleştirme yapmadan sadece yeni harflere çevirerek eseri yayınlamış (1990), daha sonra bu çalışmanın yeni bir baskısı da yapılmıştır (2015).²⁸

Tahir Bey bu çalışmasında bilinen tasnifine uygun şekilde 6 mutasavvıf, 15 âlim, 15 şair, 6 tarihçi, 1 tabip ve 1 riyaziyeci olmak üzere toplam 44 Kırım asıllı Türk müellifin biyografisine yer vermiştir. Daha önceki çalışmalarına kıyasla Tahir Bey'in, bu eserinde müelliflerin ölüm tarihi sıralamasına çok fazla dikkat etmediği görülmektedir. Diğer yandan çalışmasında müelliflere ait beyitlere olabildiğince yer vermeye çalışmıştır. Çok nadir de olsa satır aralarında notlar halinde bahsi geçen şahısla alakalı olan başka kişiler hakkında da bilgilere rastlamak mümkündür.

3.1.16. *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*

Daha önce yayınlanmamış olan eser ilk defa 2014'te Tatcı ve Anılır tarafından neşre hazırlanarak yayınlanmıştır.²⁹ Eserin Konya Mevlana Müzesi (nr. 1630, 1067) ve Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda (nr. 3699) yazmaları mevcuttur. Akün ayrıca eserin bir nüshasının da Abdülbaki Gölpınarlı'da olduğunu belirtmektedir.³⁰ Tahir Bey'in, mürşidi Muhammed Nûru'l-Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında derlemiş olduğu bilgileri bir araya getirmek suretiyle kaleme almış olduğu biyo-bibliyografik bir eserdir. Melâmîlik hakkında

²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri*, haz. Mehmet Sarı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990); a.mlf., *İdâre-i Osmâniyye Zamânında Yetişen Kırım Mü'ellifleri*, haz. Mehmet Sarı (Afyon: Kocatepe Akademik Yayınevi, 2015).

²⁹ Mustafa Tatcı ve Burak Anılır, "Bursalı Mehmed Tahir Bey", *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* içinde, XV-XXVII (İstanbul: H. Yayınları, 2014).

³⁰ Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 460.

da bazı bilgilerin verildiği eser, dört bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır.³¹

3.1.17. *Osmanlı Müellifleri*

Üç cilt halindeki bu büyük çalışmanın ciltleri hazır oldukça yayına verilmiştir. Buna göre birinci cildin baskı tarihi 1333'tür [1915]. Bu cilt 406 sayfadan oluşmaktadır. Aynı yıl ikinci cildin 192 sayfadan oluşan birinci kısmı da hazırlanmış ve ilk ciltle beraber tek cilt halinde basılmıştır. İkinci cildin devamı olan 318 sayfalık kısım ise 1338'de [1919-1920] basılmıştır. Daha sonraları bu iki kısım toplamı 510 sayfa olacak şekilde tek cilt halinde, yani ikinci cilt olarak basılmıştır. 328 sayfadan oluşan üçüncü cilt ise 1342 [1923-1924] senesinde hazırlanıp basılabilmektedir. Böylece eser toplamda 1244 sayfadan oluşan kapsamlı bir çalışma şeklini almıştır. Dönemin savaş dönemi olması ve diğer taraftan Tahir Bey'in hayatının son demlerindeki rahatsızlığı kitabın bütün ciltlerinin arka arkaya basılmasını güçleştirmiştir. Bu şekilde Matbaa-i Âmire'nin farklı tarihlerde basmış olduğu kitabın Londra'da 1971 senesinde Gregg International Publishers tarafından üç cilt halinde bir tıpkıbasımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonradan eserin sonuna bir fihrist eklenmiştir. Eserin aslında kullanımı kolaylaştıracak bir fihrist yokken Selim Ağa Kütüphanesi Hafız-ı Kütübü Ahmed Remzi Akyürek, *Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* adı ile eserde adı geçen isimleri ve kitapları sayfalarına göre gösteren iki ayrı fihrist düzenlemiştir. İlk önce İstanbul'da 1928 senesinde 177 sayfa olarak ve müstakil bir şekilde basılan bu fihristler, üçüncü cilde sonradan eklenmiştir. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen eseri sadeleştirmişlerdir. Bu çalışma da üç cilt halinde yayınlanmıştır. İlk cildin baskı tarihi üzerinde yazmamakla beraber, ikinci cilt 1972'de üçüncü cilt

³¹ Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 34.

1975'te basılmıştır. Akün bu sadeleştirmenin bariz okuma hataları içerdiğini, bu sebeple çok güvenilir olmadığını kaydetmektedir.³² İlim çevrelerindeki genel kanaat de bu yöndedir. Bizim Büro Basımevi fihrist ile birlikte tek cilt halinde eserin yeni tıpkıbasımını gerçekleştirmiş (2000), aynı yayınevi daha sonra eseri yeni harflerle yine tek cilt halinde yayınlamıştır (2009).³³ Eser üzerine en son çalışmayı M. Ali Yekta Saraç yapmış ve sadeleştirmeye gitmeden eseri yeni harflere çevirmiştir. Çalışma, 2016 yılında Türkiye Bilimler Akademisi tarafından üç cilt halinde yayınlanmıştır.³⁴ Esere ait farklı yazmalar mevcuttur.³⁵

Tahir Bey planlamasını çok önceden yaptığı eserinden birkaç kez *Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî* diye söz etmiştir.³⁶ Rûmî 1325 [1909-19010] senesindeki bir makalesinde ise ismini *Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî* ya da *Mir'ât* olarak düşündüğünü ifade eder.³⁷ Ancak eserin ilk cildinin yayınlanacağı dönemde bu isimlerden vazgeçmiş ve çalışmasını *Osmanlı Müellifleri* adıyla yayınlamıştır.

Kitabın ilk işaretleri Tahir Bey henüz Manastır'da öğretmenlik yaptığı sırada belirmiştir. 1896'da telif edilen *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, tamamlanması seneler alacak olan bu büyük çalışmanın adeta provası mahiyetinde olmuştur. Bu eserde Osmanlı tarihi ve coğrafyası dışında yaşamış olan Müslü-

³² Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 460.

³³ Bursalı Mehmed Tahir ve Ahmed Remzi Akyürek, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, der. Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000); a.mlf., *Osmanlı Müellifleri I-III ve Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (Ankara: Bizim Büro, 2009).

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. Ali Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016).

³⁵ Eserin yazmaları için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi nr. 1459; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi nr. 5208, 5209, 5627, 6906, 6907, 6908, 6909, 6910, 6911, 6934, 6935.

³⁶ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-i Osmâniyye*'den Sekiz Zât, 5; a.mlf., *Ulemâ-yı Osmâniyye*'den Altı Zât, 5; a.mlf., *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, 6.

³⁷ Bursalı Mehmed Tahir, "İlm-i Ahvâl-i Kütüb", 36-42.

man-Türk ilim adamları üzerinde duran Tahir Bey bir bakıma o eserini tamamlamak maksadıyla Osmanlı tarihi ve coğrafyasında yaşamış olan Müslüman-Türk müelliflerini araştırmaya girişmiştir. Zaman içerisinde çalışmalarının ilerlemesiyle Tahir Bey de derin bir deryaya daldığını fark etmiş, belki ilk başta normal boyutlarda bir kitap olarak tasarladığı bu eserini üç ciltlik hacimli bir eser olarak geliştirmek durumunda kalmıştır. Tahir Bey'i başlangıçta böyle bir çalışmaya iten sebep ise o zamanlar batıdaki ilim çevrelerinde dillendirilen, tarihi süreçte Türklerin ilim ve medeniyete katkısının olmadığı iddiasıydı. O bu iddialara karşı koyabilmek adına, babasından ve şeyhi Harîrîzâde'den de kazanmış olduğu bir alaka ile biyografi ve bibliyografya üzerine çalışmalara başlamıştır.

86

Tahir Bey 14 ilâ 20. asrı kapsayan bu geniş zaman diliminde yetişmiş mutasavvıf, şair ve âlimleri yedi başlık altında toplamaya niyet etmişken hayatının son zamanlarında sağlığının elvermemesi nedeniyle ancak altı bölümü oluşturabilmiştir. Muallim Cevdet eserin 4000 küsur Osmanlı müellif ve mütercimi hakkında bilgi verdiğini söyler. Yukarıda sözü geçen fihrist yazarı Ahmet Remzi Akyürek ise çalışmasının baş tarafında "1600 kadar Türk müellefâtının isimleri ile müelliflerinin terceme-i halini muhtevi..." ifadesini kullanmaktadır. Buna karşılık olarak Muallim Cevdet'in hayatı ile ilgili bir eser kaleme almış olan Ergin, konu ile ilgili yerde Cevdet'in görüşünü savunarak Ahmet Remzi Efendi'nin tespitine anlam veremediğini dile getirmektedir.³⁸ Akün ise Cevdet'in verdiği rakamın gerçekte bağdaşmadığını dile getirir. Onun kendi tespitine göre kitabın içerisinde 1691 kişinin madde halinde biyografisi yazılmış, 480'in üzerinde kişiden de farklı maddeler içerisinde çeşitli notlar halinde bahsedilmiştir.

³⁸ Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1937), 449.

Tarafımızdan yapılmış olan sayımda eserin sahip olduğu bölüm-
lendirmeye göre “Meşâyih” başlığı altında 288 mutasavvıf,
“Ulemâ” başlığı altında 510 âlim (şer’î ve filolojik ilimlerle uğra-
şanlar), “Şuarâ ve Üdebâ” başlığı altında 566 şair ve edip, “Mü-
verrihûn” başlığı altında 237 tarihçi, “Etıbbâ” başlığı altında 84
tabip ve “Riyâziyyûnun” başlığı altında 107 raziyecinin eserle-
riyle beraber biyografilerine yer verilmiş olduğu görülmüştür.
Bu hesaba göre altı bölüm altında toplam 1792 şahıs tespit edil-
miştir. Ayrıca eserde 9000’in üzerinde kitaptan söz edildiği tah-
min edilmektedir. Tahir Bey’in planlamasına dahil olan yedinci
bölüm, yani coğrafyacilar bölümü, hastalığı nedeniyle yazıla-
mamıştır. Bunun yerine Tahir Bey, dostu Necip Asım Bey’in daha
önce yazmış olduğu bir makale ve tabloyu birkaç değişiklik ya-
pıp bazı notlar da ilave ederek eserin sonuna eklemiştir. Bu kı-
sımda coğrafya ilmine dair kaleme alınmış 171 eser ve müellifin
ismi geçmektedir. Eserde geçen isimler her bölümde alfabetik
bir tertiple sıralanmıştır. Harflerin kendi içindeki sıralamanın
ise vefat tarihlerine göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yer
yer bu tertibe uyulmamış olduğu da göze çarpmaktadır.

Tahir Bey eserinin faklı yerlerinde belli bir konuda yazıl-
mış olan eserleri gösterebilmek için tablolar oluşturmuştur.
Bunlar bazen belli bir kitap üzerine yazılmış şerhler, bazen belli
bir ilim dalında yazılmış olan eserler, bazen de belli ilim dalla-
rında uzmanlaşmış olan müelliflere dair düzenlenmiş olan tablo-
lardır. Bu tabloların buldukları sayfaları şu şekilde sıralamak
mümkündür: Mültekâ şerhleri (1: 183-184), Kadı Beyzâvî Tefsiri-
ri’ne yazılmış olan şerhler (1: 334-336) ve Kadı Beyzâvî’nin Fati-
ha Tefsiri’ne yazılmış olan şerhler (2: 29-30), fetva mecmuaları
(2: 61-64), İslâm müdafaanemeleri (2: 151-153), mevlidler (2:
222), kitapta biyografisi verilmeyen bazı müelliflerin tarihle ilgili
eserleri (3: 166-189), sefaretnameler (3: 189-190), teracim-i ahval

kitapları (3: 191-199), tabakâtü'l-arz (jeoloji) hakkında yazılan kitaplar (3: 207-208), tıp kitapları (3: 245-248), Osmanlı zamanında ser-etibbâlık yapmış olanların isimleri (3: 249-251), mimarlar (3: 310-311), musikî eserleri (3: 311) ve çiçekçilik ilmi (3: 312) ile uğraşanlar. Tarih, biyografi ve coğrafya ile ilgili verilen listelerde o zaman hayatta olan müelliflerin de isimlerine yer verildiği görülmektedir.

Biyografileri verirken Tahir Bey'in temel çerçevede dikkat ettiği hususlar; müelliflerin doğum ve ölüm tarihlerini, mesleğini belirtmek ve özellikle eserlerinin tespitini yapmak olmuştur. Tahir Bey müellifin yaşadığı dönemi net olarak belirlemeye ayrı bir özen gösterir ve bu amacı doğrultusunda gittiği her yerde mezarları incelemeye koyulurdu. Bu şekilde birçok müellifin vefat tarihi ve yerini tespit edebilmiştir. Yine ele aldığı kişilerin hayat hikayelerini vermektense daha çok eserlerini saymaya önem vermiştir. Zira o, eski teracim kitaplarında görüldüğü şekliyle, hayat hikayesini ayrıntılarıyla anlatmanın bir kimseyi tanıma konusunda çok faydalı ve gerekli olmadığı kanaatindedir. Aslo-lan bir müellifin eserlerini tanıyıp ona göre kendisi hakkında bir yargıya ulaşmaktır.

Tahir Bey belge ve bilgi bulma amacıyla şahsi bir gayret göstermiş olmakla beraber daha önce yazılmış olan eserlerden de sıklıkla istifade etmeye çalışmıştır. Faydalandığı eserlerin listesini *Osmanlı Müellifleri*'nin birinci cildinin başında vermiştir. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz: *Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye* ile Atâî, Uşşâkî ve Şeyhî tarafından yapılan zeylleri; Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn'u* ile İbrahim Rûmî, Hanifzâde, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey tarafından yapılan zeylleri; yine Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl'ü*; Şemseddin Sami'nin *Kâmûsu'l-A'lâm'ı*; İsmüddin Ahmed Efendi'nin *Mevzûâtü'l-Ulûm'u*; Yağlıkçızâde Ahmed Rif'at Efendi'nin *Lûgat-ı Târihiyye ve*

Coğrâfiyye'si; Faik Reşad'ın *Eslâfı*; Muallim Naci'nin *Esâmî* ve *Mecmûa-i Muallim'i*; İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ı (Tarih-i Bursa) ve zeylleri; Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadîkatü'l-Cevâmî'* ve *Mecmûa-yı Vefeyât*'ı; Ebu'l-Hasenât Muhammed Leknevî'nin *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye'si*; Harîrîzâde'nin *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik'i*; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*; Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn* ve *Âsâru'l-Musannifîn*'i ile *Îzâhü'l-Meknûn*'u; Rızâ Tahsin'in *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye'si*; Mehmed Esad'ın *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye* ve *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Hümayûn*'u; *Sicill-i Osmânî*; tezâkir-i şuarâ eserleri olarak Sehî, Latîfî, Hasan Çelebi, Riyâzî, Ahdî, Beyânî, Esrâr Dede, Aşık Çelebi, Râmiz, Kâf-zâde ve zeyli, Bursalı Belîğ, Rizâ, Sâlim, Fatîn, Şuarâyı Âmid tezkireleri; basılmış ve basılmamış menakıbnameler; Osmanlı kütüphanelerinin çoğunun kataloğu ile Mısır Kütüphanesi kataloğu.

Tahir Bey çalışmasında Osmanlı devrinde yaşamış olan bütün müellifleri kaydetme gibi bir iddiada bulunmamıştır. O araştırmaları sonucunda ulaşabildiği müellifleri elden geldiğince eserleriyle beraber derli toplu bir şekilde kaydetmeyi amaçlamıştır. Zaten altı asırlık bir dönemin biyografisini yazmanın bir tek kişinin altından kalkabileceği bir yük olmadığını kendisi de bilincindedir. Bununla beraber eseri, ilk cildinin yayınlanmış olduğu 1915 senesinde ilim çevrelerinde ses getirmiş ve takdirle karşılanmıştır. 9 senelik bir zaman içinde diğer ciltlerin de yayınlanması sonucu Tahir Bey, sadece Türkiye'de değil Avrupa'da da zamanının en büyük Türk bibliyografya âlimi şeklinde anılmaya başlamıştır. Bu büyük çalışma hakkında *Tasvîr-i Efkar*, *İkdam*, *Sabah*, *Türk Yurdu*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Tûran* gibi dönemin daha birçok basın yayın organında konuyla ilgili makaleler yayınlanmışlardır.

Kazanmış olduğu takdirler yanında *Osmanlı Müellifleri* ilim çevrelerinden ciddi eleştiriler de almıştır. Bu eleştirilerin geneli metotsuzluk, yüzeysel kalma, kaynaklardan yeteri kadar istifade etmeme gibi hususlar üzerinde birleşmektedir. Diğer taraftan yazma eserlerin buldukları kütüphanelerdeki numaralarının belirtilmemiş olması, basılmış eserlerin baskı yer ve tarihlerinin verilmemiş olması ve birden fazla branşta eser yazmış olan müelliflerin Tahir Bey'in benimsemiş olduğu usul sebebiyle tek bir bölümde yazılmış olması eleştirilen durumlardandır. Bazı müelliflerin ise bulunması gereken bölümde yazılmamış olup çok da önemli olmayan bir eserden dolayı başka bir bölümde yazılmış olması yine eleştiri alan bir diğer noktadır. Meselâ, tarih alanındaki eserlerinin ağırlıklı oluşundan dolayı tarihçiler bölümüne yazılmış olması gereken Hezarfen Hüseyin Efendi tıpla ilgili birkaç eserine bakılarak tabipler kısmına konmuş, öte yandan divançesi ve *Muhayyelât*'ının önemine binaen edipler arasında yer alması çok daha uygun olan Giritli Aziz Efendi sadece *Sefaretnâme*'sinden dolayı tarihçiler arasında gösterilmiştir. Bir şahsa iki ayrı bölümde yer verildiği de olmuştur. Örneğin Gelenbevî İsmail Efendi hem âlimler hem de riyaziyeciler başlığında yer almıştır. Muallim Cevdet eser ile ilgili tenkitlerini 5 madde halinde sıralar:

Birincisi; eserin meşayih, ulemâ, şua ve üdebâ, müverrihîn, etibbâ, riyâziyyûn ve coğrafiyyûn şeklinde fasıllara ayrılması doğru değildir. Zira eskiden ihtisasa kıymet verilmezdi. İkincisi; hal tercümeleri kısadır ve doyuracak derecede değildir. Üçüncüsü; herhangi bir zattan, meselâ Amasyalı bir mutasavvıftan bahsederken ne isimde alfabe sırası ne de o meslek erbabından olmadığı halde münhasıran Amasyalı birisini “...eserin sahibi ... de Amasya'dan yetişen fazıllardandır.” diye istitrâden bahsetmiş olmasının hiçbir faydası yoktur. Dördüncüsü; eserin sonuna müellif veya mütercimlerin adları ile eserlerini alfabe sırasına göre gösterecek hiç olmaz-

sa iki indeks ilavesi lazım gelirken eser bundan da mahrumdur.³⁹ Beşincisi; bahsedilen kitaplar nerede ve ne zaman basılmış, kaç sayfededir, hangi dildedir? Bunlar hep karanlık bırakılmış.⁴⁰

Vasfi Mahir Kocatürk'ün eser hakkındaki eleştirisi ise şu şekildedir:

Fakat sadece bibliyografya bilgililiği ile kalmayıp tarihçilik ve tenkitçilik yollarına da giden Tahir'in eseri tertip, tasnif, tetkik, bilhassa modern görüş ve tahlil bakımından mükemmel bir eser değildir. Esas ve ruh itibarıyla eski tezkireciliğin devamı, az çok yenilemiş şeklidir.⁴¹

Bunun yanında Kocatürk; eski tezkire ve biyografi eserlerinden faydalanmakla beraber bunlardan görmediklerinin de bulunması, buralardan aldığı bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirmemiş olması ve doğru bilgilerle beraber sıklıkla yanlış bilgileri de aktarması, faydalandığı kitaplarda olmayan eserler hakkında bilgiler vermesi ve fikir yürütmesi, birçok konuda yanlış hükümler vermesi, tasnif, tahlil ve eleştiri yaparken belirli bir metot ve bilinçli bir görüşünün olmaması, şair, âlim, şeyh ve tarihçiyi çoğunlukla birbirine karıştırması gibi konularda da Tahir Bey'i eleştirmektedir.⁴²

Bütün bu eleştirilere rağmen hiç kimse yapılan çalışmanın büyüklüğünü ve ilim dünyasının ihtiyaç duyduğu bir eser oluşunu inkâr etmemiştir. Bugünkü biyografi ve bibliyografya ilmi söz konusu edildiğinde *Osmanlı Müellifleri*'nin yetersiz ve eksik bir konumda kalmış olduğu aşikârdır. Bununla birlikte şurası da bir gerçektir ki, aradan geçen bunca zamana rağmen eserin yerini alabilecek ikinci bir çalışma ortaya konamamıştır ve *Osmanlı*

³⁹ Yukarıda da geçtiği üzere bu eksiği Ahmed Remzi Akyürek gidermiştir.

⁴⁰ Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı*, 450.

⁴¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi* (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964), 753.

⁴² Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 753-754.

Müellifleri hâlâ raflardaki yerini muhafaza etmekte ve araştırmacılar sık sık ona müracaat etmektedirler.

3.2. Dinî İlimler

Tahir'in dinî ilimlerden özellikle tasavvuf alanına ilgi duyduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki bu alanda sadece araştırma yapmakla kalmamış, özellikle hayatının ilk evrelerinde tasavvufi topluluklarla yakın temaslar kurmuş ve sohbet meclislerinde yer almıştır. Diğer yandan onun tefsir ve hadis alanlarına da ilgi duyduğu ve bu alanlarda da küçük hacimli eserler verdiği görülmektedir. Bu başlık altında Tahir Bey'in dinî ilimler üzerine yazmış olduğu birkaç eseri üzerinde durulacaktır.

3.2.1. *Nazar-ı İslâm'da Fakr*

1330'da [19011-1912] İstanbul'da Osmanlı Matbaası'nda basılan kitap 14 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey'in tasavvufi yönünü yansıtan bir çalışmadır ve hazırlanmasından on yedi yıl sonra basılmıştır. Eserde, hadislerden ve mutasavvıfların şerhlerinden yola çıkılarak, İslâm'daki fakrın yoksulluğun ötesinde ne anlam ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Çelik eseri, sadeleştirerek ve gerekli gördüğü yerlerde tasavvuf konularıyla ilgili geniş açıklamalar yaparak yayımlamıştır.⁴³

3.2.2. *Delîlü't-Tefâsîr: İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dair Ma'lûmât-ı İcmâliyye*

1324'te [1906-1907] İstanbul'da Hilâl Matbaası, 1325'te [1907-1908] de Necm-i İstikbâl Matbaası tarafından basılmış olan eser 63 sayfadır. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde eserin bir yazması mevcuttur (nr. 1149).

⁴³ İsa Çelik, "Bursalı Mehmed Tahir'in Yorumuyla 'Nazar-ı İslâm'da Fakr'", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003): 192-206.

Eserde tefsir tarihi ve usulüne dair bazı bilgiler özlü bir şekilde derlenmiştir. Bu anlamda tefsirin tarifi, gayesi, tasnifi hakkında bilgiler verilmekte, Kur'ân ilimlerinin taksimi, Kur'ân-ı Kerîm'in harf, kelime, sure ve ayet sayısı, surelerin nüzul itibarıyla tertibi gibi çeşitli konulara kısaca değinilmektedir. Eser aynı zamanda bibliyografik bir çalışmadır. Zira Tahir Bey bu çalışmasında, tarih boyunca yazılmış tefsir eserlerini ve tefsir ilmine yardımcı olması için hazırlanmış sözlükleri bibliyografik listeler halinde vermeye çalışmıştır.

3.2.3. *Fezâil-i İmam Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerîfe ve Tercümeleri*

Eserin, Hz. Ali'nin fazileti hakkında rivayet edilen hadisleri ve tercümelerini içerdiği anlaşılmaktadır. Gölpınarlı çalışmanın zeylinde Muaviye aleyhinde hadislerin de yer aldığını ifade etmektedir.⁴⁴ Makedonya kütüphanelerindeki Türkçe yazma eserler için hazırlanmış bir katalogda eserin Narodna i Univerzitetaska Biblioteka Skopje Manscripts Turks II/307 vr. 59b-68b'de bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁵

3.2.4. *Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerîfe ve Tercümeleri*

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında rivayet edilen hadisleri ve tercümelerini konu edindiği anlaşılmaktadır. Muallim Vahyi eserin ismini, Tahir Bey'in basılmamış eserleri arasında vermektedir.⁴⁶ Eserin akıbeti hakkında ayrıca bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴⁴ Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, 329.

⁴⁵ Yaşar Aydemir ve Abdülkadir Hayber, *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu* (Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı [TİKA], 2007), 148-149.

⁴⁶ Bkz. Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 194.

3.2.5. *Mecmûa-i Tahir*

Tasavvuf, kelâm, ahlâk ve tarih gibi alanlarla ilgili güncel ve güncel olmayan çeşitli meseleler hakkında derleme ve telif ile oluşturulmuş bir eserdir.⁴⁷ Muallim Vahyî bu eseri de Tahir Bey'in basılmamış eserleri arasında zikretmektedir.⁴⁸ Eserin akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3.3. Edebiyat

Tahir Bey ilgi duyduğu ve öğretmenliği açısından önemseydiği alanlardan biri olarak edebiyat alanında da iki eser vermiştir. Bu eserlerin oluşmasında edebiyat dersleri için hazırlamış olduğu notların katkısının olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.1. *Müntehabât-ı Mesârî ve Ebyât*

1328 [1910] yılında İstanbul'da Necm-i İstikbâl Matbaası tarafından basılan kitap basımından on beş yıl önce, Tahir Bey'in Manastır'da edebiyat derslerine girerken yapmış olduğu çalışmalar neticesinde oluşmuştur. Türk şiirinin güzel örneklerinden derlenmiş antolojik bir eserdir. Tezkireler, biyografi eserleri, diğer müntehabât çalışmaları ve yüzü aşkın divanın taranmasıyla seçilmiş beyit ve şiirlerden oluşmaktadır. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde esere ait iki yazma nüsha vardır (nr. 1869, nr. 6596). Tavukçu tarafından yeni harflere çevrilmiş ve metinle birlikte neşredilmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Eser hakkında bkz. Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 34; Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, 329; Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", 460.

⁴⁸ Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 194.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Müntehabât-ı Mesari' ve Ebyât*, haz. Orhan Kemal Tavukçu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1997).

3.3.2. *Mecmûa-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Fârisiyye*

Eser mevcut değildir. Türkçe eserlerde kullanılan Arapça ve Farsça seçme veciz sözleri bir araya getiren bir derleme olduğu isminden anlaşılmaktadır.

3.4. Tercüme

Suyûtî'nin İslâm ahlakı üzerine kaleme almış olduğu *el-Ehâdîsü'l-Münîfe fî Fazlî's-Saltanati's-Şerîfe* adlı eserinin Tahir Bey tarafından yapılmış tercümesidir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde (Mehmed Reşad, nr. 915) ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde (Hadîsi Türkî Talat, nr. 2) mevcuttur. 1992 yılında ilgili ansiklopedi maddesini kaleme alan Akün, eserin yazması hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etmektedir. Bu da yazmaların varlığından yakın zamanda haberdar olduğunu göstermektedir.⁵⁰ Ayrıca tercümeden söz eden kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında Suyûtî'ye ait olan eser adının “Ehâdîsü's-Şerîfe fî Saltanati'l-Münîfe” şeklinde yanlış kaydedilmiş olduğu dikkati çekmektedir.⁵¹

⁵⁰ Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir”, 460.

⁵¹ Bkz. Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 194; Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir”, 460; <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-ehad%C3%AEsus-ser%C3%AEfe-f%C3%AE-saltanatil-mun%C3%AEfe/90046> (Erişim tarihi: 09.09.2017); <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ehad%C3%AEs-i-ser%C3%AEfe-f%C3%AE-saltanat%C3%AElmun%C3%AEfe/113896> (Erişim tarihi: 09.09.2017).

SONUÇ

Hayatı gözden geçirildiğinde Bursalı Mehmed Tahir'in Anadolu'da asırların süzgecinden geçerek oluşan Müslüman-Türk geleneğiyle yetişmiş bir Osmanlı aydını olduğu hemen göze çarpmaktadır. O hayatını yaptığı işe adayan bir görev insanı olduğunu her yönüyle göstermiştir. Hayatı boyunca millî ve manevî değerlerinden kopmamış, 19. asrın buhranlı yıllarında bir çıkış yolu bulabilmek adına eline geçen her türlü fırsatı içtenlikle değerlendirmeye çalışmıştır. Bununla beraber neredeyse bütün ömrünü biyografi ve bibliyografya çalışmalarına hasreden Tahir Bey, bu alandaki samimi çaba ve gayretiyle haklı bir ün kazanmıştır. Onun bibliyografya ilmi açısından 19. yüzyıl öncesi eski dönemle modern dönem arasında bir köprü konumunda olduğunu ifade etmek mümkündür. Tahir Bey daha önce bu alanda yapılmış olan çalışmaları gözden geçirmiş, içinde bulunduğu asrın ilmî anlayışı ve yöntemlerini de hesaba katarak teracim kültürünü geliştirmeye çalışmıştır. Ancak teracim geleneğinde şahısların hayat hikayeleri öne çıkarken o daha çok incelediği şahısların eserlerini ön plana çıkarmaya gayret göstermiştir. Zira ona göre; özelde bir şahsın, genelde ise bir milletin kemalini ve gelişmişlik seviyesini gösterecek olan şey ancak yazılmış olan kitaplarıdır.

Tahir Bey bibliyografyanın bir millet için önemini idrak ettikten sonra adeta hayatını bu işe vakfetmiş ve tasavvuf ve siyaset gibi ilgi alanlarını büyük ölçüde terk etmiştir. Çalışmaları süresince bibliyografyaya dair pek çok eser yayınlamış, ayrıca gazete ve dergilerde konuyla ilgili yazılar yazmıştır. Kaleme almış olduğu yazı ve araştırmaları, alana ilgi duyan ilim erbabını heyecanlandırmıştır. 20-25 yıllık aralıksız çalışmasının sonucunda Tahir Bey, bugün dahi araştırmacılar tarafından sıklıkla başvuru bir kaynak olarak *Osmanlı Müellifleri* adlı eserini vücuda getirmeyi başarmıştır. Üç ciltlik bu eser, iki bine yakın mutasav-

vıf, şair ve âlimin hayatı ve eserleri hakkında bilgi sunmaktadır. Tahir Bey eserini oluştururken sadece diğer kaynaklarda geçen bilgileri derlemekle yetinmemiş; sıklıkla konunun uzmanlarına başvurmak, bizzat eserleri incelemek ve hatta mezarlıkları görmek suretiyle bilgi toplamaya çalışmıştır. Onun çalışması bir yönüyle önceki teracim ve tezkire yazıcılığının devamı gibi görülse de aslında Tahir Bey yaptığı araştırmalarla bu geleneğin muhtevasını genişletmiş ve modern ilmî usullere daha uygun hale getirmiştir. Diğer yandan bu eser hem yayınlanmış olduğu dönemde hem de daha sonra alanın uzmanları tarafından eleştirilere de maruz kalmış ve eksik yönleri dile getirilmiştir. Bu eleştirilerse daha çok metotsuzluk, yüzeysel kalma, kaynaklardan yeteri kadar istifade etmeme gibi konular üzerinde birleşmektedir. İlimde ihtisaslaşmanın pek olmadığı bir dönem için âlimlerin tarihçi, tabip, riyaziyeci gibi başlıklar altında kategorize edilmesi, bununla birlikte bazı şahısların bulunması gereken başlık altında bulunmaması, bazen de tek bir şahsın iki ayrı yerde söz konusu edilmesi gibi durumlar da eleştirilen hususlardandır.

Mevcut olan eksiklikler belirtilmekle birlikte Tahir Bey'in yapmış olduğu bu çalışmaların, önemini günümüze kadar muhafaza etmiş olduğunu belirtmek gerekir. Zira başta *Osmanlı Müellifleri* olmak üzere Tahir Bey'in eserleri günümüzde bile araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan başvuru kaynakları olma durumundadır. Son yıllarda Tahir Bey ve eserleri hakkında yapılan çalışmaların sayısında gözlemlenen artış, görece geç kalmış olmakla birlikte olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Özellikle *Osmanlı Müellifleri* üzerine, gerek sadeleştirilmesi gerekse yeni harflere çevrilmesi şeklinde yapılmış olan güncel yayınlar da bu eserden istifadeyi araştırmacı ve okuyucular için oldukça kolaylaştırmış durumdadır.

EK 1: “İlm-i Ahvâl-i Kütüb” Başlıklı Makalesi (Latin Harfleriyle)

İlm-i Ahvâl-i Kütüb¹

İlm-i Ahvâl-i Kütüb, isminden de anlaşıldığı üzere; bizi müellefât ve musannefâtın ahvâl-i umûmiye ve husûsiyesinden haberdar eden bir ilm-i kesîrû'n-nâfi'dir. Mir'ât-ı terakkiyât-ı beşer olan ilm-i tarihin bir şû'be-i uzmâsıdır. Şuabât-ı tarihten olan ilm-i terâcim-i ahvâl ile de münasebet-i külliyesi vardır. Beriki müessirden esere, öteki eserden müessire intikal suretiyle arz-ı malumât eder. Eserden müessire istidlâlin kuvvet-i mantıkiyesi ve müellefâtın yazılmış oldukları zamandaki terakkiyât ve tekemmülât-ı maneviye ve binnetice maddiyesini mükemmelen irâe ve izah eylemekteki kat'iyet-i müsellemesi nazar-ı itibara alınırsa ilm-i ahvâl-i kütübün ne derecelerde şâyân-ı ehemmiyet ve tetkîk, sezâvâr-ı tedvîn ve tahkîk olduğu kolayca tahakkuk eder.

Yalnız bu ilimdir ki umûm erbâb-ı ilim ve kemâlin kıymetini bildirir. Bu husustaki efkârı hurâfât ve esâtîr dereklerine tenezzülden veya bir hiss-i sefil-i gazezkârînin esir ve zebûnu kalmak aşağılığından tamamiyle kurtarır. Bugün bizde nice müellif ve musannifler vardır ki fevkalâde bir kudret-i ilmiye ve edebiye sahibi zannedildikleri halde bu ilim sayesinde kuvvet-i ilmiyelerinin derece-i mutavassıtada olduğu görülmekte ve nice mensî dühât-ı musannifîn ve erbâb-ı kemâl var ki kudret-i bülend dehâetleri namına bir tâk-ı takdîs ve ibcâl inşası bir farîza-i kadirşinâsî bulunduğu tahakkuk eylemektedir.

Bu nokta-i nazardan denebilir ki; bir milletin istidad-ı kemâli, kabiliyet-i mahsûsa-i ikbâli ancak kendisinin bibliyogra-

¹ Hüdavendigâr Gazetesi (1325 [1907]).

fisi ile pek güzel ve hatta yanlışsız anlaşılır. Ve bir milletin ilm-i ahvâl-i kütübü müdevven oldukça o milletin encâl ve ensâli harita-i âlemden kalksa da nâm-ı zî-ibcâli müebbeden yaşar. Bugün ulûm ve fûnûn bütün mütemeddin akvâm ve milel için en felâh-nümûn bir vasıta ve silah ise her milletin bibliyografisi de öyle bir silahın mükemmeliyetini ve hüsn-i isti'mâlindeki maharetini o millete ait olmak üzere vazıhan irâe eyler.

Bugün milletleri meşâhiri ile meşâhirini de âsârı ile anlamak en kestirme ve en câlib-i dikkat bir tariktir. Bu tarikin nirengi noktalarını gösterecek ise ancak bibliyografidir. Bu ilmin fevâidi umumî olduğu gibi hususiyeti de tahakkuk eder. Müellifini ve müellefâtı nisbet-i mevzûlarına göre tasnif eder, ebvâb ve füsûlü, yazma-basma, âsâr-ı nâdireden olup olmadığı hakkında beyân-ı malumat eyler, tarz-ı tahrîrini de bildirir. Âsâr-ı nâdireden olan musannefâtın buldukları kütüphaneleri gösterir. Fazla olarak da sînâyi-i nefise-i İslâmiyyeden ola hat, teclid, tezhib hususunda haiz oldukları kıymeti de anlatır.

100

İşte bizde kütüphanelerin fihristleri bu ilm-i cemîl usûl ve kavâidine tevfiik ve tatbîk edilmeyerek meydana getirilmiş olmak neticesidir ki kütüphanelerimizin muhteviyât-ı kıymettârına karşı bigâne ve lakayd kalmışız. O kadar ki bu cehl ve kadirnâşinâsî ile hemen en kıymetli müellefâtımız Avrupa'ya aşmıştır. Bunun bizim için ne derecelerde azîm ve elîm bir ziyâ ve şeyn olduğu meydandadır. Hele müellif yazısı ile aşırılan kütüb-i nâdire için ne kadar acınsak yine azdır.

Bugün müellif yazısı ile Lizbon Kütüphanesi'nde ahz-ı mevkî ihtirâm eden "İhyâü'l-ulûm" garbın ne derecelerde bir hiss-i âlî-i kadirdânî ile mütehasıs olduğuna delildir.

Bu ilmin, istifâde-bahş-ı ahlâf olacak âsâr-ı kıymettâr meydâna getirmiş ve hayat-ı sâniye ile ilelebed yaşamak hak ve

salahiyetini ihraz etmiş olduğu halde nâmı-şânı külliyyen mensû nice musannifni ihya edeceği cihetle manen meşkûriyet ve mebrûriyeti ayrıca nazar-ı dikkat ve itibar-ı celbe şayandır.

Erbâb-ı mütâlaa ve bilhassa ashâb-ı tahassus ve tefahhus için ne derecelerde ehem ve elzem idüğü ise pek aşikârdır. Bu ilme ait fikdân-ı vukûftur ki meraklı erbâb-ı mütâlaamızı mahsûr bir daire içinde bırakmış ve ihâta-i ilmiyelerini istidatlarıyla mütenâsip bir surette tekemmülden alıkoymuştur.

Mütehassîsîn ve yeni müellifîn ve mütefenninîn için ise bâdî olduğu noksan ve suûbet pek büyüktür. Erbâbına hafî değildir ki bir ilim ve fennin mütehassısı o fenne dair mümkün olabildiği kadar birçok eser mütâlaa etmek mecburiyetindedir. Ta ki, ihtisas hâsıl ettiği fennin safahât-ı mütekâmilesini görmüş olsun. Bugün her hangi bir şu'be-i ilme ait olursa olsun bir eseri tahrîr ve telif edecek zat o şubede kendinden evvel müellif olanların âsârını görüp tettebbû' eylemek lüzûmunu unutursa mümkün değil telifinde bir eser-i terakkî ve tekemmül görülemez. İşte birçok musannefâtımızın hâl-i ibtidâide kalması hep bu noksân-ı tettebbû'dan, bu tettebbû'da bize ilk ve son rehberliği edecek ilm-i ahvâl-i kütübe adem-i vukûftandır. Hele lügat ve kâmûsa, hikmet ve felsefeye dair telifâtta bulunacaklar; yeni yeni ıstılahât-ı hikemiye vaz' ve tesîs eylemek ihtiyacını his ve izale eyleyecekler bu yoldaki kâffe-i musannefâtımızı, hiç olmazsa bu musannefâtın ümmehât-ı güzîdesini tetkîk eylemeleri mertebe-i vücûbdadır. Bu emr-i sa'b ve ehem ise her şeyden evvel bibliyografimize ıttılâ' ile mümkün olur.

İşte bibliyografi bizi hariçten tanıyacılara ne kadar müfid ve mühim bir tesir icrâ ediyorsa bize de bizliğimizi, maârifteki istidât ve husûsiyetimizi, derecât-ı terakkî ve tekemmülümüzü de o derece tanıtır öğretir. Binâenaleyh diyebilirim ki, bizdeki ihtiyâcât-ı maâriften hemen en büyüğü bu zamân-ı

hürriyet-nişân ile mütenâsip bir Osmanlı bibliyografisini meydana getirmektedir.

Şarkta sırf bu ilme dair eser yazarların en meşhuru ulemâ-i Arabdan İbnü'n-Nedîm merhûmdur ki “Fihrisü'l-ulûm” isimindeki eser-i Arabîsi Alman müsteşriklerinden Güstav Flügel tarafından Almanya'da tab'edilmiştir.

Ulemâ-i Osmâniyyeden bu ilm-i cemîle hizmet edenlere gelince; en başta Taşköprülü Ahmed Efendi merhûmu görürüz ki oğlu Kemâleddin Efendi tarafından tab' ve temsil edilen “Mevzûâtü'l-ulûm” bu hizmetin azamet ve menfaati hakkında kanaat-bahş bir fikir verebilir.

İhâta-i ilmiye sahibi olmakla umum Osmanlı ulemâsı arasında bir mevki-i mümtâz ihraz eden Kâtip Çelebi merhûmun Arapça “Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn” nâm eser-i âlîsi ise en meşhur ve kıymettâr bir telif olmak üzere bu ilim nâmına bir tâk-ı imtiyaz-şîardır. Bu eserin metn-i Arabîsi ile birlikte yedi cilt üzere Latince olarak Leipzig'de Güstav Flügel tarafından tab'edilmiş ve nihayetine de Hanifzâde Ahmed Tahir Efendi merhûmun âsâr-ı nev ismindeki zeylinin ilâve kılınmış bulunması Garpça da ne derece kıymet ve şöhet kazandığına bir delîl-i sâtî'dır. On dört bin kûsür kitap ve müellifi muhtevîdir. Şu kadar ki unvan-ı ilmin ilk harfi ile tevafuk eylemek üzere kütüb ve müellifin sıraya konmuş bulunmak yüzünden suhûlet-i istilâ ve istimâli kısmen haleldardır. Bu eser-i cesîm ve âlîye arabacılar şeyhi İbrahim Efendi tarafından da bir zeyl ilâve edilmiş ve âhiren İstanbul'da iki cilt üzere tertib ve tab'edilen tab'asına bu ilâve zammolunmuştur. Şu kadar ki, tâbî' bu ilâveden katiyen bahsetmemiş ve bir işaretle de bulunmamış olmak hasebiyle bir zühûl-i azîm bâdîsi olmuştur. Şöyle ki, ilâve-i marûzada zeyli sâlifûlbeyânda mûnderiç olan ve bittabi Çelebi merhûmdan zamanen pek sonra gelen müelliflerin müşârûnileyhten evvel ha-

yatta bulunmuş ve telif-i âsâr eylemiş olduklarına dair işbu tab'a zehâb-ı umûmî husûlüne bâis olmuştur.

Daha evvelce Mısır'da tab'edilmiş olan metni yalnızdır. Ve bu zehâb-ı zarûrînin izâlesine hâdim bulunmaktadır.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey merhum ile şuarâ-yı Osmâniyyeden Vişne-zâde Mehmed İzzet Efendi'nin de ayrıca gayr-ı matbû' zeylleri vardır. Bunlardan Bey merhûmun hatt-ı destiyle muharrer nüsha manzûr-ı âcizî olmuştur.

1322 senesinde Selânik Rüşdiye-i Askeriyesi müdiriyetinde bulunduğum evânda tab'ettirmiş olduğum "Müverrihîn-i Osmâniyyeden Âlî ve Kâtip Çelebi" nâm eser-i vecîzde dahi bu bâbda izahât-ı kâfiye îtâ edilmiştir. Bu makale-i muhtasara ile izâle-i teşnegî-i malumât edemeyecekler oraya mürâcaat buyursunlar.

103

Bu esere dair zamanımız ilm-i ahvâl-i kütüb ulemâ ve mütehasisîninden jandarma dairesi mirlivâliğından mütekâit Bağdâdî İsmail Paşa'nın "İzâhü'l-meknûn" nâmındaki zeyli ciddnen şâyân-ı takdîrdir. On altı bin telif-i İslâmî hakkında beyân-ı malumât eder.

Müşârunileyhin bu zeylinden başka bir de "Esmâü'l-musannifin ve Âsâru'l-musannifin" namında bir külliyâtı vardır ki sadr-ı İslâm'dan zamanımıza kadar bilcümle müellifin-i İslâmiyenin hurûf-ı hecâ üzere esmâ ve âsârını ihtiva etmektedir. Bu eser-i cesîm yorulmak bilmez, fütur getirmez otuz senelik bir sa'y-i mütetebbiânenin zâde-i nâdide-i necîbidir.

Bu gibi âsâr-ı cesîmenin kisve-i nevin tabâate bürünmesi ise herhalde hükümetin, maârif-i umûmiye-i milletin muâvenet ve takdiri ile kâbilidir. İlm-i ahvâl-i kütübün umûmiyeti, umûma

şâmil menfaati nazar-ı itinaya alındığı takdirde bu hakikat her ferd-i İslâm tarafından meaşşükran itiraf ve tasdik edilir.

Erbâb-ı maâriften Merzifonlu Abdurrahman Eşref Efendi merhûmun bu vadideki Türkçe “Tezkiretü'l-hikem fî Tabakâti'l-ümem” ünvanlı telif-i kymettârları da şâyân-ı zikir ve tâdâttır. Bu eser “Mevzûâtü'l-ulûm” ile “Keşfü'z-zunûn” mezc edilerek veciz bir icmâl suretinde meydana getirilmiştir. Birinci defa Mısır'da, def'a-yı sâniyede İstanbul'da tab'edilmiştir. Müşâruni-leyhin bu meslekteki “Uyûnü'l-ilm” nâm eseri de gayr-ı matbû'dur.

Karabaş-zâde İzmirî Ahmed Efendi merhûmun Arabî bir cilt olarak bir telif bibliyografileri vardır ki İzmir'de nüsha-i müellif manzûr-ı âcizî olmuştur.

104

İşte ilm-i ahvâl-i kütübe dair yazılan belli başlı âsâr-ı Osmaniyye bunlardan ibarettir. Meamâfih Saçaklızâde Maraşlı Mehmed Efendi'nin “Tertîb-i Ulûm”u ile Tokâdî Şehid Molla Lütfi'nin “Mevzûâtü'l-ulûm” risâle-i gayr-ı matbûaları da min vechin bu meyânda sayılabilir.

Bir hakikat-i bedîhîdir ki bir kavim ve milletin şehrâh-ı terakkîdeki derecesi o kavim ve millet kütüphaneleri ile bu kütüphanelerdeki âsâr-ı kıymettârın tenevü ve kesreti ile mütenâsiptir. Şarkta memâlik-i İslâmiye ve Osmaniyede en küçük kasabalara kadar erbâb-ı hayır ve hasenât, ashâb-ı ilim ve kemâlât tarafından birçok kütüphaneler yadigâr ve tesis edilmiş ve yalnız İstanbul'da kırka yakın kütüphane mevcut bulunmuş iken bunların kâffesinden lâyıkıyla istifâde edememesinin hatta muhtevî oldukları en kıymetli âsârın bilinip ona göre muhafaza olunmamasının sebep-i yegânesi bu kütüphaneler fihristlerinin ilm-i ahvâl-i kütübe muvafık bir yolda meydana getirilememiş bu-

lunmasıdır. Zira bir eserin kıymet-i hakikiyesini gösterebilecek ancak ilm-i ahvâl-i kütübdür.

Bu noksânı gören erbâb-ı maâriften Ruscuklu Ali Fethi Efendi merhûm İstanbul kütüphanelerindeki âsârı cem ve tetkîk ile “el-Âsârü'l-aliyye fî Hazâini'l-kütüb” adlı bir eser-i kebîr tertîbine başlamış ise de itmamına muvaffak olamamış ve bu gibi âsârın bir şahıs himmeti ile meydana çıkamayacağını pek güzel isbat eylemiştir. Kütüphane-i Umûmîde manzûrum olan matbû' cild-i evveli mücelledât-ı sâiresinin vereceği neş'e-yi vukûf ve irfanı tahayyül ettirerek teessür ve teessüfün izdiyâdına hâdim olmaktadır.

Bugün İstanbul kütüphanelerinin muhtevî olduğu musannefât-ı semîne, âsâr-ı nefîse me'mûlün pek fevkindedir. Fakat vech-i ma'rûz üzere mükemmel fihristleri bulunmadığından nevâdir-i müellefâtın, nefâis-i musannefâtın hüsn-i muhafazası temin edilemediği gibi şark ve garb erbabı tetkik ve tettebbû'da bu gibi âsârdan pek güç istifâde eyleyebilmektedirler.

Sırf İstanbul kütüphanelerinden istifade fikir ve emeliyle gelmiş ve birçok âsâr-ı Arabiyeyi fotoğrafı ile istinsah eylemiş bulunan Mısır Meclis-i Nuzzâr Kâtib-i Sânisî üdebâ ve fudalâ-yı Arabdan Zeki Beyefendi ile vaki olan teşerrüf ve muhazarada hakâik-i mesrûde bir kat daha tevazzuh etmiştir. Müşarunileyh, kütüphanelerimizin lüzum ve sûret-i ıslahına dair mükemmel bir layiha takdimi ile de vazife-i şükr-güzârî ve minnettârîyi hüsn-i edâ eylemiştir. Nüveyrî'nin “Nihâyetü'l-ereb fî Fünûni'l-edeb” nâm eserini ve bu misillü nefâis-i âsâr-ı nâdireyi tab' ve neşre tavassutla âlem-i İslâm'a hizmetleri elbette meşkûr görülecektir.

Elhâsıl ilm-i ahvâl-i kütüb usul ve kavâidine muvafık fihristler tertibi hem nevâdir ü nefâisin hüsn-i takdîr ve muhafaza-

sını hem her meslek ve sanat, her şü'be-i fen ve marifet ashabının kütüphanelerden sühûletle istifâde ve istifâzasını mükemmelen temin edeceği bedihîdir.

İşte bizde birçok müellifin ve musannifin bulunduğu halde eserleri ile birlikte nâm ve şanlarının ahlâfça külliye meçhul ve mensî kalması öteden beri acizi müteessir etmekte ve bir Alman müsteşrikinin de “Siz bilmem ne gibi hicec ve delâil ile istidâd-ı ilim ve marifetinizden dem vuruyorsunuz. Sizde yetişmiş bir şey var ise birkaç efâil ve tefâilci şairdir. Hani ya sahib-i ilim ve feniniz?” yolundaki itâb-ı şedîd-i câhilânesine maruziyet hikmeti de bu tesir-i daimînin tezâyüd ve feyzânına bâis olması ile on seneden beri bu ilm-i cemîle ait ve Osmanlı kavm-i necîbinin her türlü şü'be-i marifetteki istidâd-ı kâmilini nâtık ve müeyyid olmak üzere “Mir'ât” yahut “Osmanlı Erâb-ı Kemâl ve Maârifi” ünvanı tahtında bir külliyyât meydan getirmek ile meşgul oldum. İnyet-i Hakla hüsn-i tab' ve temsîl-i esbâbi isti'mâl edilmektedir. Bu eser-i acizîde Osmanlıların mebd-i zuhûrundan zamanımıza kadar gelip geçen ve mesleklerinde eser yazan meşayih, ulemâ, şuarâ, üdebâ, müverrihîn, etibbâ, riyâziyyûn ve coğrâfiyyûn-ı Osmaniyyenin kâffesi fasıl fasıl olmak ve her fasıl-da hurûf-ı hecâ tertibi üzere tercüme-i hâlleriyle beraber matbû', gayr-ı matbû' eserleri ufak müntehap parçaları ile de gösterilmiş bulunmak üzere bir tertib gözetilmiştir.

Gerçi bizde Şekâyık ve Zeylleri ile Tezâkir-i Şuarâ nâmı altındaki âsârda yüzlerce erbâb-ı fadl u kemâlimizin terâcimi muharrer ve bazı izahât da münderec ise de ehlinin musaddakı olduğu üzere maksadı temine gayr-ı kâfi ve yüzlerce erbâb-ı ilim ve irfânımıza karşı vakfegîr-i sükûn-ı daimîdir. Meamâfih, ilm-i ahvâl-i kütübümüze dair olan bu hizmetler zamanlarına göre hâiz-i bahâ-vüfûr ve her vakit için de cidden mebrûr ve meşkûr dur.

Abd-i âcizin matmah-ı nazarı; bugün rüşdiye mekteplerimize devam eden evlad ve encâlimizin bile erbâb-ı maârifimizi, onların fadl u kemâllerinin nümûnelerini kolaylıkla öğrenip anlamaları ve bilhassa ismen ve eseren mensî ve bînâm kalmış ashâb-ı fadl u dânişimizin ihyâ-yı nâmı ve şâdî-i rûhudur. Bu emel-i âcizî bundan evvel bu vadide “Ulemâ-i Osmaniyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâli” ünvanıyla tertib ve tab’ettirmiş olduğum eser mukaddemesinde vazıhan beyan edilmişti. Geçenlerde Sırât-ı Müstakîm mecmûa-i usbûyesine yazmış olduğum “Ahlak Kitaplarımız” nâm makalenin vaki olan talep ve müracaat üzerine biraz daha tafsiliyle bir risale şeklindeki tab’ı bizde hiç bilinmeyen nice müellifin ve müellefât bulunduğuna bir nümûne teşkil eder. Risale-i mezkûrede iki yüz kûsür musannif ve musannefât ta’dâd ve mücmelen beyan ve îrâd olunmuştur.

Avrupa’da ilm-i ahvâl-i kütüb fûnûn-ı müdevvene i’dâdındadır. Hatta yeni ve eski olmak üzere iki büyük kısma ayrılmış ve sırf bu ilme ait mecmualar, fihristler neşredilmekte bulunmuştur.

Bizde kitapçı fihristleri bir ilan ve tabii kitapçı hesap ve menfaatine bir eser-i kusur-nihân olmakla bizim için âsâr-ı cedîdeye ait ilm-i ahvâl-i kütûbe dair bir telif sayılamazlar. Bibliyograf olan zat metin bir ihâta-i ilmiye ile beraber pek bîtaraf ve musîb bir muhâkeme-i mantikiye sahibi olmak lazımdır ki hakkında beyan-ı mütâlaa eylediği âsârın hakiki kıymetlerini meydana koymuş olsun. Bu nokta-i nazardan ilm-i ahvâl-i kütüb; müellefâtın tetkik ve tenkidinden, tefahhus ve muâhezesinden ibaret gibi görünür ki ne derecelerde müşkil olduğu meydandadır.

Bizdeki kütüphane fihristlerine göre hariçten kitap sipariş edip getirtmiş olanların bazı isimlerde ne derecelere kadar aldanmış oldukları herkesce malumdur.

İlm-i ahvâl-i kütüb öyle bir fihris-i umûmî-i âsârdır ki
واعطوا كل ذي حق حقه² düstûr-ı hakikat-nüşûr-ı nebevîsi mâdde-i
ûlâ-yı tâlimât-nâmesidir. Burada şahsiyet ve husûsiyet, garez ve
nefsâniyet kat'iyen yer bulamaz. Bu şu'be-i marifetin sa-
fahâtında samimiyet ve ihlâstan, nef'-i umûmî-i nâsdan gayrı bir
şey cilveger olamaz.

Geçenlerde mekâtib-i âliyemiz müdâvimlerinin arzularına
tebean Nuruosmaniye kulübünde bu ilm-i cemîle dair verdiğim
iki konferansın birinde mevzû ve menâfi-i ilmi mümkün merteye
izah ettiğim gibi, diğesinde de kendi emel-i meşkûrleri üzeri-
ne bu ilme istinaden Osmanlı siyâsiyyûn, idâriyyûn ve huku-
kiyyûnundan bazılarının âsârı hakkında beyan-ı mütâlaa eyledim.
Kemâl-i dikkat ve itinâ ile dinlemeleri ve daha bu çağda
fikir-i tetkîk ve tettebbû' ile ihyâ-yı kalp ve vicdan eylemiş bu-
lunmaları bu acizi mahsûsât-ı kemâliye-i kavmiyemizin yorul-
mak bilmez bir hâdim ve dellâlı olmak emel-i meslekîsine yeni-
den ifâza-i nûr-ı hayât eylemiştir.

---

² Her hak sahibine hakkını verin.

EK 2: Bazı Eserlerinin Mukaddimeleri (Latin Harfleriyle)

Mukaddime³

Terâcim-i ahvâle dâir evvelce tertîb ve neşrine muvaffak olduğum “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri”, “Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber”, “Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli” gibi resâil-i âcizînin mazhar oldukları rağbet-i umûmiye bi-inâyetillâhi Teâlâ işbû risâlenin de meydâna gelmesine bâdî oldu. Ancak diğerlerinde olduğu gibi bu cüz’le de yazılan zevât-ı kirâmın terceme-i hâlleri ihtisâr edildi. Lakin fazl ve irfânlarının âyineleri olan eserlerine dâir oldukça ma’lûmât verildi ki maksad-ı âcizânem şâir-i Arabî’nin; ان آثارنا فانظروا بعدنا الى الآثار⁴ Beyt-i hakîmânesine riâyetle yazdığım zevâtın mümkün mertebe muhbir-i kemâlâtları olmaktadır. Zirâ bu misillû meşâhir-i ârifinden her birerlerinin kendilerini muhtass havâriku’l-âde-i ahvâlleri meşhûd ve mesmû’ olmaktadır ki bu gibi ahvâle de cümle-i mu’tekadât-ı islâmiyeden olan كرامات الاولياء حق⁵ kaziye-i kelâmiyesine tebean inanmaya borçluyuz. Fakat bu vâdîdeki havârik-ı âdât o gibi zevât-ı âliyenin şahısları ile kâim olduğundan yalnız kerâmât-ı kevnîyelerini öğrenmekle maârif-i ilâhiye ve kemâlât-ı Muhammediyedeki vâsıl oldukları merâtib-i ulviyelerine vukûf-ı tâm hâsıl olamaz. Şu kadar ki hakk-ı âlîlerinde beslenen hürmet ve muhabbet tezâyüd eder. Fakat asıl yâdigâr-ı irfânları olan âsâr-ı aliyyelerinin isimleri öğrenilerek elde edilenleri kemâl-i im’ân ile mütâlâa ve tetebbu’ olunduğu halde hem kuvâ-yı kerâmât-ı kevnîyelerine hem maksad-ı aksâ olan kerâmât-ı ilmiye ve kemâlât-ı irfâniyelerine ittilâ’ hâsıl olarak istifâde tezâ’uf eyler. Buna binâen abd-i âciz yazdığım terâcim-i ahvâl risâlelerinde bu noktayı he-

³ Ulemâ-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli’nin mukaddimesi.

⁴ Eserlerimiz bizi gösterir, bizden sonra o eserlere bakın.

⁵ Evliyanın kerameti haktır.

def-i maksad eyledim. “Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî” namıyla her meslekte mütemeyyiz ve betahsîs ashâb-ı âsâr olan zevâtın muhtasaran terâcim-i ahvâlini esâmî-i âsârını, müntehab-ı ebyâtını câmî’ olmak üzere meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn, etıbbâ’, riyâziyyûn, coğrâfiyyûn fasıllarını hâvî olarak bitevfkihî Teâlâ itmâmı kuvve-i karîbeye gelen külliyâtta dahî yine bu ciheti iltizâm ettim.

Hemân Cenâb-ı Hakk Halîfe-i diyânet-perver ve şehriyâr-i maârif-güster Gâzî Sultan Abdülhamîd Han-ı Sâni Efendimiz Hazretlerini mâ-dâme’l-melevân erîke-pîrâ-yı şevket û şân buyursun.

Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i Askerîsi Müdîri Kolağası
Brûsalı Mehmed Tâhir bin Rif’at

İfâde-i Mahsûsa⁶

Şekâik-i Nu'mâniye ve zeylleri gibi ulemâ-i Osmaniyye'nin terâcim-i ahvâlini mübeyyin olan âsârın ekserinde terceme-i hâlleri zikr olunan zevâtın ne vecihle devr-i medâris eyledikleri, ne suretle kat'-ı merâtib ettikleri uzun uzadıya bast u nakl olunduğu halde esasen ilim ve fazllarının merâyâ-yı hakâyık-nümâsi olması lâzım gelen müellefat-ı fâzılânelerinin ta'dâd ve teşrîhine dâir lüzûmu derkâr olan tafsîlâtın hemen ekseriyeti itibâriyle az olmasından adetâ bir âlim-i kâmil ile bir uveylim-i nâkıs beynleri fark olunmayacak derecelerde olduğu erbâb-ı dikkat ve mütâlaanın müsellemidir. Bununla beraber bu hâlin daha ziyâdesi şuarânın terâcim-i ahvâlini bildiren tezâkir-i şuarâda meşhûd omaktadır. O kadar ki seciye-i şî'riyye bahşâyîş-i ilâhîsine mazhar olan bir şâir ile mücerred ilim kuvvetiyle taklid hevesiyle inşâd-ı şî're yeltenen bir müteşâir beynini tefrik etmek için insan beyhûde yere dikkatli, esaslı bir mütâlaa dolayısıyla izâa-yı vakte mecbur oluyor. Zann-ı âcizâneme göre bu yolda ihtiyâr olunan tarz-ı ifade ise tezâkir-nüvîs olanların ya *واعطوا كل ذي حق* واعر شعر گفتن⁷ emr-i celîl-i nebevîsinden tesâmuhlarından veya; *ليک فهميدن به از گفتن بود* beytinin mısra-ı sânisindeki hasîseden hakkıyla hissedâr olamadıklarından veyâhud terceme-i hâlini yazmak istedikleri bir şâir bahânesiyle lafzın manâya feda edildiğini nazar-ı dikkat ve insâfa almayarak mücerred tarz-ı tahrîr ve ifadelerinde göstermek istedikleri sınıyî-i kelâmiyeye mağlûbiyetlerinden ileri gelmektedir. Mea-mâfîh serd ettiğim bu nazariyeden terâcim-i ahvâl, tezâkir-i şuarâ tahrîrine bezl-i himmet buyuran zevât-ı kirâmı hâşâ istihkâr fikrinde bulunduğum anlaşılmasın. Zirâ bugün vücûdlarıyla iftihar ettiğimiz sâhib-i fazl ve irfân olan eslâf-ı izâmımızın kısım-ı

⁶ Ulemâ-i Osmâniyyeden Altı Zatın Tercüme-i Hâli'nin mukaddimesi.

⁷ Her hak sahibine hakkını verin.

⁸ Her ne kadar şîir söylemek inci delmek olsa da... ancak anlamak söylemekten daha güzeldir.

küllîsini yine bu gibi âsâr ile bilebilmekteyiz. Maksudım her nedense himmetlerini dûn tuttuklarına, bu sebeple husûle gelen eserlerini bir cihetle noksan bıraktıklarına tessüften ibarettir.

Şurası da cây-ı dikkat ve şâyân-ı nısfettir ki; hakkıyla, et-rafiyla, cihet-i câmiyasıyla tercüme-i hâl yazılmaklığın adetâ müstahîl derecesinde olduğu, eâzımdan yalnız bir zât-ı âlî hakkında hattâ cildlerden ibâret âsâr yazan erbâb-ı ihtisâs ve himmetin yine tercüme-i hâlini yazmak istediği zâtın meziyetini, fazîletini, hüviyetini bilvücûh bildiremediğinden bahisle nev'an-mâ şikâyet eylemesiyle sâbittir ki, âsâr-ı islâmiyedeki siyer ve menâkib ile âsâr-ı garbiyedeki mufassal terâcim-i ahvâl kitapları bu da'vânın âdil şâhidleridir.

112

Bitevfikihî Teâlâ yazdığım bu risâleden ve yazıp hitâmını kuvve-i karîbeye getirdiğim Osmanlı Erbâb-ı Maârifi ismiddeki külliyâtta maksadım müellifin-i Osmâniyyenin esâmî-i müellefâtını bulabildiğim kadar ta'dâd ederek velev noksan olsun hiç olmazsa dellâl-ı kemâlâtları olmaktır.

Hemân Cenâb-ı Hak halîfe-i kemâlât-perver ve şehriyâr-i maârif-güster Gazî-i bîmüdânî Sultan Abdülhamîd Han-ı Sâni Efendimiz Hazretlerini bilcümle âmâl-i hayriyet iştimâl-i mülkânelerine nâiliyetle mes'ûdü'l-bâl buyursun, âmin!

Manastır fî 25 Saferu'l-hayr sene 1321

Burûsalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

EK 3: Bazı Eserlerinin Mukaddimleri (Osmanlıca)

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri adlı eserinin mukaddimesi (4 sayfa).

مقدمه

تورکارک مختصرجه تاریخلرینی اوکرنک ایچون (تورک) ، (تورکستان) ، (بخارا) ، (خیوه) ، (خوارزم) ، (خراسان) کی کلماتک تعریفاته، دها زیاده معلومات آلمق ایچون دخی مفصل و بی غرض تاریخ و جغرافیا کتابلرینه مراجعت لازم گلیر .

لکن مقصد عاجزی مفصل تورک تاریخی یازمق دکل ، بلکه بو قومدن یتیشوب عاموم و فنون شعبه لرنده قیمتلی اثرلر بر اقان علوم و معارف اربابنک فهرس قیلقلی، فقط مختصر صورتده احوال تاریخیه لرینی یازدوق تورکلری یالکنز آقینچی مقولهسی قابا بر قهرمان ظن ایدن بر آلاهی غرضکارانک افکار واهیله لرینی رد و جرح ایتمکدرکه عصر حاضرده کی آوروپا السنه شرقیه علماسنک تورک ادبیات و علماسی حقنده کی تدقیقات و کشفیاتلری ده ادعای من وجه تأیید ایتمکده در . شوراسی ده شایان دقتدرکه تورکار [۱] قبول اسلامیتدن سوکره حروف و کلمات عربیه بی ده اخذ و قبول ابتدکارندن ، ایچلرندن یتیشن

[۱] تورکارک حروفات قدیمه لری حقنده فضلاهی عسکریه دن نیجیب عامم بکک (اک اسکی تورک یازسی) اسنده کی اثرنه مراجعت بیوریه .

اوافق تفك طوائف ملوكه برابر (غزنویان) ، (سایچوقیان) ،
 (عثمانیان) اسماريله بنام اولان اوج بويوك قسمدن و باخصوص
 (غزنوی) (سایچوقی) لردن ظهور ایدن ارباب علم و کمال، آثار دینییه
 و فنیه لرینک همان جمله سنی عربجه و آثار ادبیه لرینک اکثریسنی فرسجه
 یازدقلرندن «مدنیت اسلامیة» یازان آوروپالیلر بونکته یه عدم دقتلرندن
 ناشی تورک ارباب معارفی عرب و عجم اصحاب معارفیله قارشیدیز مشلردر.
 خالبوکه معارف و مدنیت اسلامیة خادم و ناشرلری اولان ذوات فضائل
 سناک نصفتی دکاسه ده. ثلثنک مطلقا تورک اولدقلری انساب و منشأریله
 ثابتدر.

له علوم دینه ده یعنی (تفسیر) ، (حدیث) ، (تصوف) ، (فقه) ،
 (کلام) علملرنده اثر یازان ذوات کرامت همان نصفنک تورک اولدقلری
 کنیه و مملکتلری دلالتیه میدانده در. شو قدر وارکه بو اوافق رساله
 مذکور ذواتک هیسقی تعداد و بیانه مقتدر و کافل اوله ماز مع مافیہ
 مأخذمن اولان کتابلردن اسملری یازیله بیان ذوات ایچینده بلکه بر
 ایکیسنک عرب و عجم انسالندن اولقی احتمالی وار ایسه ده بونارکده
 مدت مدیده تورک دولتلرینک حمایه و تربیه لرنده بولملرندن طولانی عادتاً
 تورکاشمش اولدقلری آشکاردر.

چونکه تورک ملوکی طوائفی دخی داخل اولدقلری خالده سلاطین
 (غزنویه) ، (سایچوقیه) نک خلفای عباسیه به اقتضای علما و حکمایه
 اولان انعام و التفاتلری تاریخجه مثبتدر. بونلردن (ملکشاه سایچوقی) نک
 (تاریخ جلالی) نامیله تاسیس ایتدیکی تاریخ فنی، (علم هیأت) نقطه نظرندن
 بیوک بر همت اثری اولدینی بالعموم ارباب فنک تحت تصدیقنده در.

هله (ساطان محمود غزنوی) نك علما و حكمانك حمایه سی خصوصنده کی قیمتشناسانه احوالی عادتا داستان حکمنده در . عالم انسانیتده ابتدا بنا اولنان « مدرسه » ، که (نیشابور) ده ایدی ، بانینسک (ملوک ساچوقیه) دن ، (آلب آرسلان) نك وزیرى (نظام الملك) اولدیغی تاریخ شناسانك معلومیدر . تورکلك مسافر آنغلامقده کی عالیجنابانه احوالی ایسه اسکیدن بری معلوم برکیفتدر . از جمله : (اصطخری) (صفد) نواچیسندن برخانه قاپوسنك یوزسنه دن بری قاپانماق اوزره میخلی بولندیغی حکایه ایدینور . (قزوینی) ماوراءالنهرده یابانچی بر آدمك مسافر بولندیغی خانه ده کندیسی عادتا کندی خانه سنده ظن ایتدیکنی یازیورکه بو حال الآن میدانده در . برده تورک امر او سلطانلرینک ازباب علم و معرفتی حمایه ایتمکه برابر جدول (قانال) آچق ، یول یاتق مسافر خانلر بنا ایتمک خصوصارنده یکدیگرینه مسابقه ایدرجه سنه چالشدقاری ده مستشهادات تاریخیه دندر .

اليوم اهل فارس ، (خراسان) ، « آذربایجان » سکنه سنك قسم اعظمی تورک و تورکن نسلندن بیلرلرکه بویلیکی تاریخچه ده دوغور و در بوجهتله خراسانندن یتیشن علما و حکمانك دخی هان خله سنك تورک و یا خود تورک حمایه سنه کیرمش اهل فرس اوللاری لازم کلیرکه بوتقدیرجه « غزالی » ، « تفتازانی » ، « سید شریف جرجانی » ، « نصیر طوسی » ، « مولانا جامی » ، « امام الحرمین » و ساره کی دهاتدن اکثرینک ده تورک اولدقاری و بالخاصه تورک دولترینک زمان حکومت و تحت حمایتلرنده یتشکاری امر آشکاردر عثمانیلرک ظهورندن زمانمزه قادرکان و مسلکلرنده اثر یازان « مشایخ ، علما ، شعرا و ادبا ، مورخین ،

الطبا ، رياضون ، جغرافيونك ، مولد ، تاريخ وفات ، مدفنا ريبه
يازدقارى اثرلينك اسمارى « عثمانلى ارباب كمال و معارفى » نامنده
يدى فصل اوزره مرتب اوچ جلد تشكيل ايدن و بئنه الكريم دردست
طبع بولونان كلياتده مندرجدر .

فى ۵ جزيران سنه ۳۲۷

چنگل كويى بروسهلى محمد طاهر بن رفعت

Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî adlı eserinin ifâde-i mahsûsası (2 sayfa).

[افادۀ مخصوصه] [*]

عارف اسرار الہی واقف احوال محمدی (شیخ اکبر
محی الدین ابن عربی) حضرت تارینک ترجمہ حال عالیاری و فضائل
علیہ لزی حقمندہ انکار امت حضراتی طرفارندن یازیلان آثار
مقبولہ ایلہ برابر قرق کسورہ بالغ اولان (فصوص الحکم)
شارح تارینک اسمارینی و مؤلفات قدسیہ تارینک مفرداتی مبین
اولان بوجموعہ صغیرہ بی بعض علاوات ایلہ دفعہ ثانیہ اولہرق
ترتیب و نشرہ موفق اولدمسہدہ حسب البشریہ کوریلہ جک
خطالک تصحیحینی ارباب عرفانندن رجا ایدهرم .

تجربہ حقیرانہ منظر آ بودات عالیقدر حقمندہ کی افکار عامہ
اوج درلو اولوب برنجیسی جناب شیخی امام اهل حقیقت و سر
چشمہ معرفت بیان عرفا و خیار امت ایکنجیسی حق عالیارندہ
اختیار سکوت ایدن اهل انصاف و مروت اوچنچیسیدہ حتی

[۱] احقاد جناب شیخ اکبردن شیخ محمد رجب حلیمی اؤندینک
(البرهان الازھر فی مناقب الشیخ الاکبر) عنوانیلہ تألیف و ۳۲۶
سنہ سنندہ مصرده مطبعہ سعادتندہ طبع ایتمدیردیکي کتابنک هامشنہ اشبو
رسالہ عاجزینک نہایتنہ بعض علاوات ایلہ کچیرلدیکی و فصوص الحکم
شارح تاریلہ حضرت شیخک اسمی آثار عالیہ تارینی حاوی جدولکدہ متن
عربیسنه عیناً آلدینغی مع المسار کورلمشدر .

حضرت شیخک هم دین هم مذهبی اولیایان فرانسه متأخرین حکما سندن مشهور و ولترک بیله تعریض ایتدیکی شردمه قایله البصیرتدرکه احتمال قوی به کوره بونلرده ایکی قسمدر بر قسمی جناب شیخک (اظهر من الشمس) قیلندن اولان فضل و کالی کوردکاری حالده یا حسد و غرض شائبه سی و یا عدم تیقن سائقه سیله وادی انکارده دولاشانار، دیگر قسمیده شیخک مدح و ثنسانده بولنان کبرای امتی بیلمدکاری کبی لهنده یازلمش آثار و مدافعه نامه لریده کورمدکارندن قسم اوله پیرو اولانلردر .

118

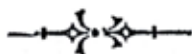
مقصد عاجزانهم انصاف و مرؤت اربابیه باخصوص بوایکنجی قسم عظامای امتک یازدقلری رسائک اساءیسيله بعض اقوال علما و مشایخی بیلدرمه واسطه اوله رق (من عادی لی و لیا فقد بارزنی بالمحاربة) حدیث قدسینی احکامنه تبعاً نهایی چیقماز یوله منجر اولان معادات اولیادن احترازه وسیله اولمق و بوجهتله اخوان دینه ناچیزانه برخدمت ایتدکر و من الله التوفیق .

بروسه لی محمد طاهر

۱ رجب الفرد سنه ۱۳۲۹

بن رفعت

چنکل کوی

Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli adlı eserinin mukaddimesi (2 sayfa).

مقدمه

تراجم احواله دائر اولجه ترتيب و نشريه موفوق اولديغيم «تركرك علوم و فنونه خدمتلى» (ترجمه حال و فضائل شيخ الاكبر) (كبار مشايخ و علمادان اون ايكي ذاتك تراجم احوالى) كى رسائل عاجزينك مظهر اولدقلى رغبت عموميه بعناية الله تعالى اشبو رساله نك ده ميدانه كلسنه بادي اولدى . آنجق ديكر- لرند اولديغى كى بوجز اولده يازيلان ذوات كرامك ترجمه حاللى اختصارايدلدى . لكن فضل و عرفانلر- ينك آيينه لرى اولان اثرلرينه دائر اولدقجه معلومات و يرلدى كه مقصد عاجزانهم شاعر عربينك :
(ان اثارنا تدل علينا فانظروا بعدنا الى الآثار)
بيت حكيمانه سنه رعايته يازديغ ذواتك ممكن مرتبه مخبر كالاتلى اولمقدور . زيرا بومثللو مشايخ عارفيندن هر بر لر ينك كنديلرينه مختص خوارق العاده احواللى

مشهور و مسموع اولمقده درکه بوکبی احوالده جمله
معتقدات اسلامیه دن اولان کرامات اولیاء حق، قضیه
کلامیه سنه تبعاً اینانغه بورجلویز. فقط بو وادیده کی
خوارق عادات اوکبی ذوات عالیه نک شیخصلری ایله قائم
اولدیقندن یالکیز کرامات کونیه لرینی اوکرنمکله
معارف الهیه و کالات مجدییه ده کی واصل اولدقلری
مراتب علویه لرینه وقوف تام حاصل اوله ماز .
شوقدرکه حق عالیرنده بسله نیلن حرمت و محبت
تزیید ایدر. فقط اصل یادکار عرفانلری اولان آثار
علیه لرینک اسملری اوکرنیه رک الله ایدیلنلری
کمال امعان ایله مطالعه و تتبع اولوندینی حالدده هم قوای
کرامات کونیه لرینه هم مقصد اقصی اولان کرامات
علمیه و کالات عرفاییه لرینه اطلاع حاصل اوله رق
استفاده تضاعف ایلر . بوکا بناءً عبد عاجز یازدیغم
تراجم احوال رساله لرنده بو نقطه یی هدف مقصد
اتخاذ ایله دم . (عثمانلی ارباب کمال و معارفی) نامیله
هر مسئله ده متمیز و تخصیص اصحاب آثار اولان ذوانک
مختصراً تراجم احوالی، اسامی آثارینی منتخب ایاتی
جامع اولق اوزره مشایخ، علماء، شعراء، مؤرخین،

Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli adlı eserinin ifâde-i mahsûsası (4 sayfa).

افادۀ مخصوصہ

شقایق نعمانیہ و ذیلاری کی علماء عثمانیہ نیک
تراجم احوالی میں اولان آثارک اکثرندہ ترجمہ
حالاری ذکر اولان ذواتک تہ وجہلہ دورمدارس
ایلدکاری ، نہ صورتلہ قطع مراتب رؤس ایتدکاری
اوزون اوزادی یہ بسط و نقل اولدیغی حالہ
اساساً علم و فضلارینک مزایای حقایقتماسی اولسی
لازم کلن مؤلفات فاضلانہ لرنک تعداد و تشریحہ
دائر لزومی درکار اولان تفصیلاتک ہان اکثرتی
اعتباریلہ آز اولسنندن عادتاً برعالم کامل اینہ برعویلیم
ناقص بینلری فرق اولدیہ حق درجہ لردہ اولدیغی
ارباب دقت و مطالعہ نیک مسلمیدو . بونیکلہ برابر
بو حالک دہا زیادہ سی شعرانک تراجم احوالی بیلایرن
(تذاکر شعرا) دہ مشہود اولمقدہ در .
او قدرکہ سچیہ شعر یہ بخشایش التہدینہ مظهر

اولان بر شاعر ایله مجرد علم قوتینه ، تقلید هوسینه
انشاد شعره یلنه ن بر متشاعر یعنی تقریق
ایتمک ایچون انسان بیوده یره وقتلی ، اساسلی
بر مطالعه یه ، دولایسینه اضاعه و قته مجبور اولیور .
ظن عاجزانه مه کوره بو بولده اختیار اولنان طرز
افاده ایسه تذا کرنویس اولانلرک یا : (واعظ کل
ذی حق حقه) امر جلیل نبویسندن تسامح لرندن و یا :
شعر گفتن کرجه دوسفتن بود
لیک فهمیدن به از گفتن بود

بیتمک مصراع نایسندگی خصیصه دن حقیقه حصه دار
اوله مدقارندن و یا خود ترجمه حالی یازمق ایسته -
دکاری بر شاعر بهانه سینه لفظک معنایه فدا ایدلدیکنی
نظر دقت و انصافه آلمه رق مجرد طرز تحریر
و افاده لرنده کوسترمک ایسته دکاری صنایع کلامیه یه
مغلوبیتلرندن ایلری کلکده دره مع مافیله سردایتدیکم
بو نظریه دن تراجم احوال [ ] ، تذا کر شعر اتحریرینه
بذل همت بیوران ذوات کرامی حاشنا استحقار

[°] زمانزده تحریرینه همت بیوریلان (اسلاف)
وسائره کبی آثار ، مسرودات معروضه دن آزاده دره .

فکر نده بولدیغ اگلا شلمسون. زیرا بوگون وجود لریله
افتخار ایندیگمز صاحب کمال و معارف اولان
اسلاف عظامک قسم کلیمنی ینه بوکی آثار ایله
بیله بیلیمکنده یز. مقصدم هر نه دنسه همترتی دور
طوتدقلرینه، بوسیلله حصوله کان اثر لری برجه تله
تقصان یازدقلرینه تأسفدن عبارتدر. شوراسی ده
جای دقت و شایان نصفتدر که حقیقه، اطرافیه جهت
جامعه سیه ترجه حال یازلمقانک عادتاً مستحیل
درجه سمنده اولدنی اعظمدن یالکز بر ذات عالی
حقیقه حتی جلدلردن عبارت آثار یازان ارباب
اختصاص و همتک ینه ترجه حالی یازمق ایسته دیکی
ذاتک مزیتنی، فضیلتنی، هویتنی باوجود بیلدیره.
مدیکندن بجه نوهاً ماتسکایت ایلمسیه نابتدر که
آثار اسلامیه ده کی سیر و مناقب ایله آثار ضریبه ده کی
مفصل تراجم احوال کتابلری بودعوانک عادل
شاهد لریدر.

بتوفیقه تعالی یازدیغ بورساله دن و یازوب ختامنی
قوه قریبه یه کتیردیگم (عثمانلی ارباب معارفی)
اسمنده کی کلیاتدن مقصدم، مؤلفین عثمانیه نک

اسامی مؤلفاتی بولہ بیلدیکم قدر تعداد ایدہرک
ولو نقصان اولسون هیچ اولمازسه دلال کالاتاری
اولقدر .

هان جناب حق خلیفہ کالاتپور و شہریار
معارف کسترغازی میدانی سلطان (عبدالحمیدخان)
ثانی افدمنر حضرت تارینی بالجمله آمال خیریت اشمال
ملوکانہ لرینہ نائلیتله مسعودالبال بیورسون آمین .
مناستر فی ۲۵ صفر اخیر سنہ ۱۳۲۶
بروسہ لی : محمد طاهر بن رفعت

Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcîm-i Ahvâli adlı eserinin ifâe-i mahsûsası (2 sayfa).

افاره مخصوصه

آناتولی ولایات شاهانه سنک اک مهمملرندن بری اولان
(آیدین) ولایتی قدیم ایونیا، ائولیا، قاریا، انزیا، لیدیا،
فریکیا، میزیا کبی حکومات قدیمه وصغیره اراضینی حاوی
بولونمق دولایسیله تاریخ قدیم وعلم آثار عتیقه نقطه لرندن
بالوجوه جالب اهمیت اولدینی کبی باشیجه بویوک و کوچوک
مدرسله، کدیز و باقر چایلری مثللو نهرلر ایله اروا واسقا
ایدیلن اراضینک همان هر درلو حیوانات و محمولاتک کمالیه
نشوونماسنه قابلیت فوق العاده سی جهتیله ده علم زراعت وفلاحت
نقطه سندن وموضع جغرافیسی اعتباریله سایه شاهانه ده کوندن
کونه تزايد وترقی ایتمکده بولونان هر درلو اخراجات وادخالاتیله ده
علم اقتصاد وتجارت نقطه نظرندن حائز اهمیت اولدینی آزاده
قید وایضاحدر. ایشته اسباب معروضه دولایسیله من کل الوجوه
اهمیتی اشکار اولان ولایت مذ کوره قیمت ارضیه وفیوضات
مادیه سیله برابر اهرجهت فیوضات معنویه دن ده حصه دار اولدینی
جهتله عالم علم ومعارفده وجودلریله افتخار اولونان عرفا،
فضلا، شعردان برچوغنه مهد ظهور اولدینی کبی برطاقنده
لحد حضور اولمشدر. عبد عاجز اسملری بورساله ده مذ کور
اولان ذواتن قسم اعظمک مدقلمرینی زیارته موفق اولغله برابر

یادکار علم و عرفانلرینکده قسم اعظمی مطالعه ایله قریرالین
مباهات اولدیغ جهتهله محضا فضائل و کالاتلرینک دالالی اولمق
اوزره مولد، تاریخ وفات، و مدفنلریله اثرلرینک اسملرینی
درج و نقل ایتمکی کندجه وجیبه دن عد ایلوب دور و دراز
تدقیقات اجرا ایدهرک بورساله بی میدانه کتیردم . کرچه
تدقیقات مذکوره موشکافانه دینه جک درجه ده ایفا ایدیلبیسه ده
بحسب البشریه خطاسز ، نقصانسز یاز یلدیغنه قابل دکلم ؛ شاید
یازیلان اسامی و موادده خطا و نقصان کور بله جک اولورایسه
رساله نك طبعه نایه سنه علاوه قیانمق و بوجهته له اثرک تکماتنه
بادی اولمق اوزره فقط نقلیات ضعیفه ایرادندن صرف نظر
وثائق و دلائل لازمه سی ایراد ایدیلمک شرطیله عید عاجزه
اشعار بیورملرینی باجمله اصحاب معلوماتدن و تخصیص بوولایت
ارباب معارفندن معارف عثمانیه نامه رجا ایدهرم .

همان جناب حق ، خلیفه اقدس و اعظم و شهریار ارحم و اکرم
سلطاننا الغازی (عبدالحمید خان ثانی) افندیمز حضرتلرینی
مادام الملوان اریکه پیرای شوکت و شان بیورسون آمین .
فی ۵ آغستوس سنه ۱۳۲۳

آلاشهر

بروسه لی محمد ظاهر بن رفعت

Ahlak Kitaplarımız adlı eserinin mukaddimesi (5 sayfa). Muallim Vahyî'den naklen, bkz. *Bursalı Tahir Bey*, 108-112.

اسكى وىكى اخلاق گتابلرىمىز

مقدمىسى

بعد اداء ماوجب علينا

اسمى سرلوحه اتخاذ ايتديكم بومقاله صغيره ايله علم اخلاقه دائر مفيد ومختصر بعض معروضاتده ومعارفندان عثمانیه نك هر علم وقنده اولديغى كې بو علم نافعہ دائرده تھرىرىنه بذل همت بيوردقلى آثاره متعلق بعض مسروداتده بولونمقدور .

معلوم ارباب نھى دركه (علم اخلاق) اجمل علومدر . چونكه مبنای بشریتك خادم معنویسی جمله سندن اولان رحم و شفقت وجود و مرؤت كې مكارم اخلاقك مادی و معنوی فوائد بی غایه سندن و هادمی اولان اخلاق سیئنه نك مضرات بی نهایه سندن باحت اولديغى ایچون حتی غایه علوم اولوق اوزره بيله تلقی اولونه كلدیكى امر مجزومدر . بو حالدده بو علم عالی قدرك بیان علوتی ایچون خامه ران اولان مؤلفین عثمانیه دخی اقوال حکیمانہ و افعال کریمانہ لری منهاج سعادت بشریه اولان مکمل مكارم اخلاق نبی اکرم اقدمز حضرتلرینك قولاً ، فعلاً اثر جلیل نبویلرینه اقتدا ایدرک سالک زام نجات و هدیه اونشلوردور .

چونكه بوکون بالجه مسلمینك ایدی احترام و تعظیمنده موجود بولونان احادیث شریفه کتابلرینك هر هانکیسی آچیلسه [بعث لایم

مكارم الاخلاق] دستور حكمت و اخلاقيله ناطقه پرداز اولان بيغمبر
 ذیشان افنديمزلک اخلاق حسنه نك بخش اينديكي محاسندن و اخلاق
 سيئه نك ايراث اينديكي محاذيردن بالحت برچوق احاديث شريفه لرينه
 تعشادق اولتورکه اشبو احاديث شريفه علم اخلاق يازمق اينستين
 بانخصوص اسلام مؤلفي ايجون هر زمان جمعيتلى ، حکمتلى برر اساس
 قويمدر . از جمله يبروت اعظام علماسندن [احمد بدران] افدينك
 اخلاقه دائر النفاط اينديكي قرق حديث شريفك معاينسنتك شرح
 والفتاخره دائر جمع و ترتيب اينديكلري وازباب مغاظرقدن (احمد عطاالله)
 افندي نامنده بر ذالك توركله يه ترجمه ايله دكلري [الاشراق فى مكارم
 الاخلاق] اسنده كي اثر قبلتدار بو بولده وجوده كلن آثار بر كزيده
 جمله استند نذكره (القطره - نزال على القدير) معتد اقتبحه بو واديدنه كي
 احاديث مند كورده دن بيفيليرنجي مختصراً ترجمه لريله برابر درج و ايزاد
 قلدى :

- (۱) (بعت لايمم مكارم الاخلاق) = مكارم اخلاقي ائمام ايجون
 بعت بيورولدم .
- (۲) (تخلقوا باخلاق الله) = اخلاق الهيه ايله تخلق ايديكز .
- (۳) (احسوا اخلاقكم) = اخلاقكزى كوزللسد بيريكز .
- (۴) (امن كال الايمان حسن الخلق) = حسن اخلاق ايمانك كال كندتدر .
- (۵) (احسنكم ايماناً احسنكم اخلاقاً) = اخلاقي كوزل اولان
 ايمانى كوزل اولاندز .
- (۶) (اول ما يوضع فى الميزان حسن الخلق) = اول ميزان وضع
 اولونه حق حسن خلقدر .
- (۷) (لاحب كحسن الخلق) = حسن خلق كي حب بو قدر .

(۸) (حسن الخلقُ یمن ، سوء الخلقُ شوم) = حسن خلقی یمندر

سوء خلقی شومدر .

(۹) (سوء الخلقُ ذنب لا یغفر) = سوء خلقی مغفرت اولونماز بر ذنیدر .

(۱۰) (البر حسن الخلق والاثم ما حاك فی النفس وكرهت ان یطلع

علیه الناس) = خیر محض حسن خلقدر وجدانده اضطراب و قسوت

حاصل ایلهین و ناسک آکا مطلع اولماسنی کریمه کوردیکک شیء کناه

وقباحتر .

(۱۱) (ان احبکم الی و اقربکم من مجالس یوم القیمة احسنکم

اخلاقاً المؤمنون اکنافاً الذین یألفون و یؤلفون) = بکا زیاده

سوکلی و یوم قیامتده مکاناً بکا الیقین اولانلرکز محاسن اخلاق ایله

متصف و کندیسندہ تمرد و خشونت اولمایوب لاین الجانب یعنی متواضع

اولانلردر. آنلرده ناس ایله حسن معامله و معاشرت و الفت ایدن

و کندوسنه ناسک محبتی جلت و دعوت ایلهین کیمسه لردر .

(۱۲) (ذوالوجهین لایکون عنده وجهاً) = ایکی یوزلواولان

کیمسه ل عندالله وجه یعنی مقبول اولاماز .

(۱۳) (ایاکم والظن فان الظن کذب الحدیث ولا تحسبوا ولا

تجسسوا ولا تناجوا ولا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تدابروا وکونوا

عبادالله اخواناً) سوء ظندن بغایت اجتناب ایدیککز : زیرا

خاطره نیک الکی زیاده کاذب اولانی ظندر . بربریککز سیئه تی تحریر

و عیونخی تجسس اتمیه بیککز. اشتراسی مقصدکز اولمایان شایئک مشتریسنی

اغرا ایچون ثمنی تزیددی و بربریککز حسد و بغض و عداوت اتمیه بیککز.

و غیابنده قبیح کلام سویله بیککز. اللهم قوللری، بربریکزله قرداش

کی اولککز .

(۱۴) ان المؤمن ليدرك بحسن الخلق درجة القائم الصائم مؤمن
حسن خلق ايله قائم و صائم درجه سنى ادراك ايدر .

(۱۵) احسن الخلق يذيب للذنوب كما نذيب النار التلج (حسن
خلق آتشك قارى اربنديكي كهي كناهى اربدير .

درج صحيفه افتخار قلنان احاديث مذكوره مطالعه سندن بنای محتم
اسلاميتك محاسن اخلاق اوزرينه مؤسس اولدينى اظهار من الشمس ظاهر
و هو يدا در . بو تقديرجه احاديث شريفه مطالعه سيله اشتغال ايدن
بر مؤمن ايچون اويله اوزون اوزادى به ابواب و فصوله تقسيم اولونمق
صورتيله تحصيلي توغما تصيب اولونان اخلاق كتابلرني مطالعه دن ايسه
هدف مقصوده كسدير مه بولدن كيتمك ايچون جامع الكلم اولان احاديث
شريفه به مراجعت بالوجوه يمن و مسعدتدر .

ايشته الده بو كهي منهاج سعادت موجود اولديغدن ناشيدر كه
صدر اسلام ايله اونى تعقيب ايدن ادوارده اويله آريجه اخلاق
كتابلرى ترتيب و تدوينته لزوم كوروله يوب سائر اوامر دينيه و احكام
جليله اسلاميه مياننده مزوج بر حالده نقل و ضبط ايدلمشدر كه تهذيب
اخلاق و تصفيه وجدانه خادم اولق اوزره تأليف اولونان كتب
اسلاميه مياننده باشده (حجة الاسلام) امام غزاليك (احياء العلوم) مى
اولدينى حالده نصاب و حكميات و مواظبه متعلق يازيلان كتابلرك
موضوعلرى ده اساساً (علم جليل اخلاق) اولدينى حتى سطحى
بر مطالعه تهجيه سيله بيله تظاهر ايدر .

منسوبيتله مفتخر اولديغ عثمانلى قومندن علم اخلاقه دائر خامهران
فضيلت اولان ارباب معارفك كوره بيلديكم آثار بر كزیده لر ينك
اسملى ايله زمان تأليف و سائر لر ني كتابيات ده علم احوال كب

قاعده سنه توفيقاً بسط و نقل ایتدم . آرتق آثار مذکور دن التقاط
اولونمق ایجاب و استعداد زمانه کوره علاوات لازمه درج ایدلمک
شرطیله درجات مختلفه اوزره اخلاق کتابلری یازمق مکاتب موجوده مزده
(علم اخلاق) تدریسیله موظف ارباب فضیلت و همتک لطف
و همتلرینه متوقفدر .
۱۳۲۵

Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye adlı eserinin mukaddimesi (3 sayfa). Muallim Vahyî'den naklen, bkz. *Bursalı Tahir Bey*, 106-108.

سیاسته متعلق آثار اسلامیہ مقدمہ سی

برقاچ کون اول اذکیادن بر محررایله کوروشدم. اسلافنک آتاری حقندہ بر مجلسده دویدینی شیلری نقل ایتدی: کویا آثار مذکورہ ننگ اک چوغی صرف ، نحو ، منطق ، معانی ؛ کلام ، فقه و بوکا نمائل فنلک اصول وقواعدینی شرح و بیاندن و قسماًده فائده نشریه خلافنده ادما و اظهار فضیلتہ متعلق مباحثدن عبارت ایتمش! اداره یه، سیاسته، اجتماعیه دائر هیچ بر اثر لرینه تصادف اولونما یورمش!

« علم احوال کتب ، ایله اشتغال ایتدیکم جهتله بو باده مطالعه می سوردی. مستحضراتمه بناء آثار اسلاف حقندہ کی ظن واقعک دوغرو اولمادیغنی و بوکا دلیل قطعی اولوق اوزره نتیجه تبععات حاضره می حاوی بر جدول مدونات نشر ایده جکمی کندیسنه سویله دم .

واقعا محافلرده و سائر کتابچیلرده اوکی افکاره صاپانلری الزامه مدار اوله جق آثاره چوقلق تصادف اولونما یور. فقط بر کره ارباب خیرک یادکار قیتمداری اولان خزانن نفائس اطلاقه شایان بولونان عمومی و خصوصی کتبخانه لر دوام و تبععاته اقدام اولونسون . قواعد

معلومه ایله برابر سیاسی ، اداری ، اجتماعی هر قسمده کوریله جک مدونات فرط حیرتی موجب اولور .

نه چاره که تبعات و ترقیاته خواهشگر اولانلر ایچون هر درلو آتاری تدارک ایتک کتبخاته لرده وقت کچیرمک پکده ممکن اولمادینی جهته مؤلفات سالفه تک انواع واجناسنه ییدای اطلاع بالطبع قابل اولاماز . بوسیلله اسلافک اخلافه نعم موروثه سی اولان آثار بر کزیده لری هر کس ایچون بر فکر واسع حاصل اولامایور . کرچه زمانمزه اقتصادی ، اجتماعی وسائر بر چوق آثارک ساحه تالیفاتی ترین ایتکده اولدینی کوریلورسه ده ارباب تبعی مستفید ایتکده برابر تراید معلوماته انکشاف افکاره خادم اولان او مثللو مدونات سابعه تک مطالعه سی ده آریجه تنویر افکاری موجب اولور .

ایشته ترقیجویان وطنه بر خدمت ناچیزانه اولق اوزره او محرره ویریکم سوزی یرینه کتیریور ، شمدی یه قادر قنون مبحوث عنها حقتده مطلع اوله بیلدیکم آثار اسلافک اسملرینی حاوی بروجهر یر جدول نشر ایدیورم . اشبو قنونه متعلق اولوب دائرة اطلاعه وصول میسر اولمایان داها بر چوق اثرلرک موجود اولدینی شبهه سزدر . یونی ده سائر خادمین معرفت تدقیق وازانه ایدرلرسه اخلافه بر همت معارفندانه ایفا ایتمش اولورلر . جدول مذکوره سرلوحه اتخاذ ایتدیکم شومقاله جک ادر سعادتده و طشره ده وجود لریله افتخار اولنان حقوقون و متبعینک دائرة مجهولیتده قالان مؤلفات مفیده یی استفاده کاه انامه اراهمه شوق و همتلرینی تحریک مقصدینه مبنیدر . امید ایده رمکه ناچیزانه آجدیفمز بو چیغیرده معارف پروران وطنمزک مساعی منوره لری متوالیاً انجلا پذیر اولورده مشتاقین علم و هرفان اولانلرک واستقبالاً

مماکتبہ نافع اولہ جق معلوماتلری بر قات داها تراید . وتوسع ایدر
ومن الله التوفیق . سنہ ۱۳۳۲

Kâtip Çelebi adlı eserinin ifâde-i masûsası.

افادہٴ مخصوصہ :

عثمانی مؤلفلری ایچنده آنارندن الكچوق استفاده ایتدیکم ذواتدن
(کاتب چلبی) نك ترجمهٴ حالنی مورخ مشهور (عالی) ایله برابر ۱۳۲۲
تاریخنده (سلانیک) ده ایکن یازوب رساله حالنده باصدیرمشدم .
آز زمان طرفنده مذکور رساله نك نسخه لری کاملاً صائلدینی جهتله
بوکون یا عمده آنجاق برنسخه قالدی . استانبوله کلدکن صوکره چلبی
مرحومک آنارینه دائر یابدینم تتبعات شمسه سی اولق اوزره برخیلی
معلومات زائده به دسترس اولدیغمدن مذکور زوائدی برنجی طبعنک
مناسب نقاطنه علاوه ایده رک و ایجاب ایدن محالرینی ده محو و اثبات ایله یه رک
بورساله یی میدانه کتیردم ارباب دانش و عرفان حسب البشریه کوردکلری
خطلاری تصحیح و نقصانلرینی اجمال بیورورلرسه معارف عثمانیه یه
خدمت ایتمش اولورلر .

135

بروسه لی
محمد طاهر بن رفعت

۲۵ نیشان سنه ۱۳۲۹

Menâkib-i Harb adlı eserinin mukaddimesi (5 sayfa). Muallim Vahyî'den naklen, bkz. *Bursalı Tahir Bey*, 112-116.

مناقب حرب مقدمه سی

دوغرو سوز یا کلهش فکرلره صاپانلرک دوغرو بولی اکلایوب
قاووشمه لرینه مدار اولدینی کبی میدان شهامتده قیلجک حقنی طایمق
طایتمق مزیتی ده محق برسوزک، شرعی بروظیفه نک وجدان لشکرده
او یاندیردینی قهرمانلق حسنک تأثیرات علویه سندن حاصل اولور .
دوغرو وسوز دوغرو فکرک، دوغرو وفکرده استقامت وجدانک
محصولیدر . استقامت وجدانده کندنده نورایمان پارلاماسندن، فیضی
دقیقه شریعتدن آلماسندن تجلی ایدر . بوخاصه بی حار اولان بروجدان
حق اخلال ایدن خائللری ازاله ایتک ایچون دائمی ضووتده برآهین
حماست کبی مجاهده یه مقاومت آماده بولنور . الله ، خلقه طاشیدینی
وظیفه نک آعمرنی ایله برابر علویتنی بر اهتزاز مؤمنانه ایله تحس ایدنرک
محافظه حق یولنده هردرلو فداکارلی اختیاره منهنک اولور .
حق اولان حکمتله مزوج بولونان برسوزک ، دینی ، وطنی
وظیفه لرده نه بیوک تأثیرلر یابدینی آز دوشونمکله درک اولونور . اوت
انسانی ضلالدن قورتاران ، صایبق قلبلری دوغرو ولدان ، معنوی
حسروی زمین پستیدن مرتبه علمیه چیقاران لوح دلدن جانت علاقه سن

سیلوب آنی بر منبع حساست حاله قویان بیسکلرجه وجودی خون
حیاتلرینی آقئدیره جق بر میل قهرمانی ایله کتله متحده حاله کتیرمه
یارایان ، فته قلیله ایله بر کثرت عظمايه غلبه چالديره جق درجه ده
شانلر ، مقبعلر ، جلا دتلی مثاللر تولید ایدن ، حیاندن زیاده وطنی
سودیره ن ، جسم وطنه وورولمق ایسته نیلن ضربه لری سینئه شجاعته
قارشیلادوب معترضله باران انتقام یاغدير تان وسائطك اك مؤثری
سوزدر .

عالی سوزلرك هر خصوصده قیمت واهمیتی بویو کدر . فقط عمومه
عاند میدانلرده وبتخصیص جهاد ساحه لرنده اوبیو کلك تصورك فوقده
یوکسه ایر . زیرا محسوس بر هزیمتی ، مشعشع بر نصرتنه مرکوز بر
ترددی ، سیال بر فعالیتته متفرق قلوبی متهیج بر وحدته بر آن غیر
منقسمه نده تحویل ایدر . محزون بر قلبه تسلیت ویرمن ، مشوش بر
خاطره یی یوله قویان ، مختلف زمینلرده جولان استعدادینی حائر
بولونان عقلك دیزکینلرینی طوته جق نیک وبد احواله قارشى مسانت
ویره جك صورتده فکر حکمت تلقین ایدن ضرور امثالک الزام
قلوبده کی خصائص عالیسی دوشونیلیرسه تأثیرات بلغه سی بوندن زیاده
اولان خطابه لره نه درجه ده اهمیت ویرملک لازم کله جکی برقات داها
تقدیر اولنور . چونکه موضوعی ، غایه سی عالی ، کتآی ده حکمت
وحماسته مالی اولان بر خطابه نك بعضاً بر اردو وبلکه بر ملتی
اضمخلالان قورتاروب شوکت وظفرك اوج کاله ایصاله خدمت
ایندیکی قابل انکار اولمایان حقیقلردنبر .

بو مبشده تعمیق فکر اولونورسه قیمتلی بر سوزك ، اك بیوك
غزالری لمئه نصرتله تسویج اك بویوك فته لری برانقبام کامل ایله تسکین

یده بیللمه سی اعتباریله ساحه مدنیه و جهادیده اثبات ایدمه کلدیکی فوانده مور خارقه ده حصوله کتیردیکی مناقب احاطه و تصویر اولونه میه جق بر کتیرده کوریلیر. بو مناقبک بر قسمی تاریخله کچه بیللمش بر قسمی ده بو شرفدن جدا قاله رق عامللری کچی نسیانه اوغرامش و بعضیسی ده نفی عمومه شامل اوله میه جق صورتده اشخاص معدوده نك سینة کتماننده محفوظ قالمشدر .

تاریخله توغل ایدنلر، بیوک وقعه لرده خارقه لی نتیجه لر حاصل ایدن مناقب خطابت و حماستک بیکلرجه امناکه تصادف ایدرلر. بونلرک کتیرتی هر ناصلسه تاریخه کچه مه ین اقسامندن ده اغنا ایدمه بیلیر. نه چاره که شمده یه قادار اومثللو مناقب مضبوطه نك بحق جمع و تلفیقيله عمومک بو درس قهرمانیدن حصه دار ایدلمه سی آجینه جق بر صورتده اعماله اوغرایه رق فطرتاً بیوک یارادیلش، حیاتنده هر کسه میسر اوله میه جق منقبه لر کو سترمش اولانلرک شایان تقلید بولونان اوصافی بر کزیده لرندن. بعض خواص مستتا اولمق اوزره - بر چوق نشنه کان حمیت ییخبر قالمشدر .

دقناه باقیرسه ازمئه مختلفه ده عالم اسلامی احما قصدیله یورون دشمنلری تبکیت، کلمه الهی اعلا ییجون نور الهینک تجلیکاهی اولان قلیردن چیقان غضنفرانه ندالر، فداکارانه غیرتله، انظار امتده و قیامته قادار تجیل و تقدیس اولونه جق خارقه لر جمله سندن اولدیفنه کوره بونلرک درج و تشهیر نجه اهل وقوعی اصلا تجویز اولونماق لازم کلیر . چونکه دینی و وطنی بر خدمت، آیات قرآنیه و احادیث نبویه نك خبر و یردیکی مکافات ربانیه ایله مبشر اولمقله برابر او خدمتی ابرازه موفق اولانلرک یتشدیکی ملت ایچننده لایق اولدینی احترامه مظهر اولملری عین سوبه ده

وبلكه آنلره فائق صورتده ظهور اعظمه مدار ازله جق وسیله تشکیل
ایدر . آنلرک دروس مناقبی ، اخلافه آینه امثال اولور . شو حقیقته
نظراً الک عزیز بر موهبه قدرت اولان جوهر حماستک مشروع یرلرده .
آثار لامع سنی کویسترمه مسنه هر نه کبی شیر خادم ایسه آنلرک اہمال
ایدلمه سی بر وجیہ قطعہ در .

وقیلده بر مکتبده تاریخ درسی مذاکره سی وسیله سیله واقع اولان
تبعام انسانی تصادف ایدہ بیلدیکم مناقب حربیہ بی اوراق پریشامہ
قید ایتمش و اولجہ بالمناسبہ (سبیل الرشاد) غزوه سیله نشر ایله مشدم .
متعدد بیوک جلدلر وجوده کتیره جک بر کثرتده اولان نوادر رجالک
بو مثالی منقہ لرینک بر ذره سنی بیله تشکیل ایدہ مہین شومستحضرات
سابقہ من تجدد خواطره مدار ، تاریخ آشنا اولانلرک بو چیغیرده
صرف ہمتلرینہ نمونہ تشویق اولمق ایچون بر رسالہ شکلندہ طبع
ایتدیرمک آرزوسندہ ایدم . بعض اخوانک شوق آمیز تکلیف لری ده
بر طاقم مشاغل حیولتیاہ تأخر ایدن او آرزومک موقع فعلہ کلمہ سنہ
یاردیم ایتدی . مناقب حرب ، عنوانی آلتندہ نشرینہ قرار ویردم .
وفضائل جہادیہ بہ اثر وجود لرینی او کرہ نہ بیلدیکم آثارک نوع ومؤلف لری
حقندہ یازوب بر مدت اول (جریده صوفیہ) ایله نشر ایلدیکم جدول
ایله بوندن باحث بر مقالہ نکندہ فائده متعلقہ سی اعتباریله درج وعلاوہ سنی
مناسب کوردم امید ایدہ رمکہ تاریخ متوغل لری ارمیدانلرندہ سخاوت
جان ایله حماست صاحبان قہرمانلریمزک مناقب جلا دت لرینی خوارق
خدمت لرینی جمع ونشر خصوصندہ بکدیگریہ مسابقہ ایدرجہ سنہ
ابراز ہمت ایلرلر .

تاریخ کلشنلرندن طوبلانیلہ جق ازہار علویتک رایجہ سعادت

بخشاسى وطن فداكارلىرىنى سىرمىست ايدىم دىك آنلرە نظىرە تشكىل ايدىر
صورتدە معالى قهرمانانە كوسترمەلرینه سائق اولان حميت فطرىه لىرىن
غلبانە كتىرمەك ماھىتدە اولدىنى ايجون بونلرى جمع ونشر ، روح
ملىق ايقاظ وتىور ايلر اعتقادندە بىم . ۱۳۳۰

Osmanlı Müellifleri adlı eserinin mukaddimesi (4 sayfa).

افاده

کاتب چلبی مرحومک (کشف الظنون) مقدمه‌سندہ نقل ایندیکی (من ورخ مؤمناً فکانما احياء) حدیث شریفنه امتتلاً اولجه نشرینه موفق اولدیغ رسائل ناجیزانه مک اصحاب مطاله تک تقدیرلرینه مظهر اولیشی عبد عاجزی بو اثرکده میدانه کسنه تشویق ابتدی الهیک عنایتیه یوکره بتریمکه موفق اولدم . تراجم احوالی یازدیغ ذواتک ترجمه حاللرینه مأخذ اولارق کوردوبیلدیکم آثار معتبردن بر قسمک حتی عبارلرینی بیه دکتشدریمکه لزوم کورمیهرک بعض پارچه لری عیناً نقل ایندیکم کبی طبیعت شهریه سی اولانلرکده اک مشهور منظومه لریه بالخاصه ادبی ء اخلاقی ء حکمی بعض منظومه لری علاوه ایله دم . اسملرینه ده تاریخ وفاتلری صیراسه کوره شهرت و مخلصلرینه و منتسی یولده قلمی علم دقتلردن بالکیز برینه مخصوص اولان فیله یازمدق دیگر فصلاره یازمقدن صرف نظر ایتم . مختلف فصللرده اسملری یازیلان مؤلفاندن بهضمیرینه دائره علم احوال کتب (کتابیات) قاعده‌سنه توفیقاً ممکن مرتبه ایضاحات ویردم . فقط مجرد بضاعه قصصاتی کبی اسبابدن دولابی کورولن خطلارک علاوه سورتیله ایله جق جابد مخصوصه درج ایلمک اوزره دوشریدن دوشرییه عاجزلرینه اثمار بویرماسنی امتک معارف شناساندن استرحام ایله دم . اسملری یازیلان ذواتدن بعضیلرینک وبالخاصه علما زمره سی آتارینسک اکثرینی اعتباریه عربجه یازلماسی بشته کلنجه (تورکلرک علوم وقونه خدمتلری) رساله سنک مقدمه‌سندہ دخی یازدیغ وجهله بر قاجی مستتا اولوق اوزره بالعموم تورک علما و فضالاسی علمی وفقی اثرلرینی عربجه و قسماً فرسجه یازدقلری کبی عنانی ارباب معارفدن بو زمره نی تشکیل ایدن ذواتده قدما اثریه تبعاً اثرلرینی همان عربجه یازمشلردکه (۱) فکرجه بواتباعک اسبابدن بری ده لسان عنانی قواعدینک وتبلیه تدوین اوله ماماسی اوله جقدر کرجه لاینزک صرف ونحو قواعدی ۹۳۷ تاریخنده برغملی قدری اسنده علم وقلم اربابندن بذات طرفندن واقفانه بر صورتده (میسرتالعلوم) (۲) اسمیه تدوین ایلمش ایسه ده نسخلری

- (۱) فرانسجه (عربلرک مدینی) اسنده کی اثره مشهورک صاحبی (کوستارلویون) ، (کشف الظنون)ک عربجه یازلماسندن ناشی مؤانی اولان (کاتب چلبی) مرحومی علمای عرب میاتنده ذکر ایله یور .
- (۲) بو مهم اثرک مندرجات و موضوعاتنه دائر عمردن عنایتدن (کاتلم نامی) بک طرفندن (تورک یوردی) مجموعه سنک (۷۴۸) صحیفه‌سندہ ایضاحات لازمه یازلهینی کبی (تورک بیلک درلکی) مجموعه سنک (۶) نومرولو نسخه‌سندده طرف عاجزیدن بر مقاله "علیه یازلملردر .

انتشار ایدمه دیکندن کوناهه لی (خواجہ عبدالرحمن) اقدینک (مقیاس الامان و قسطل المیان) و قاضی شہر (جودت) پاشانک (قواعد عثمانیہ) سنک انتشارلرینہ قدار اشو تدوین قواعد خصوصی اہمال ایدلشدور. مع هذا لسانک فواعد صرفیہ ونحوہ سیلہ اصول ادیبیہ سو کرہ لری تدوینہ باشلانیدی حالہ لہ الحمد مرقدن وجودہ کلن آثار ایلہ اختصار ایتمکده اولدیغمز کچی لغت حقہ بوندن بویلدہ احتیاجات زمانہ ایلہ مناسب یک چون آثار قیسیہ ومنوعہ کوریکده مباحی اوله جنز .

بوازی یازمقدن اصل مقصد عاجز اہم منسوبیتلہ مفتخر بولندیغ عثمانی تورکارندن یقین ارباب کمال و معارف زمرہ سندن اولوبده تدریس مشغلہ سندن ناشی اثر نالیغہ وقت بولامانلردن صرف نظرلہ یالکز مسلکرتده آثار یازان ذواتدن الحق برنبدہ سنک مختصراً تراجم احوالیہ:

(ان آثارنا تدل علینا . فانظروا بعدنا الی الآثار)

یعنی مفادینہ تبعاً اساساً فضل و کلالرینہ دلالت ایدمک اولان اسامی مؤلفاتی یازمرق بالعموم معارف متقبیلریلہ مؤلفات عثمانیہ بیلمک ایستہ یں سائر ملترہ هیچ اولماز ایسہ بو مؤلفات فہرستک برقمسنی حاوی اولوق اوزرہ عثمانی ارباب معارفنک کالات عالیہ و ملکات قبیلرینک علی طریق الاختصار اثبات و اثباتہ ناجیزانہ واسطہ اولوب فطرۃ ذکی و عالیجناب اولان بوقوم کریمہ برطاقم غرضکارانک اسناد ایتمک ایستہ دکلری یاکلیش و عرضلی فکر و نقلیبری رد ایتمکدر. چونکہ عثمانیلرک عوام قسمنی تشکیل ایدنلرک بیله راست کندکاری عرفان اربابہ سولکدرجہ حرمتده بولنملری بالعموم عثمانی قومنک محب و مقنون معارف اولدقلرینہ دلیل قویدر عثمانیلرک نا بدایت تأسسرتدن بری مازفرور اولدقلرینک علی دلالتدن بریسده همان عادی قصبہ لرینہ وارنجیہ قدر زرادار لرینہ آلدقلری بالجنہ مالکده سلاطین عظام حضراتیلہ وزرا و اصحاب یسار طرفلرندن بنا و انشا اولونان جامعلر، تکیلر، مدرسہلر، مکتبلر، کتبخانہلر، کورولر، چشمہلر، کاروان سرایلردر. (۱) تواریح صحافتہ عطف نظر اولونسون، معارفنا مألوف اولمایان بر قومک بویله استیلا ایندیکی مالکده مدرسہ، مکتب، کتبخانہ و سائر تأسیسی کچی نشانہ معارف اولان آثار براقط خاطر و خیالارینہ کلشمی در؟ عیجا جہل اسناد اولونمق ایستہ نیان بر قومدن شعبات علوم و فنونہ دائر بونجیہ مؤلفات مقبولہ میدانہ کترین و بواترده آنجاق برقمس جزئیسنک اسملری یازیلہ بیان ارباب فضیلت میدانہ کلہ بیایرمی؟ مادامکہ بودوات علمی و فنی اثر لریلہ منسوب اولدقلری علم و فنارده فضل و کلالرینی اثبات ایلمشلردر، آرتق بوقدر علما و فضلا یقشدیرن بر قومه جہالت اسناد ایتمک شیمہ انسانیت و انصاف یاقیشیرمی:

(۱) علما تاریخینک بنجی جلدنمہ بوکمی مباحی حنندہ اولدیغہ تفصیلات واردور.

بوایده ایراد اولنه بیلمسی نمکتاندن اولان متبرع پراهن دن صرف نظرله عنانی فضلاسندن بالکنز ایکی ذاتی اله آله رقی (ماجار) ملت محترمه سندن والسنه شرفیه علماسندن متوفی (وامبری) جنابلرینک : (کاتب چلبی) ، (اولبا چلبی) کبی ذاتار یئتشدیرن ملنه متسدن ، مترقی ، مستعد دینور (کلاملری بعض کونه نظراتک فکر سفیلمرینه قارشى مقام استشهدده درج و ایراد ایده ریز .

آنجاق ارباب انصاف نظرند آتارعدیده سیله تظاهر ابا بن معارف عنانی بی بالطبع تمامیه بوناچیز اثر بیایدردیه چکسندن معلومات مفصله آلتقی ایچون احباب فضیلت طرقدن یازیلان و یازیلقده اولان آثار متوعیه به مراجعت حواله ایده رم . شوراسی ده بدیهه درک برملکتدن یتشن برضاصلک او مملکت خلقیه برابر منسوب اولدینی قومه بیله شرف بخش ایتمه سی آشکار اولدینی کبی حتی مدفون بولوندینی شهر وقصه خاتی دخی من وجه اود کرلی ذات ابله افتخار ابتد کلمری میدانده ایکن فضلاسزک تراجم احواله بالاطراف عدم وقوفزدن ناشی وجود لریه افتخار ابتد یکسز بعض ذواتک تراب نسیان آلتنده قالماسنه هیچ شبهه یوق که بر عنانی وجدانی قائل دکلدر . ایسته بوکبی مدار مباحثتیز اولان اعانتک اوزون اوزادی به مآثر عرفانلرندن قطع انظر هیچ اولمازسه مولد ومدفونلریه (۱) باشلیجه اثر لری بیلمک - قدر شناسلغز خاصه سندن اولدینی چون - البته واجبه ذمتزدرد . چونکه غریبلر کندیلرندن یتشن ملت ومعارف خادم لریک حتی عادیسنی بیله عالی کوستوب اسلافی اخلافه طانتدیرمنه یکانه واسطه اولوق اوزره یازدقلری متعدد ترجمه حاللریه اکتفا ایتمه درک ناملرینه هیکلر یاقمده ستونلر دیکمکده لر ایکن بزلر دینغزه ، دولتغزه ، معارفغزه قولاً ، قلماً ، فعلاً خدمت ایدن بو بوکلریمیزی نیچون بیلمه یه لم ؟

(شقایق نسمایه) ابله (کشف الظنون) و ذیللری ، (طبقات فقها) بی (تذاکر شعرائی) یازان اسلافک اثر لرینه نیچون اقتفا ایتمه یه لم ؟ فقط حمد اولسون زمانمزه نثر اولونان لغات تاریخیه وجغرافیه) ، (مشاهیر اسلام) ، (مشاهیر النساء) ، (سبیل عنانی) ، (اسامی) ، (اسلاف) ، (قاموس الاعلام) و سائره کبی باشلیجه تراجم احوال کتابلری بر زماندن بری ایتمکده اولدیغمز قصور لریمیزی بردرجهیه قدر تخفیف ایتدی . اشبو اثر عاجزانه مده اسملری مندرج اولوب مقداری بیک آلتی یوزی تجاوز ایدن مؤلفین عنانیته ک . منسوب اولدقلری علم

(۱) تراجم احوال کتابلریک اکثرنده بالکنز تاریخ وفات کوسترباره درک بر جو غنک . مدفونلریه دائر اعطای معلومات ایدله دیکسندن بوایده بعض ذواتک معلومات خصوصیه لرینه مراجعت ایدلشدن . اولاد عرب و انسال محمدن یتشن فضلا وارداپ کال بون الله تعالی آبری آبری یازیلدققدر . مؤلفات عسکریمزه دائره منافع ارکان حربیه فضلاسندن عسکری موزمنی مدبری احمد غنار باشانک (احوالنامه مؤلفات عسکریه) عنوانیاه ۱۳۱۶ سنه مجریه سنده نثر ابتد کلمری کلپات آثاره مراجعت انتضا ایدر .

وقدرده کی دوجه اختصاصلرینک بالاطراف اتیانی بالطبع عدی الامکاندر. هیأت عمومی سنی اعتباریه یوکیاتک طبعنه موقیت حاصل اولدنن سوکره برابکی مؤلف انتخاب ایدرک وانرلی حقدنه الدن کله بیان تدقیقانی یاهدق مفصل واطرافلی برر ترجمه حال یازمقی نیتندیم .
ومزاه التوفیق ل ۲۴ ربیع الاول سنه ۱۳۳۳ ل ۲۷ کانون ثانی سنه ۱۳۳۰
بروسه لی محمد طاهر بن دفت

باشلیمه مأخذلر :

- (۱) ترجمه شفاویق نعمانیه وذبالحرنین عطائی ، عشاقی ، شیخی .
- (۲) کشف الظنون وذبالحرنین ابراهیم رومی ، حنیف زاده ، شیخ الاسلام عارف حکمت بلک .
- (۳) (سلم الوصول الی طبقات النحول) .
- (۴) قاموس الاعلام .
- (۵) موضوعات العلوم .
- (۶) لغات تاریخیه وجغرافیایا .
- (۷) سجل عثمانی .
- (۸) اسلاف .
- (۹) اسامی وجموعه معلم .
- (۱۰) کادسته ریاض عرفان وذبالحری .
- (۱۱) تذاکر شعرا دن سهی ، لطیفی ، حسن چلبی ، ریاضی ، عهدی ، بیانی ، اسراردهده ، عاشق چلبی ، رامز ، قاف زاده ، وذبلی بروسه لی بلینغ ، رضا ، سالم ، فطین ، شعرا و آمد تذکره لری .
- (۱۲) ممالک عثمانیه کتبخانه لرینک نسیم اعظمیله مصر کتبخانه سنک اسامی کتب دفتزلری
- (۱۳) حدیقه الجوامع وینه بواتر مؤلفنک مجموعه و فیانی .
- (۱۴) الذوائد البیهة فی تراجم الحنفیه .
- (۱۵) تیدان وسائل الحقایق فی بیان سلاسل الطرائق .
- (۱۶) مطبوع وغیر مطبوع مناقبنا ملر .
- (۱۷) آماسیه تاریخی .
- (۱۸) هدیه العارفين واسماء المؤلفین وآثار المصنفین .
- (۱۹) ابضاح المکنون عن کشف الظنون .
- (۲۰) مرآت مکتب طلیه ومرآت مکتب حرینیہ ومرآت مهندسخانه هایون .

Nazar-ı İslâm'da Fakr adlı eserinin mukaddimesi. Muallim
Vahyî'den naklen, bkz. Bursalı Tahir Bey, 132.

نظر اسلامده فقر رساله لريتك مقدمه سی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيد المرسلين وعلى آله وصحبه
اجمعين. وبعد : (فقر) حقه شرفوارد اولان بر قاچ احاديث شريفه
آراسنده كي من جهة الصور كورون تناقضك حل وبياني بر ذات
معارفمات طرفندن امر اولوندى . عبد عاجزده مستعيناً بالله تعالى
اولباده كي مطالعات و لايمحات قليه احقرانه مي مفيد و مختصر
رساله جك حاله افراغ ايله يوب حسب البشرية ظهور ايله جك
نواقصك اكالى ارباب عرفان و كمالك همتارينه توديع ايله دم .
(و من الله التوفيق) .
منستر ۱۳۱۳

Delîlû't-Tefâsîr adlı eserinin ifâde-i mahsûsası. Muallim Vahyî'den naklen, bkz. *Bursalı Tahir Bey*, 133.

دلیل التفاسیر نامندہ کی رسالہ لرینک افادہ مخصوصہ سی

اخوان دین مینہ بر خدمت ناچیزانہ دہ بولونمق امل خالصانہ سیلہ۔
ہر حال و کاردہ رہبر فیض و نجات اسلامیان اولان قرآن کریمک۔
مفرداتیلہ مفسرین کرام حضرتانک اقوال و طبقاتی و تألیف بویوردقلری۔
تفاسیر شریفہنک اسامی انواعنی بر آرایہ طویلایہرق اشبو رسالہ یی۔
میدانہ کنیرمکہ چالیشدم۔ نواقصنک اکیلی اصحاب فضل و عرفاندن۔
مرجودر و من الله التوفیق . سنہ ۱۳۱۱

Müntehabât-ı Mesârî ve Ebyât eserinin ifâde-i mahsûsası (3 sayfa).
Muallim Vahyî'den naklen, bkz. *Bursalı Tahir Bey*, 133-135.

(منتخبات مبصاریع وایات) عنوانی اثرلرینک افاده

مخصوصه سی

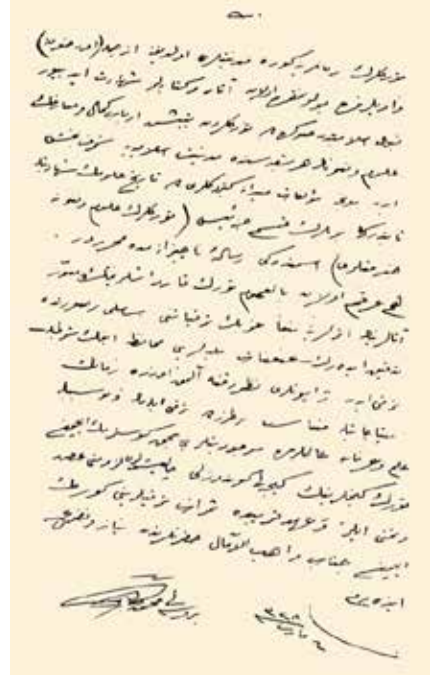
لسان در بار نبوتدن شعرک مزیت و حکمتی ، شعرانک علویت و فضیلتی حقیقه شرفصادر اولان یدی سکر قادر احادیث شریفه ارباب دانش و عرفانک خاطر نشانیدر . شبه ایدلز که شعرای اسلامیہ حضراتی ده بودقیقه و قوفلرندن ناشی کلام منظومک منثورہ رجحاتی بالوجوه اکلایه رق حیرت افزای عقول نیجه نیجه آثار مقبوله براقش و آلان براقفده بولنمشلردر . بو آثار ایچنده بعضاً ادبی و حکمی بر مصرعه تصادف اولونور که محیفه لر طولوسی نثرله افاده مؤداسی ممکن اولاماز . اولسه ده کلام منظومک آرایش مذاق اولان اولذت روحانیسی حصول بولاماز . حتی منظومانک بمضاری اخلاق عمومیہ نهچنده دستور حکمت حکمی احراز ایدرک عوامک بیله حافظه سنی تزین والسنة احتجاج ناسی تحکیم ابله مکده در . عبدعاجز لیاقت واقندارم .

اولمادینغی حالده مجرد شعرای کرام سالغه وحاضرهدن آثار عالیهرینی کوره بیلدیکم ذوات معارفیاتک یوزی متجاوز دواوین و آثارینی کوزدن کچیره رک و خرابات ، مجموعه معلم ، میزان الادب ، نوادر الآثار کبی مؤلفات مقبوله بی ده باشلیجه مرجع اتخاذایده رک ادب ، اخلاق ، امثال ، حکمت ، عبرت نقطه لرندن اتخاب ایتدیکم مصاریع وایاتی بونسخه یه جمع ایدوب (منتخبات مصاریع وایات) اسمیله توسیم ایتدم . هر سوزک قائل صحیحنی بولمق ایچون علی وسع الطاقه چالیشدم سه ده بعضاً بر بیتک مختلف ذواته نسبت اولوندیغنی کوردم . ازجه تذاکر شعرادن فطین افندی مرحومک تذکره سنده (راشد) اسمیله بنام ذواتدن یالکزمورخ (راشد) افدیدن باشقه سنک مجموعه اشعارینه دسترس اولمق ممکن اولامدی . بوسیده نسبتده اصابت ایدمه مک احتمال قویسندن ناشی بیاغی مایوس اولدم سه ده جناب علی المرتضی (رضی الله عنه) نک : (لاتنظر الی من قال وانظر الی ماقال) کلام عالیهرینی در خاطر ایدمه رک مستریح اولدیغیم کبی بوجعدن مقصد عاجزانه م دخی اسامی جلیله شعرایی تصحیح و تعداد اولمایوب بلکه اونلرک منتخبات آثار نفیسه لرندن ادب ، امثال و اخلاقه متعلق اولانلرینی کتابت عثمانیه به یکی باشلایان اطفال وطنله لسان عثمانی تحصیله هوسکار اولان اجانبه قولایجه بیلدیرمک خدمتندن عبارت اوله رق بومقصدک ایسه نسب امرینه مربوط اولمادینغی ملاحظه ایله تسلیاب اولدم .

اگر هر اثرک مؤثر صحیحنی تعین صورتیله خطاسزجه بر مجموعه میدانه کتیرمک ایستیلیورسه هر عصر رجالنک آثارینی محتوی بر مرجع اتبع ایدنمکه وابسته در . بو جهته ظهور ایدمه جک خطیئات و نقایص بندگاهمک خلوص نیت حقیرانه مه باغشلا نوب - طبعه نانیه به موفقیت

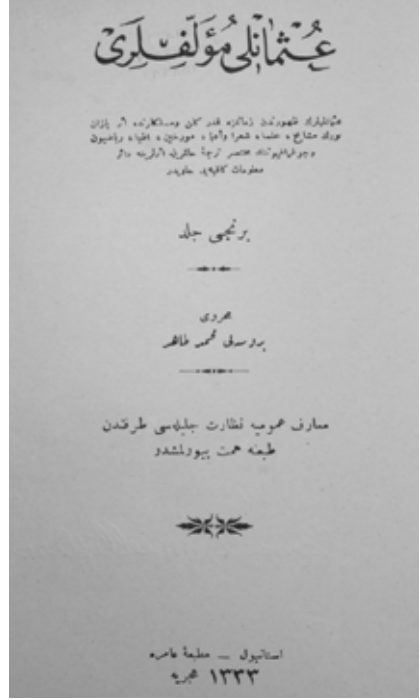
حصولده تصحیح ایدلک اوزره - طوغروجه احقرلرینه اخطار
واهدای آثار بویورمه لرینی ارباب معارف حضراتندن بالخاصه استرحام
ایله رم. عنایت رب متعال ایله آثار فارسیه بی جامع اولان قسم تانیسی
دخی در دست ا کمالدر ومن الله التوفیق . سنه ۱۳۱۲

EK 4: Fotoğraflar

(Solda) Tahir Bey'in fotoğrafı. Üzerindeki imzadan fotoğrafın 1913'te çekildiği ve Türk Yurdu dergisine gönderildiği anlaşılmaktadır. Fotoğraf için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bursali-mehmed-tahir> (Erişim tarihi: 02.11.2018)

(Sağda) Tahir Bey'in kendi el yazısıyla bir mektubu. İmzadan 1912 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Mektup için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bursali-mehmed-tahir> (Erişim tarihi: 02.11.2018)

(Solda) Tahir Bey'in ilk eseri olan Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'nin birinci baskısının kapak sayfası. Kapak fotoğrafı için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bursali-mehmed-tahir> (Erişim tarihi: 02.11.2018)

(Sağda) Tahir Bey'in en çok bilinen eseri Osmanlı Müellifleri'nin birinci cildinin kapak sayfası

Tahir Bey'in Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı Haziresi'nde Bulunan Kabri.

Mezar taşı yazısı:

“ATATATÜRK'ÜN SELANİK ASKERİ RÜŞDİYESİNDE HOCASI
OSMANLI MÜELLİFLERİ YAZARI BURSALI MEHMED TAHİR BEY
1858 1925”

Not: Mezar taşında doğum yılı yanlış yazılmış olup doğrusu 1861 olmalıdır. Ayrıca Tahir Bey'in Selanik Askeri Rüşdiyesi'ne müdür olarak 1904 yılında atanmış olduğu dikkate alındığında Atatürk'ün rüşdiyeden hocası olamayacağını açık olarak ifade etmek gerekir. İlgili başlıkta ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu şekilde, Atatürk ile cemiyet çalışmaları münasebetiyle Selanik'te tanışmış olması daha yüksek bir ihtimaldir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Muhtar Paşa. *Ahvâlnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmâniyye*. İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316.
- Akçura, Yusuf. *Türk Yılı*. İstanbul: Türk Ocakları Matbaası, 1928.
- Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Akün, Ömer Faruk. “Bursalı Mehmed Tahir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6: 452-462. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Akyürek, Ahmed Remzi. *Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*. İstanbul 1346/1928.
- Arıkan, Zeki. “Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (Hazırlayan M. Akif Erdoğan), İzmir (Akademi Kitabevi) 1994, IX+123 s.”. *Tarih ve Toplum* 135 (1995): 60-61.
- Aydemir, Yaşar ve Abdülkadir Hayber. *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı [TİKA], 2007.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1971.
- Bleda, Midhat Şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Bursalı Mehmed Tahir. “Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız”. *Sırât-ı Müstakîm* 1.13 (24 Şevval 1326/6 Teşrînisânî 1324); 1.15 (9 Zilkade 1326/10 Teşrînisânî 1324).

- Bursalı Mehmed Tahir. “Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye”. *Sebîlürreşâd* 9.228 (10 Kânûnusânî 1328).
- Bursalı Mehmed Tahir. “İlm-i Ahvâl-i Kütüb”. Hüdavendigâr Gazetesi Kitap Şelinde Donanma Özel Sayısı (1325 [1907-1908]): 36-42.
- Bursalı Mehmed Tahir. “Kırım Müellifleri”. *Kırım Mecmuası* 1.16 (12 Kânûnuevvel 1334/1918).
- Bursalı Mehmed Tahir. “Kırım Müellifleri”. *Kırım Mecmuası* 2.17 (3 Kânûnusânî 1335/1919).
- Bursalı Mehmed Tahir. “Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze”. *Sebîlürreşâd* 9.217-219 (8 Teşrînievvel 1328-1 Teşrînisânî 1328).
- 154 Bursalı Mehmed Tahir. “Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze”. *Sebîlürreşâd* 9.223 (6 Kânûnuevvel 1328).
- Bursalı Mehmed Tahir. “Siyâsete Müteallik Âsârı İslâmiyye”. *Sebîlürreşâd* 9.231 (31 Kânûnusânî 1328).
- Bursalı Mehmed Tahir. “Siyâsete Müteallik Âsârı İslâmiyye”. *Sebîlürreşâd* 9.238 (21 Mart 1329).
- Bursalı Mehmed Tahir. *Ahlak Kitaplarımız*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1325 [1907-1908].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324 [1906-1907].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Delîlü't-Tefâsîr: İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dair Ma'lûmât-ı İcmâliyye*. İstanbul: Hilâl Matbaası, 1324 [1906-1907].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Hacı Bayram Velî*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1329 [1911].

- Bursalı Mehmed Tahir. *Kâtip Çelebi*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1331 [1912-1913].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Kırım Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Orhâhiye, r. 1335 [1919].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî-Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 1317 [1898-1899].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Menâkıb-ı Harb*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1333 [1914-1915].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*. Hazırlayan: Mustafa Tatcı ve Burak Anılır. İstanbul: H Yayınları, 2014.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm-İbrahim Hilmi, 1318 [1900-1901].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruh) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû' ve Gayr-ı Matbû' Âsârını Hâvî Risâledir*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, r. 1329 [1913].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Müntehabât-ı Mesârî' ve Ebyât*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1328 [1910].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri*. Selânik: Hamîdiye Mekteb-i Sınâyi' Matbaası, 1322 [1904-1905].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Nazar-ı İslâm'da Fakr*. İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1330 [1911-1912].

- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 cilt. Hazırlayan: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-1975.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342 [1915-1924].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*. İstanbul: Kader Matbaası, 1330 [1911-1912].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1329 [1911].
- Bursalı Mehmed Tahir. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314 [1897].
- 156 Bursalı Mehmed Tahir. *Ulemâ-i Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli*. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1321 [1903-1904].
- Cebesoy, Ali Fuat. *Sınıf Arkadaşım Atatürk*. İstanbul: Temel Yayınevi, 2000.
- Ceyhan, Adem. "Biyografi ve Bibliyografya Âlimi Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in Eserleri". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8.2 (2010): 1-16.
- Cuhuriyet* 25 (10 Rebûlâhir 1344/29 Teşrînievvel 1341/1925).
- Çelik, İsa. "Bursalı Mehmed Tahir'in Yorumuyla 'Nazar-ı İslâm'da Fakr'". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 22 (2003): 187-207.
- Çiçek, Yakup. "Harîrîzade Mehmed Kemaleddin Efendi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989-1995): 407-484.

- Çiçek, Yakup. “Harîrîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dağ, Hayal. “Bursalı Mehmed Tahir Bey’in Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şüerâ, Müverrihîn ve Etibbanın Terâcim-i Ahvâli (İnceleme, Çeviriyazı, Dizin)”. Bitirme tezi, Ege Üniversitesi, 1986-1987.
- Deniz, Gürbüz. “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset’e Müteallik Âsâr-ı İslamiye Adlı Risalesi”. *İslâmî Araştırmalar* 12.1 (1999): 58-64.
- Durmuş, İsmail. “Kitabiyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 83-85. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Duru, Kazım Nami. “Tükçe Sarfın Mucidi”. *Türk Yurdu* 1.24 (4 Teşrinievvel 1328): 396-399.
- Duru, Kazım Nami. *İttihat ve Terakkî Hatıralarım*. İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.
- Ergin, Osman. *Muallim M. Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1937.
- Ertaş, Kasım. “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı Ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (2013): 191-211.
- Ertaş, Kasım. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti İslahat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Nasîhatu’s-Selâtîn* İsimli Eseri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2.2 (2011): 127-142.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

İnan, Afet. "Atatürk'ü Dinlerken: Mukaddes Tabanca". *Belleten* 1.3-4 (1937): 605-617.

İnan, Afet. "Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet". *Belleten* 1.2 (1937): 289-298.

Kahraman, Alim. "Kitabiyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 87-89. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Kılıç, Atabey. "Bursalı Mehmed Tahir Bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli [(Hazırlayan M. Akif Erdoğan), Akademi Kitabevi, İzmir 1994, XI+125 s.] Hakkında". *Türk Kültürü İncelemeleri (The Journal of Cultural Studies)* 14 (2006): 185-192.

Kızıldoğan, Hüsrev Sami. "Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakkî". *Belleten* 1.3-4 (1937): 619-625.

Kocatürk, Vasfi Mahir. *Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınları, 1964.

Korkmaz, Fatma. *Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2003.

Kozan, Ali ve Ali Çakırbaş. "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi". *Tarihi Peşinde* 5.9 (2013): 37-71.

Köprülü, Mehmed Fuad. "Bursalı Tahir Bey". *Türk Yurdu* 2.46 (1329): 408-409.

- Köprülü, Mehmed Fuad. “Kâtip Çelebi”. *Tasvîr-i Efkâr* 781 (3 Receb 1331/26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913).
- Kuran, Ahmed Bedevî. *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî*. İstanbul: Tan Matbaası, 1948.
- Kuran, Ahmed Bedevî. *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.
- Muallim Vahyî. *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tahir Bey*. İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1334.
- Orpilyan, Serkiz ve Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir. *Mahzenü'l-ulûm (mukaddime)*. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308.
- Ötüken, Adnan. *Bibliyotekçinin El Kitabı II*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1948.
- Özgen, Mehmet Kasım. “Bursalı Mehmet Tahir’in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri”. *Bilimname* 18, sy. 1 (2010): 251-264.
- Pakalın, Mehmed Zeki. “Bibliyografya Tarihine Bir Bakış”. *Akademi* 1.13 (1946): 28.
- Ramsaur, Ernest Edmondson. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
- Severcan, Şefaettin. “Bursalı Mehmet Tahir Efendi ve Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyesi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990): 585-595.
- Tevetoğlu, Fethi. *Ömer Naci*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.

- Tomakin, Ahmet Yasin. “Bursalı Mehmed Tahir: Hayatı, Eserleri ve Bibliyografya Üzerine Düşünceleri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8.2 (2017): 101-118.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. 3 cilt. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Unat, Faik Reşit. “Atatürk’ün II. Meşrutiyet’in Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”. *Bellekten* 26.102 (1962): 339-349.

